

ਦੀਪਾ ਜਤ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કાપીગણતર વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૬૭૬૬ કિમન ૧-૪-૦

ગ્રંથનામ દરવાજા

વર્ગિક ૬-૩

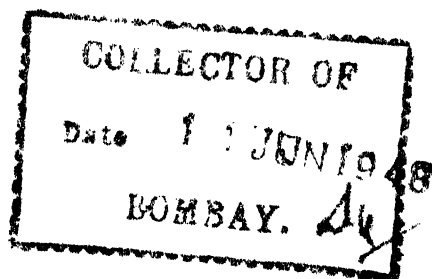
सा ह स क था व दि : पु स्त क यो थु

दी वा न ७

सं पा द क

नागरदास ध. पटेल

१९-१२

सवा इपियो

भा त वि नो द का यो द न

१४८, प्रिन्सेस स्ट्रीट - मुंबय २

: પ્રકાશક :

નંદલાલ મોદનલાલ હક્કર

એન. એમ. હક્કરની કાં.

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
ગમદાવાડ
ગુજરાત કૌપીરાઈર-સંગ્રહ
૨૫૯૨
૨૫૯૫

આગ્રીત પાલકો

૮૪૫

: મુદ્રક :

ગમદાસ ઈ. પટેલ

ગજની પ્રિન્ટરી

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ

પરિચય

સ્નાયુસ, શૌર્ય, ભેદ, બુદ્ધિચાતુર્ય અને યુદ્ધશોધનનાં અવનવાં પરાક્રમેને લગતી મગજશક્તિના વિકાસને નાલીમ આપે એવી વાર્તાઓ વાંચવાની કુમારજીવનમાં નાલાયેલી જાગે છે અને તે વૃત્તિ જીવનમાં લીધાકાલ પર્ચિત કાયમ રહે છે. એ પ્રસંગે જો પ્રેરણાદાયી વાચન મળે તો મગજશક્તિનો સુંદર વિકાસ થાય છે. દરેક વસ્તુ કે વિગત ઝીણવટથી જોવા સમજવાની અને તેનું લાઈ પામવાની અદ્ભુત શક્તિ એનાથી સાંપડે છે અને જીવન સાધ્યનો માર્ગ સરળ બને છે.

મૂઠા નવ જીવનનો આ રીતે અનેકવિધ વિકાસ કરી શકે એવી પ્રેરણાદાયી રસિક વાર્તાઓ આપવાની યોજના 'સાહસ ગ્રંથાવલિ' માં કરવામાં આવી છે. એમાં

અંગ્રેજ સાહિત્યના આ વિષયના સાહિત્યસમ્રાટોની વાર્તાઓ ઉપરથી તૈયાર કરેલી તેમજ મૌલિક કથાઓ આપવામાં આવશે.

આ લસાહિત્યની અમારી વિવિધ ગ્રંથમાળાઓના ગુજરાતે સુંદર સત્કાર કરી અમને પ્રોત્સાહન આપ્યું છે તેવીજ રીતે આ ગ્રંથાવલિને પણ તે અપનાવશે એવી આશા છે.

નાગરદાસ પટેલ

અ તુ ક મ

દીવાનજી ૫

મ્હારો મિત્ર ૩૦

ચન્દ્રકલા ૫૮

બાપના નામ માટે . . ૮૮

દીવાનજી

દીવાનજી

નેધરલેન્ડ સુમાત્રા કંપનીના કેસ પાછળ હદખહારનું કામ કયાં પછી જયન્તની તબિયત લથડી ગઇ હતી અને જ્યારે એનું નામ આખા હિન્દ અને બ્રિટીશ મહારાજ્યમાં બહીરું થઇ ગયું હતું અને એ બહીરું કેસમાં નામ કાઢવા ખાતર તેના ઉપર તારો અને મુજારકબાદીના પત્રોનો વરસાદ વરસતો હતો ત્યારે તે દહાણુંમાં શેઠ મનજીભાઇને ત્યાં તાવે ફફડતો પડ્યો હતો.

મહારા સ્નેહી તરફથી એની માંદગીના સમાચાર મળવાથી હું તરત જ દહાણું ઉપડી ગયો અને બીજે દિવસે જ અમે મુંબાઇ આવી ગયા. મહારા સ્નેહી સર જગજામનો દોનાવલામાં જંગલો હતો અને તેઓ ઘણા વખતથી મહેને દોનાવલા બોલાવતા હોવાથી મહારો ત્યાં જવાનો વિચાર મહેં જયન્તને જણાવ્યો.

જયન્તની તબિયત પણ ઠીક ન હતી એટલે દોનાવલાનાં હવાપાણીથી એને પણ ફાયદો થશે એમ સમજાવીને જયન્તને

મ્હારી સાથે લોનાવલા આવવા મ્હેં આમ્રક કર્યો. સર જગન્નાથની મ્હેં તેમની માંદગીમાં થણી સારી સારવાર કરી હોવાથી તેઓ મ્હને થણું માન આપતા હતા અને મ્હારા પ્રત્યે તેમને થણી ગમતા હતી. જ્યન્ત જન્મળીને ત્યાં મ્હેમાન તરિકે જવાતું આજુ પસંદ કરતો નહિ અને સર જગન્નાથ હજી અવિવાહિત હતા એટલે એવો વાધો કાઢવા જેવું થે એને કારણુ ન હતું. ત્રણેક દિવસ પછી અમે લોનાવલા પહોંચી ગયા અને સર જગન્નાથનો જંગલો જન્મન્તને પણ ઠીક પસંદ પડી ગયો.

સર જગન્નાથ અમારા જેટલીજ ઉમરના હતા એટલે એમની સાથે જ્યન્તને ઠીક જોડી જાય એમાં નવાઈ ન હતી.

અમે મથા તે દિવસે સાંજે જમ્યા પછી અમે સર સાહેબની સાથે આડાં તેડાં ગપ્પાં હાકતા હતા. સર સાહેબ હથીયારના થણા શોખીન હતા અને તરવારની પટાબાજી તથા પિસ્તોલની નિશાનગાજીમાં નિબ્જાત હતા. એમણે અમને એમની પિસ્તોલ અને જીભાં હથિયારો બતાવ્યાં.

‘આપણે રાતના વખતે’ વાત દરમિયાન સર સાહેબે કહ્યું ‘આ પિસ્તોલ સાથે રાખીશું. વખતે જરૂર પડે તો કામ આવે.’

‘એમ ?’ મ્હેં નવાઈ પામીને કહ્યું.

‘હા. હમણાં ભાંગરવાડીમાં એવું જ થયું હતું. કીતિકરનું કુટુંબ અહિંયાં બહીતું છે. આ સોમવારે જ એમને ત્યાં ચોરી થઈ. અરે ચોરી શાની! ના, ના ચોરી તો ખરીજ. તુકશાન આજુ નથી થયુ પણ હજી કાંઈ પત્તો નથી.’

‘પત્તો નથી ?’ સર સાહેબ સામે બેઠને જ્યન્તે પ્રશ્ન.

‘નાજી. અલબત્ત એ તો સાધારણ ચોરી કહેવાય! કાંઈ મહુ પ્રોફુનું કામ લાગે છે! જ્યન્ત! તમારા જેવા મોટા માણસ-ને લાયકનો એ કેસ નથી.’

જ્યન્તને એથી આનન્દ થયો તેની ના નહિ પણ તે તેણે

જણાવા ન દીધા.

‘એમાં કાંઈ જણાવા જેવી વિગત કે સુદો નથી !’

‘મહારા મતે નહિ. ચોરોએ પુસ્તકો આડાં અવળાં ઉઘામી નાખ્યાં હતાં અને તેમની મહેનત જોયું મળ્યું હશે કે નહિ તે શંકાસ્પદ છે. આખી લાયબ્રેરી એ લોકો ફેંદી વળ્યા હતા અને ગુમ થયેલી વસ્તુઓમાં રામાયણનું એક પુસ્તક, ત્રણેક મીણખતીઓ, એક ‘પેપર વેષ્ટ’ (કાગળ પર ચુકવાતું વજન) અને એ કાચના ગોળા અને એવી નજવી ચીજો હતી.’

‘શી સરખ ચીજો પસંદ કરી છે !’ મહેં કહ્યું.

‘એમ કહેાને કે જે હાથ ચઢ્યું તે ઉઠાવી મયા.’

‘અહીંની પોલિસે એ ઉપરથી કાંઈ પણ નિર્ણય પર આવવું જોઈએ’ જયન્તે જણાવ્યું ‘અને ગુન્હેગારોનો-’

મહેં આંગળી ઉંચી કરી એને એમાં રસ લેતાં વાર્યા.

‘જયન્ત, આપણે અહિંયાં એશઆરામ માટે આવ્યા છીએ અને આવા કેસ કરતાં તારી તબિયતની વધારે દરકાર રાખવાની છે. એમાં ભલેને હજાર નવાં પ્રલોભન હોય પણ આપણે એમાં હાથ નથી નાખવો.’

એણે ખભા ચઢાવ્યા, અને અમારી વાતે ખીજુ વળી લીધું.

પણ થત્રા કાળ આગળ કાણુ ડાહ્યું છે. ડોકટર તરિકેની મહારી સઘળીએ સચનાઓ અને મિત્ર તરિકેના આગ્રહને ન જણુ-કારીને પ્રભુએજ જ્યાં જયન્તને ખીજુ કામ હાથ ધરવાની પ્રેરણા અને વ્યવસ્થા કરી હોય ત્યાં મહારું શું ચાલે ?

ખીજે દિવસે સવારના અમે ચહા પીતા હતા ત્યારે સર સાહેબનો માળી દોડતો દોડતો આવ્યો અને જાહેરો:

‘તુમી આઈકલા શેટ, દિવાનજીવ્યા કહે:’

‘ચોરી થઈ ?’ ચહાનો પ્યાલો ટેબલ પર ચૂકીને સર સાહેબે પૂછ્યું.

‘બૂન’

‘બાપરે!’ સર સાહેબ બોલી પડ્યા. ‘કોનું? સરદારજીનું કે ચન્દ્રકાન્તનું?’

‘નાહિ શેટ, તી દોઢાંચા નાહિ, ત્યાંચા કાચમીન બાણા પાટીલચા.’

‘કાણે કયું?’

‘ચોરની’, તી ત્યાલા મારન પળાલા. બારીચા કુલુપ તોડુન ચોર આંત આલા. બાણા પાટીલની ત્યાલા બગીચા આણી પાટીલની બચાવા મદીં જીવ ગુમવલા.’

‘કેટલા વાગે?’

‘કાલ રાત્રિ બારા વાજતાં.’

‘ચાલો આપણે જમશું?’ સર સાહેબે અમ્હારા તરફ કરીને પ્રયત્ન. ‘આ તો થણું બોટુ થયું. સરદાર મણિધર દીવાનજી અહિંના બણીતા માણસ છે અને તેમનું કુટુંબ પણ થણું આગળ પડતું છે. એક અઠવાડિયામાં જ એ ચોરીઓ! નવાઈ જેવું! વખતે બેઠે જગ્યાએ એના એજ બદમાશોએ ધાડ પાડી હશે.’

‘અને પેલી ફક્કડ ફક્કડ ચીંબે લપ્પ ગયા!’ જયન્તે ટાણો માર્યો.

‘બનવા ભેગ છે.’

‘હં, એની કાણુ ના પાડે છે!’

‘આવી જગ્યાએ ધંધા ચલાવવા બદમાશો એકજ અઠવાડિયામાં એકજ લતામાં બે વખત ધાડ પાડે એ નવાઈ જેવું તો ખરું જ.’

‘આ બાજુના જ કાષ્ટ શીખાઉ હશે બીજું શું!’

‘ત્યારે તો સરદારજી અને કીર્તિકરનાં મકાન ચોરી કરવા જેવા ખરાં. તેઓ પૈસાપાત્ર હશે.’

‘વધારેમાં વધારે પૈસાદાર.’

‘હોવાજ ભેષ્મી.’

‘પણ થોડા વખતપર એઉજણ વચ્ચે એક મુકદ્દમો ઉભો થયો છે. પેશ્વાઈના વખતનાં એઉ જૂનાં અને માલદાર કુટુંબ છે. કહે છે કે ખરી રીતે કીર્તિકર કુટુંબનો સરદારજીની અરધી જમીન બગીચ પર હક છે અને તે મેળવવા ખાતરજ આ મુકદ્દમો મંડાયો છે. એઉ થે પક્ષોએ ધુમ પૈસો વકિલ બારિસ્ટરો પાછળ ખર્ચ્યો છે અને ખર્ચ્યે બચ છે.’

‘એમ ! ત્યારે તો આ કાંઈ શીખાઉનું કામ હોય એવી જો આપની માન્યતા હોય તો નટવર, આપણે એમાં હાથ લાલવાની જરૂર નથી.’

અમે ચઢા પી રહ્યા અને પાન ખાતા હતા એવામાં દરવાને આવીને જણાવ્યું કે ઇન્સ્પેક્ટર રેલે સર સાહેબને મળવા માગે છે. સર સાહેબે તેને અંદર મોકલવાનું કહ્યું. ઇન્સ્પેક્ટર રેલે દેખાવડો અને બાધી દડીનો જુવાન હતો, તે અંદર આવ્યો અને સર સાહેબ સાથે હસ્તધુનન કરીને પૂછ્યું : ‘આપને ત્યાં મુંબાઈવાળા મીં જયન્ત મહેમાન છે ખરું ને ?’

સર સાહેબે મહારા મિત્ર તરફ નજર કરી અને ઇન્સ્પેક્ટર રેલેએ જયન્તને સલામ કરી.

‘કૃપા કરી આપ મહારી મદદે આવશો ?’ તેણે ઘણીજ નમ્રતાથી પૂછ્યું.

‘નટવર, કુદરત તારી વિરૂદ્ધ કામ કરતી લાગે છે !’ જયન્તે હસતાં હસતાં કહ્યું ‘મીં રેલે ! અમે હમણાં એ વિષેજ વાતો કરતા હતા, હું ધાર છું કે તમે કેસની વધારે વિગતો જણાવી શકશો.’ એમ કહીને તે આરામ ખુરશી પર લાંબા પગ કરીને પડ્યો અને મહારી ખાત્રી થઈ ચૂકી કે મહાર ના કહેવું નકામું હતું.

‘કીર્તિકરવાળા કેસમાં કાંઈજ પત્તો લાગે એવું ન હતું પણ આમાં તો આપણી પાસે પુષ્કળ સાધનો છે અને મહે

આશા છે કે આપણે પતો મેળવી શકીશું. એક કામમાં એકના એક જ માણસનો હાથ છે. આ વખતે તો તે દેખાયો હતો. ’

‘કોમ !’

‘હાજી પણ તે હરણની પેઠે ભાળી ગયો. ભાણા પટેલને ઝાળી મારીને એ નાડો ને એને સરદાર દીવાનજીએ કોમના શયનખંડની બારીએથી તથા તેમના પુત્ર ચન્દ્રકાન્તે પાછળની બાજુએથી નાસતાં જોયો. રાત્રે પોણાબાર વાગે આ ધમાલ થઈ. સરદારજી થોડી વાર પહેલાંજ સુઈ ગયા હતા અને મીંચ ચન્દ્રકાન્ત કોમના ખંડમાં ઘેઠા ઘેઠા સિગારેટ પીતા હતા. તે એક જણે ભાણા પટેલને મદદ માટે બ્રૂમ મારતાં સાંભળ્યો અને ચન્દ્રકાન્ત થું થયું તે બેવા એકદમ દોડી ગયા. પાછળનું બારણું ઉઘાડુ હતું, તેઓ નીચે આવ્યા તેવીજ તેમની નજર એ જણે બાંધેલા થઈ કરતા હતા તેમના પર પડી. કોમના એક જણે બીજને ઉથલાવી ઉઠ્યો અને બીજના તરફ પિસ્તોલ ફેંડી બાગમાં થઈ વાડ ફેંદાવી ભાળી ગયો. સરદારજીએ પોતાની બારીમાંથી પેલાને નાસી જતાં જોયો અને તે થોડીવાર પછી બાડીમાં અદશ્ય થઈ ગયો. ચન્દ્રકાન્ત પેલા ધાયલ ચનારને મદદ કરવા રહ્યો તેનો લાભ લઈને પેલો નાસી છૂટ્યો. એ મધ્યમ કદનો માણસ હતો ને હાફકોટ ને તંગિયો પહેર્યો હતા. એ વાત એક બાપ દીકરો કહે છે. એને શોધવા માટે અમ્હારા પ્રયત્નો ચાલુ છે અને જનતા સુધી તો અમે એને પકડી પાડીશું.’

‘ભાણો પટેલ રાતના કોટલો મોડો ત્યાં થું કરતો હતો ? મરતા પહેલાં એણે કંઈ કહ્યું નહિ ?’

‘એક અક્ષરેય નહિ. એ મણો વિશ્વાસુ માણસ હતો અને બાગની કોંક બાજુએ ખુંપડામાં તેની મા સાથે રહેતો હતો. કદાચ તે રાતના વખતે બધું જરાજર તો છે ને કોમ નિચાર કરીને લપાસવા આવ્યો હશે કારણ કે કીર્તિકરવાળા બનાવ

પછી જ્યાં જરાજર ખ્યાન રાખતા થઈ ગયા છે. ચોરે બારણું ઉઘાડ્યું હશે કારણ કે તાળુ તોડ્યું હાગે છે કોટલામાં બાણી આવી હાગ્યો હશે.’

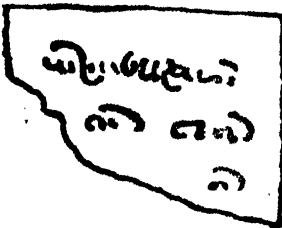
‘બાણી પટેલે બહાર નીકળતા પહેલાં એની માને કાંઈ કહ્યું હતું?’

‘એ ઘણી વૃદ્ધ અને કાને બહેરી છે કોટલે એની પાસેથી કાંઈજ ખબર મળી શકે એમ નથી. વળી આ વાત સાંભળીને એનું ભેજુ ગેપ થઈ ગયું છે. પણ એક ચીજ ઘણી ઉપયોગી છે. જુઓ તો.’

એમ કહીને એણે એની નોટબુકમાંથી કાગળની એક કાપડી કાઢીને જ્યનતને આપી.

‘મરનાર માણસની પહેલી આગળી અને અંગુઠાની વચ્ચેથી આ કાપડી મળી આવી છે. મોટા કાગળમાંથી ફાટી ગયેલા એ ટુકડો છે. એનાપર જે વખત લખ્યો છે તે વખતે ગરીબ બિચારો બાણી પટેલ મરણ પામ્યો છે. ખૂનીએ એની પાસેથી એ કાગળ હાંટવી લીધો હશે છતાં એમાંની આ કાપડી રહી ગઈ હાગે છે. ગમે તેમ હોય પણ એના પર લખેલે વખતે જ એ માર્યો ગયો છે। કાંઈકે એને તે વખતે ઓલાવ્યો હશે.’

જ્યનતે તે કાપડી ખ્યાનથી ભેંધ. એની નકલ આ સાથે

આપી છે ‘હવે એને કાંઈકે એ વખતે ઓલાવ્યો હોય એમ માનીએ’ નરસેપ્ટરે ચલાવ્યે રાખ્યું. ‘તો પછી એમ માનવું પડે કે બાણી પટેલ ઘણા પ્રમાણિક અને નિમકહલાલ હોવાની માન્યતા હતી

તો પણ એ કાંઈ બદમાશની સાથે સામેલ હોવો ભેંધએ અને તે ચોરને એ વખતે મળ્યો હોવો ભેંધએ તથા તાળું તોડવામાં મદદ કરી હોવી ભેંધએ. તે પછી કાંઈ કારણે એક જણ

વચ્ચે તકરાર થઇ હોવી જોઇએ.’

‘આ કાપડી ઘણી નવાઇ જેવી છે,’ જયન્તે એને ઘણી બારીકીથી જોઇને કહ્યું. ‘બહારથી દેખાય છે તેના કરતાં આ કેસમાં ઘણું વધારે વજુદ છે.’ એમ કહીને તેણે વધારે વિચાર કરવા માંડ્યો અને એને એમાં રસ લેતો જોઇ ઇન્સ્પેક્ટર રેલ્વેને આનંદ થયો.

‘તમારી છેલ્લી કલ્પના’ જયન્તે થોડી વાર પછી કહ્યું ‘ભાણા પટેલની અને ખૂનીની વચ્ચે સંતલસ હોવા વિષેની- ઘણી ભૂલ ભરેલી છે, છતાં આ કાગળથી ભાણા પટેલને જોવામાં આવેલો એ તદ્દન ખરી વાત છે. આ કાપડીનું લખાણ-’ એમ કહીને તે પાછો વિચારમાં પડી ગયો. જરાવાર પછી જ્યારે એણે એનું ‘મોઢું ઉચું કર્યું’ ત્યારે એના મ્હેરા પરનો ચળકાટ જોઇને મ્હેને નવાઇ લાગી. એના શરીરમાં અજબ એમ આવ્યું હતું. એની આંખોનું તેજ અને મ્હેની કાન્તિ જોઇ ભાગ્યેજ કાંઈ ધારી શકે કે એ મંદવાડમાંથી હમણાં જ ઊઠ્યો હશે. એ એકદમ ઉભો થયો.

‘હું પછી કહીશ,’ તેણે કહ્યું. ‘મ્હારે આ બધી વિગતો અને જગ્યા જાતે જોવાં જોઇએ. એમાં ફટલીક કડીઓ એવી છે કે મ્હારે એ જોવા સિવાય છૂટકો નથી. સર સાહેબ, નટવરને અને આપને મુકીને હું અને મી. રેલ્વે જરા જઇ આવીએ. અર્ધા એક કલાકમાં તો પાછા આવી જઇશું.’

ખારસો દોઢ કલાક થયો પણ જયન્ત પાછો આવ્યો નહિ. ઇન્સ્પેક્ટર રેલ્વેની તે પછી પધરામણી થઇ.

‘મી. જયન્ત એ બાજુ ખેતરોમાં આડી અવળી તપાસ ચલાવે છે’ તેણે કહ્યું ‘આપને તથા તેમના મિત્ર ડૉ. નટવર-લાલને તેમણે જોલાવ્યા છે.’

‘સરદાર દીવાનજી ને ત્યાં?’ સર સાહેબે પૂછ્યું.

‘હાજી.’

‘કેમ?’

ઇન્સ્પેક્ટરે ખભા ચડાવ્યા. ‘તે તો મ્હને ખબર નથી સાહેબ. હું તો ધારું છું કે હજી મીં જયન્તની માદગી સંપૂર્ણ મટી નથી ગઇ. એ બહુ વિચિત્ર રીતે વર્તે છે અને ખૂબ ઉશ્કેરાઇ ગયા છે.’

‘એમાં બહીવા જેવું કાંઈજ નથી’ મ્હેં કહ્યું ‘એના ઉશ્કેરાટ અને ગાંડપણમાં પણ કામ કરવાની રીત હોય છે.’

‘કે પછી કાંઈ કહેશે કે કામ કરવાની રીતમાં ગાંડપણ હોય છે!’ ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું, ‘પણ ચાલો સાહેબ, આપણે જલદી જમએ તો ઠીક.’

અમે તરતજ નીકળ્યા. જયન્ત ખેતરોમાં આમતેમ ભટકતો હતો. અમને જોઇ તે પાસે આવ્યો.

‘નટવર, કેસ મજાનો છે.’ તેણે કહ્યું. ‘આપણી અહીંની મુસાફરી પણ નકામી નથી નીવડી. મ્હને તો આજે ખૂબ આનંદ આવ્યો.’

‘તમે ખૂનની જગ્યા જોઇ આવ્યા ખરુંને?’ સર સાહેબે પૂછ્યું.

‘હાજી. મ્હેં અને મી. રેલેએ એ તપાસી લીધી.’

‘કાંઈ પત્તો લાગે છે?’

‘થોડો ઘણો. ફટલીક ઉપયોગી વિગતો લાયક લાગી છે. ચાલતાં ચાલતાં બધી વાત કરું છું. પહેલાં તો અમે ભાણા પટેલનું શબ જોયું. એ ખરેખર રિવાજ્વરની ગોળીથીજ મરી ગયો છે.’

‘એમાં આપને શંકા હતી?’

‘ના. ના પણ બધું જરાબર જોઇ લીધું હોય તો સારું. એને જોવાની મહેનત ફાગટ ન ગઇ. પછી અમે સરદાર દીવા-

નજી તથા તેમના દીકરાને મળ્યા. તેમણે જે જગ્યાએથી ખૂની નાસી ગયો તે જગ્યા જતાવી અને કંઈ જગ્યાએથી વાડ ફાડાવી. તે પણ જણાવ્યું. એ વિગત ઘણી ઉપયોગી હતી.’

‘હોયજ.’

‘પછી અમે એની માને જોઈ આવ્યા. એ ઘણી ઘરડી અને લગભગ ગાંડા જેવી હોવાથી એની પાસેથી કંઈ મળ્યું નહિ.’

‘તમારી તપાસનું પરિણામ—’

‘એટલું જ કે ગુન્હો સાધારણ પ્રતિભા નથી. આપણી મુલાકાત કેઈ અજવાળુ પાડ્યા સિવાય નહિ રહે. મી. રેડે, એક ખાતરમાં હું આપની સાથે મળતો થાઉં છું. મરનારના હાથમાંથી મળેલી કાપલી જે ખૂન થવાનો ચોક્કસ વખત બતાવે છે, તે આ કામમાં ઘણી ઉપયોગી ચીજ છે.’

‘એના પરથી કંઈ પત્તો લાગશે? મી. જયન્ત!’

‘જરૂર. એ ચીટ્ટી લખનારે બાણા પટેલને મીઠી નીંદરમાંથી એ વખતે ત્યાં બોલાવેલો. પણ એનો બાકીનો ભાગ ક્યાં છે?’

‘મહેં તેા જાણે બારીકાઈથી તપાસ્યું પણ એ કાગળિયાનો પત્તો નથી.’ ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું.

‘મરનારના હાથમાંથી તે કાંઈકે ફાટી લીધો—નહિ—ઝુંટાવી લીધો લાગે છે. ઝુંટાવી લેનાર એટલો આવર કેમ હશે? એ કાગળજ એને ગુન્હેગાર ઠરાવવાને પુરતો હોવાથી એની ખાત્રી હોવી જોઈએ. અને એ શું કરશે? ઘણું ખર્ચ કુરો વાળીને ખીસ્સામાં પૂકી દેશે ને દરકાર પણ નહિ કરે કે એનો ખૂણા ફાટી ગયો છે અને મરનારના હાથમાં એ કાપલી રહી ગઈ છે! જો આપણે બાકીનો ભાગ મેળવી શકીએ તેા આ બધો ભેદ તરતજ ઉકલી જાય અને ખૂની પકડી શકાય.’

‘પણ આપણે ખૂનીને પકડ્યા સિવાય તેના ખીસ્સાં શી રીતે તપાસી શકીએ?’

‘ઠીક ઠીક એ પણ વિચાર કરવા જેવી વાત છે ખરી! એ સિવાય બીજી એક વાત છે: એ ચીકી ભાણા પટેલને મળી એ વાત ખરી, પણ એ જેણે લખી હશે તે તો નહિ જ લખ ગયા હોય. એ એ લખ બય તો ચીકી શા માટે લખે? મોઢેથીજ વાત ના કરે? તો પછી એ ચીકી કાણ લાવ્યું? એ ટપાલમાં તો નથી આવે?’

‘મહે’ એ વિષે તપાસ કરી છે’ ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું ‘ભાણા પટેલને કાલે બપોરના એક કાગળ પોસ્ટમારફતે મળ્યા હતા. એણે એનું પરખીડીયું ફાડીને કાંઈ આડું અવળું નાખી દીધું હશે.’

‘શાબાશ,’ જયન્તે મી. રેલેનો ખભો માખડતાં કહ્યું ‘સરસ ખબર આપી. તમે ટપાલીને મળ્યા લાગો છો. તમારી સાથે કામ કરવામાં મહેને મજા પડે છે. સરદારજીનો બંગલો આ રહ્યો. આપ આવતા હો સર સાહેબ! તો આપને ખૂન-વાળી જગ્યા બતાવું.’

અમે ભાણા પટેલનું ઝુંપડું વટાવી આગળ વધ્યા. જૂના બગીચામાં થઈ આગળ આવ્યા. બંગલાની આજુબાજુ પોલિસને! પહેરો હતો.

પાછળના બારણાં ઉઘડાવીને જયન્તે કહ્યું ‘પણે મી. ચન્દ્રકાન્ત ઉભા હતા અને ત્યાંથી તેમણે અહીં બેજણને બાથ-બાથ કરતાં બેયા. સરદારજી પેલી બારી આગળ ઉભા હતા-ડાબા હાથ પરની બીજી-અને ત્યાંથી તેમણે ખૂનીને બાગમાં થઈ વાડ ફેદી ઝાડીમાં અદૃશ્ય થઈ જતાં બેયો હતો. એજ પ્રમાણે મી. ચન્દ્રકાન્તે પણ. બેઉ જણની એ બાબત પૂરેપૂરી ખાત્રી છે. પછી મી. ચન્દ્રકાન્તે દોડ્યા અને ભાણા પટેલ પાસે ઘુંટણીએ પડી તેને ઉઠાડ્યો. એ જગ્યા થણી કઠણ છે અને આપણી ખાત્રી માટે કાંઈજ નિશાની કે પગલાં નથી પડ્યા.’

આમ અમે વાર્તા કરતા હતા, એવામાં બાજુએથી એ

જલ્દી, કોઈ વદ અને કોઈ જુવાન-આવી પહોંચ્યા.

‘હજીએ મંડ્યા રહ્યા છો?’ એમાંથી વદ ગડરથે પૂછ્યું.
‘તમે મુંબાઈગરા જળરા લાગે છો. જેની પાછળ પડ્યા તેનો
અંત લાગ્યા સિવાય રહોજ નહિ!’

‘આપે હજી મહેને પ્રતો વખત આપવો જોઈએ.’ જમન્તે
હસતા હસતા કહ્યું.

‘એમ!’ ચન્દ્રકાન્તે હસીને કહ્યું ‘અમને તો કાંઈ પત્તો
લાગે એવું જણાતું નથી.’

‘પત્તો લાગે એવી કોઈ વિગત છે.’ ઇન્સ્પેક્ટર રહેશે
વચ્ચે કહ્યું, ‘એ અમે ફક્ત એકજ ચીજ શોધી શકીએ-ફક્ત-
મી. જયન્ત, શું થાય છે તમને?’

મહારા મિત્રનો ચહેરો એકદમ વિચિત્ર થઈ ગયો. એના
પેટમાં સખત દુઃખ હોય એમ એ એકદમ ફસકાઈ પડ્યો અને
એના ડોળા ઉંચા ચઢી ગયા તથા મૂર્છા આવી ગઈ. આ
અચાનક નબળાઈથી અમે બધા મસરાઈ ગયા, અને એને
બંગલામાં ઉપાડી ગયા. આરામ ખુરસી પર એને સવાડ્યા
પછી કેટલીકવાર સુધી તેણે લાંબા શ્વાસ લીધા કર્યા અને છેવટે
તે ઉઠ્યો અને પોતાની આ નબળાઈ માટે મારી માગતાં બોલ્યો :

‘નટવર મહારી આ નબળાઈ વિષે આપને વધુ કહી
શકશે. હમણાં જ હું સખત મંદવાડમાંથી ઉઠ્યો છું અને કોઈ
કોઈ વખત હજી આવી નબળાઈની ‘શીટ’ આવી બચ છે.’

‘આપને મહારી ગાડીમાં સરસાહેબને ત્યાં પહોંચાડું?’
સરદારજીએ પૂછ્યું.

‘નાજી. જમારે હું અહીં આવ્યો જ છું ત્યારે એકાદ બે
બાજતો વિષે ખાત્રી લાયક તપાસ કરતો બઉં.’

‘શી બાજતો?’

‘મહેને એમ લાગે છે કે બાણે પટેલ ખૂનીના આવતા

પહેલાં નહિ પણ પછીથી આવી લાગેલો. આપની ખાત્રી છે કે ચોરે તાળું તોડ્યું પણ અંદર દાખલ નહોતો થયો ?’

‘મ્હારી કોવી માન્યતા છે ખરી.’ સરદારજીએ કહ્યું. ‘અન્દ્રકાન્ત તો સ્વપ્ન પણ થયો ન હતો એટલે બે કાંઈ આમ તેમ ફરતું હોત તો કોના બલુવામાં આવ્યા સિવાય ન રહેત.’

‘કો ક્યાં મેઠા હતા ?’

‘હું મ્હારા ખંડમાં તે વખતે સિગારેટ પીતો હતો.’ અન્દ્રકાન્તે જવાબ આપ્યો.

‘કંઈ ખારી પાસે ?’

‘ડાબા હાથની છેલ્લી, મ્હારા પિતાજીની નજીકની.’

‘આપનાં એક લૅમ્પ બળતાં હતાં, ખરું ને ?’

‘જરૂર.’

‘આ વિગતો જરા બલુવા જેવી અને વિચિત્ર પણ ખરી !’ જયંતે હસતાં હસતાં કહ્યું ‘થોડા ઘણા અનુભવવાળો ચોર દિવાના પ્રકાશમાં ઘરમાં બે જલુ બગે છે એ બેવા છતાં અંદર દાખલ થાય છે એ નવાઈ જેવું નથી ?’

‘વખતે એ ઘણો પાવરધો હોય.’

‘અલબત્ત, એવું કાંઈ ન હોત તો અમારે આપની પાસે આવવાની શી જરૂર હતી.’ અન્દ્રકાન્તે કહ્યું. ‘પણ બે આપની માન્યતા કોમ હોય કે બાણાએ કોને પકડ્યો તે પહેલાં કોણ ચોરી કરી તો તે ઘણી ભૂલ ભરેલી છે. કોમ હોય તો ઘરમાં ઉચલપાચલ થયેલી અને કાંઈ ચીજ ચોરાયેલી અમે ન બેધ શકીએ ?’

‘એ તો કંઈ ચીજ ગમતે પર આધાર રાખે છે.’ જયંતે કહ્યું. ‘કીર્તિકરના બંગલાની ચોરી વિષે મ્હેં સાંભળ્યું છે ત્યાંથી કેવી વિચિત્ર ચીજો ગુમ થઈ હતી તે આપની ધ્યાન બહાર નહિ હોય.’

‘ભલે. તમે કહો તે કરવા અમે તૈયાર છીએ મી. જયંત’ સરદારજીએ કહ્યું. ‘તમને તથા ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને જેમ ઠીક લાગે તેમ અમે કરીશું.’

‘ત્યારે તો’ જયંતે કહ્યું ‘આપ ઇનામ બહાર પાડ્યો તો ઠીક થશે. આપના પોતાના તરફથી જ તે બહાર પડે એ ઠીક છે. સરકાર તરફથી પછીથી, પણ પહેલું અપિના પોતાના તરફથી જસો રૂપિયાનું જસ થશે. એ મતલબનું લખાણ આપણે ‘જન્મભૂમિ’ અને ‘વદેમાતરમ’માં છપાવીએ—’

‘જસો નહિ પણ એ હબર.’ સરદારજીએ કહ્યું. અને જયંતે આપેલો કાગળ તથા પેન્સીલ હાથમાં લેતાં તેઓ બોલ્યા. ‘જરાજર નથી મી. જયંત, કાંઈ નહિ હું સુધારું છું.’

‘હેં એ જરા ઉતાવળમાં લખ્યું હતું.’

‘જુઓને તમે આમ લખ્યું છે: ‘કાલે રાત્રે પોણા વાગે સરદાર—વિગેરે. પોણા વાગે નહિ પણ ખરી રીતે પોણા બાર વાગે.’

મ્હને એ લુલ માટે થણું લાગ્યું. જયંતના મંદવાડની એ અસર હતી એવી મ્હારી માન્યતા હતી. કારણ કે આવી લુલ જયંત સાગ્યેજ કરે. તેનું કામ હંમેશાં થણું ચોક્કસ હતું. સરદારજીએ એ લુલ સુધારી. બાકીનું બધું જરાજર હતું એટલે એ કાગળ તેમણે જયંતને આપ્યો.

‘જને તેટલો જલદીથી એ છપાવા મોકલવી દેજો.’ એમણે ઉમેર્યું. ‘તમારો એ વિચાર થણો સરસ છે.’

જયંતે મહી વાળીને તે કાગળ ખીસ્સામાં મૂક્યો.

‘હવે, આપણે ઉપર જઈને બધું જરાજર છે કે કેમ તે તપાસી બેઠએ. વખતે ખૂની કાંઈ નજીવી ચીજ લઈ મર્યા હોય!’ પણ અંદર જતા પહેલાં જયંતે બારણું તપાસ્યું અને તાણુ પણ ખેંચ લીધું. મજબુત ચાકુથી તાણું તોડવામાં આવ્યું હોય એમ

આમનું હતું. લાકડામાં પણ ચાકુની અણી ખૂચી મધ હોય એવી નિશાની હતી.

‘આપ ક્યારે રાખતા નથી?’

‘હે. પણ એ બીજી બાજુ સકળથી બાંધેલો હતો.’

‘આપના માણસો ઘણું ખર્ચે ક્યારે બિંધી બંધ છે?’

‘આશરે દસેક વાગે.’

‘માણો પટેલ પણ એ વખતેજ ઘણું ખર્ચે ચંપ જતો!’

‘હાજી.’

‘ત્યારે આ રાતેજ આટલો ઘોડે સુધી બજતો હતો એ નવાજ જેવું છે. હવે આપ કૃપા કરીને આપના ખંડો બતાવશો તો ઠીક થશે. સરદાર સાહેબ!’

દાદર ચડીને અમે એકાદ બે ખંડ વટાવી સરદારજી તથા તેમના પુત્રના વપરાશના ખંડોમાં આવી લાગ્યા. જ્યન્ત બહુ બારીકીથી અને ચોકસાઈથી બેસેલો હતો. મ્હારા અનુભવ પરથી હું એમ બહુી શક્યો કે જ્યન્ત કોઈ ચીજની શોધમાં હતો.

‘આ બધી તપાસની કાંઈ જરૂર નથી,’ સરદારજીએ કહ્યું ‘પેલો મ્હારો ખંડ છે અને તેની બેડે ચન્દ્રકાન્તનો છે. ચોર અહિં આવ્યો હોય અને અમને ખબર પડે કે નહિ તે તમારી વિચાર શક્તિ પર છોડીએ છીએ પણ એટલું ખર્ચે કે એમ બનવું તદ્દન અસંભવિત હતું.’

‘આ સિવાય બીજી બાજુનો પર ધ્યાન અપાય તો ઠીક’ ચન્દ્રકાન્તે કહ્યું.

‘આપને હસવું હોય તો છૂટ છે’ જ્યન્ત બોલ્યો ‘પણ બારીએ ઉભા રહી કયાં સુધી નજર નાખી શકાય છે એ મ્હારે બેવું છે. આ આપના પુત્રનો ખંડ છે ખરેખરે સરદારજી! અને અહીંનાં એ બેઠા બેઠા સીમારેટ પીતા હતા જરામર છે ને સાહેબ!’ એમ કહીને તે એ બારી આગળ મથ્યો અને બહાર

નજર કરી.

‘આપને સંતોષ થયો ને?’ સરદારજીએ હસતાં હસતાં ટાણો માર્યો.

‘હાજી. મ્હારે ભેવું હતું તે મ્હેં ભેષ લીધું છે.’

‘અને હવે ભે ખાસ જરૂર હોય તો આપણે મ્હારા ખંડમાં જઈએ.’

‘ભે આપને વાધા ન હોય તો—’

‘નારે ! વાધા શાનો !’ એમ કહીને સરદારજી હસ્યા અને અમને એમના ખંડમાં લઈ ગયા. એ અચ્છી રીતે શણગાર્યો હતો. અમે બધા ભારી આગળ ગયા અને બહારનો દેખાવ બોધો. હું અને જયન્ત પાછળ રહી ગયા અને સરદારજીના પલંગ આગળ થઈને પાછા ફરતા હતા એવામાં જયન્તે બહુ ભેષને મ્હારી આગળ થઈને એક ન્હાના ટેબલને ઠોકર મારી. તેના ઉપર કાચની સુંદર રકાળીમાં નારંગી સફરજન વિગેરે રાખેલાં હતાં તે પડ્યાં. રકાળીના સતરસો કુકડા થઈ ગયા. અને નારંગી વિગેરે આજુબાજુ મળી ગયાં.

‘નટવર, આ શું કર્યું!’ જયન્તે ઠંડે કલેજે કહ્યું ‘તે’ જબરો ધાણુ વાળ્યો !’

મ્હને નવાઈ લાગી અને નારંગી વિગેરે એકઠાં કરવા લાગ્યો. બીજા બધા પણ મ્હારી સાથે ભળ્યા.

‘વાહ!’ જરા રહીને મીં રેલેએ કહ્યું. ‘પેલા ભાઈસા-હેમ કયાં ઉપડ્યા?’

જયન્ત ઉપડી ગયો હતો.

‘થોભો તો’ ચન્દ્રકાન્તે કહ્યું. ‘એનું ભેજુ ગેપ થઈ ગયું. લાજે છે ! બાપુજી, મ્હારી સાથે આવો તો એ શું કરે છે તે તો ભેષે.’

બાપ દિકરો ત્યાંથી ઉતાવળે બીજા ખંડમાં દોડી ગયા.

હું સરસાહેબ અને મી. રેલે એક બીજા સામું બેઠ રહ્યા.

‘ખરેખર! હું પણ મી. ચન્દ્રકાન્તના વિચારને મલતો છું’ ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું. ‘એ કદાચ આ મંદબાડની અસર હશે પણ મને લાગે છે કે...’

‘ધાબે, ધાબે, ખૂન!’ ની જયન્તની બ્રમ એવામાં એકાએક સંભળાઈ. તરતજ હું દોડ્યો. પેલા એક જણ મહારી સાથે આવ્યા. જે એરડો અમે પહેલાં તપાસ્યા હતા તેમાંથી એ બ્રમ સંભળાઈ હતી. સરદાર દીવાનજી અને ચન્દ્રકાન્ત બન્નેજણ જયન્ત પર તૂટી પડ્યા હતા. ચન્દ્રકાન્તે જયન્તનું ગળું દબાવ્યું હતું અને સરદારે એનો હાથ આમળી નાખ્યો હતો. અમે ત્રણે જણાએ મળીને એ બાપ દીકરાના મંળમાંથી જયન્તને છોડાવ્યા. એ ઘણાજ ફીક્કો પડી ગયો હતો અને ચાકીને થોથપોથ થઈ ગયો હતો.

‘આ બન્નેને પકડો મી. રેલે!’ એણે કહ્યું.

‘કયા ગુન્હા માટે!’

‘એમના કાચમેન બાણા પટેલનું ખૂન કરવા માટે’

ઇન્સ્પેક્ટરે એના તરફ નવાઈ પામીને બોલ્યું. ‘મી. જયન્ત’ તેણે છેવટે કહ્યું ‘હું નથી ધારતો કે તમે ખરેખર...’

‘હા, બાપુ હા, એમનાં મોઢાંજ જુઓને’ એણે ઇન્સ્પેક્ટરને અટકાવીને કહ્યું.

એ બેઠના મોઢા પરથી ગુન્હાનો એકરાર એટલો તો સ્પષ્ટ દેખાતો હતો કે મહારી જીંદગીમાંયે એવો એકરાર કરતો ચહેરો મહેં લાગ્યો બેસો હશે. તદ્દ સરદારનું મોઢું પડી ગયું હતું છતાં જુવાન હજી હોઠ કરડતો હતો. એની આંખમાં ખુન્નસ ભરાયું હતું. ઇન્સ્પેક્ટર કાંઈજ બોલ્યો નહિ પણ એણે જરા આમળ બધને સીસોટી નગાડી. એ કોન્સ્ટેબલ ઉપર આવ્યા.

‘સરદાર સાહેબ,’ તેણે કહ્યું ‘મહારો બીએ ઉપાય નથી

પણ હું 'ધાર' છું કે આ અમારી ભલ મલી હોય તો-મૂકી દો, ફેકી દો.' એમ કહીને તે કુલો અને જુવાન સરદારના હાથ-માંથી એક ચીજ ઝુટાવી લીધી. તે નીચે પડી અને મ્હારી અબયળી વચ્ચે મ્હેં એયું કે તે રિવોલ્વર હતી.

'એ તમારી પાસે રાખો મી. રેલે,' જમ-તે કહ્યું. 'જુવાની વખતે એ ઘણી ઉપયોગી ચાઈ પડશે. પણ જેની આપણને જરૂર હતી તે ચીજ આ રહી' એમ કહીને એણે કામળની એક ચીટ્ટી અમને બતાવી.

'પેલી કાપલીનો બાકીનો ભાગ' ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું.

'એમજ છે.'

'ક્યાંથી જડ્યો?'

'જ્યાં એ હોવાની મ્હારી ખાતરી હતી ત્યાંથીજ. હમણાં એ બધી વાત હું તમને કહીશ, નટવર! તું અને સર સાહેબ હવે જઈ શકો છો. એક કલાકમાં હું અહીંનું કામ પતાવીને આવી પહોંચું છું. આપણે બધા સાથેજ જમીશું.'

અને એક કલાકમાં જયન્ત આવી પહોંચ્યો. બપોરના બાર વાગ્યા હતા. એની સાથે એક બીજા દક્ષિણી ગૃહસ્થ આવેલા હતા. જયન્તે એમની સાથે મ્હારું કોળખાણ કરાવ્યું. એમનું નામ ભાઉરાવ કીર્તિકર હતું અને પહેલી ચોરી એમને ત્યાંજ થઈ હતી.

'હું આ સઘળું દાસ્તાન આપને કહી સંભળાવું ત્યારે મી. કીર્તિકર હાજર હોય એવી મ્હારી ઇચ્છા હતી.' જયન્તે કહ્યું 'કારણ કે એમનો પણ આ કેસમાં સ્વાર્થ હતો અને એનું પરિણામ બહુવાને એ પણ આપણા જેટલા આતુર હતા. ખરેખર! સર સાહેબ, મ્હારા જેવા મ્હેમાન આપને હંમેશાં મળે તો આપના ત્રાસનો પાર ન રહે!'

'ઉલટું હું તો થણો ખુશી થાઉં.' સર સાહેબે કહ્યું.

“તમારી કામ કરવાની રીત બહુવાધી મ્હને થયો આનંદ થયો છે. આટલી નજીવી વિગતો પરથી તમે જે પરિણામ લાભ્યો તે જોઈને તો હું આભો જ થઈ ગયો છું !”

“મ્હારી રીત જનતા સુધી હું કદી જૂપાવતો નથી. નટવર અથવા જે કામ એમાં રસ લેતું હોય તે એ સારી રીતે બધું છે. મ્હને પેલાઓએ ખૂબ હેરાન કર્યો અને એ તમારી વખત-સર મદદ ન મળી હોત તો કાણુ બધું શું પરિણામ આવત !”

“ફરીથી પાછી ‘ફીટ’ આવી ન હતી ને !”

જયન્ત હર્યો. “એ પણ વખત આવ્યે કહીશ. હવે મ્હારું દારતાન શરૂ કરું છું. આપને જ્યાં જ્યાં ન સમજાય અથવા યુગ્મવલ્લુ જેવું લાગે ત્યાં ત્યાં પ્રજ્ઞવાની છૂટ છે.

“સત્તરસોને સાત વિગતોમાંથી ઉપયોગી અને નિરૂપયોગી વિગતો શોધી કાઢવી એ સૌથી વધારે અમત્યનું કામ છે. એ શક્તિ ન હોય તો ઉધે રસ્તે દોરવાઇને ગોથા ખાઈ જવાય એ સ્વાભાવિક છે. હવે આ કેસમાં બધી વિગતોમાં સૌથી વધુ ઉપયોગી વાત પેલી કાપલીની હતી.

“એ વિષે કહું તે પહેલાં એક વાત જણાવી દઉં. એ ચન્દ્રકાન્તની વાત આપણે ખરી માનીએ કે ખૂની લાલુ પટેલને મારીને તરતજ નાસી ગયો હતો તો મરનારના હાથમાંથી ચીઠ્ઠી ઝુંટવી દેનાર એ ન હોવો જોઈએ. એ એ ન હોય તો પછી એ કામ ચન્દ્રકાન્તે જ કર્યું હોવું જોઈએ. કારણ કે વૃદ્ધ સરદાર આવી પહોંચ્યા તે દરમિયાન નોકર ચક્રે એકઠા થઈ ગયા હતા. આ વિગત તદ્દન સાદી છે પણ ઇન્સ્પેક્ટરના મગજમાં એ ન ઉતરી શકી, કારણ કે એણે ખીખં અનુમા-નને આધાર લઈ તપાસ શરૂ કરી હતી. માણસની મોટાઈ કે ખીજ કામ જાણતથી આડે રસ્તે ન દોરવાતા મ્હારી રીત વિગતો અને કલ્પનાઓ જ્યાં દોરે ત્યાં દોરવાની અને તપાસ

માણુ રાખવાની છે એટલે પહેલેથી જ આ સરદારો, ખાસ કરીને ચન્દ્રકાન્ત માટે હું શંકાશીલ બન્યો હતો.

‘હવે આપણે આ કાપલીની બારીક તપાસ કરીએ. એ વાત તો નિર્વિવાદ જ હતી કે એ કાપલી એક ઉપયોગી કામબનો એક સામ છે. આ રહી તે. એના ઉપરથી તમે કાંઈ અનુમાન કરી શકો છો?’ એમ કહી એણે પેલી કાપલી અમને બતાવી.

‘એ બરાબર લખાઈ નથી.’ સર સાહેબે કહ્યું.

‘મહારા સાહેબ! એ કાપલીમાં એક નહિ પણ એ માણુસના હસ્તાક્ષર દેખાય છે. એક જણે અક્ષરો શબ્દ વારા કરતી લખ્યા છે. ‘પોણા’ અને ‘બાર’ ‘તો’ ‘તને’ અને ‘ને’ એ અક્ષરો બારીકાઈથી જુઓ. એ છ શબ્દો બારીક પૃથક્કરણ આપની ખાત્રી કરી આપશે કે એમાંના ‘પોણા’ એ સ્થીર હાથે લખાયો છે અને ‘બાર’ અસ્થીર હાથે લખાયો છે.”

‘ખરેખર! આ તો દીવા જેવું ચોખ્ખું છે!’ સર સાહેબે કહ્યું. ‘આ ચીટ્ટી બે જણે શા સાર લખી હશે?’

‘કારણ કે આ કામજ એવું હતું અને તે કરનારનો એક બીજા પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ન હતો. જે કાંઈ થાય તેમાં એકનો સરખો હાથ હોવો જોઈએ. એવી પહેલેથી ગોઠવણ હોવી જોઈએ. હવે બીજી વાત જેણે ‘પોણા’ અને ‘વાગે’ શબ્દ લખ્યા છે તે આ કાવતરામાં આગેવાન હતો.’

‘એ શી રીતે?’

‘એ નિર્ણય પર બે ત્રણ રીતે આવી શકાય એમ છે. હસ્તાક્ષર પરથી પણ એ બધી શકાય એમ છે પણ એ કરતાં વધારે સ્પષ્ટ બીજાં કારણો બતાવું. એ તમે ધ્યાન દેવને જોશો. તો જણાશે કે સ્થીર હાથ વાળા માણુસે પોતાના શબ્દો પહેલાં લખ્યા છે અને એ શબ્દો વચ્ચે એ છીંદતી બગ્યા રાખી છે.

ઐટલે અસ્થીર હાથ વાળાને જે જગ્યા રહી હોય તેમાં જ પોતાના શબ્દો લખવા પડ્યા છે 'બાર' શબ્દ ઐવી રીતે લખાયો છે. હવે એ ઉપરથી બીજું ચોક્કસ અનુમાન એ કરી શકાય કે જેણે પોતાના શબ્દો પહેલા લખ્યા તેણે જ આ કાવચું ધડ્યું છે અને તેજ એનો આગેવાન છે.'

'બહુજ સરસ!' બાઉરાવે કહ્યું.

'હવે મુદ્દાની વાત ઉપર આવીએ. અક્ષર પારખવા વાળા તો અક્ષર એકઠે માણસની ઉંમર બહુી શકે છે એ આપે સંભળ્યું હશે. સાધારણ સ્થિતિમાં માણસ સ્થીર હાથે લખી શકે છે. હું સાધારણ સ્થિતિ કહું છું, કારણ કે જુવાન માણસ પણ મંદો પડે તો એના અક્ષરોમાં ફેર પડી જાય છે. આ કાપડીમાં સ્થીર હાથે લખાયલા શબ્દો લખનાર કાંઈ જુવાન માણસ હોવો જોઈએ એ અનુમાન પર આપણે આવી શકીએ છીએ.'

'શાબાશ!' બાઉરાવે ફરીથી કહ્યું.

'એક મુદ્દો હજી બાકી રહે છે. એક અક્ષરોમાં કાંઈક સામ્ય છે અને એક કુટુંબના માણસોના અક્ષરોમાં સાધારણ રીતે થોડું થણું પણ સામ્ય હોય છે એમાંના 'ત' અને 'ન'નાં વળણ જોશે તો એ ઉપરથી આ વાતની ખાત્રી થશે. આ ઉપરથી એ અનુમાન કરી શકાય કે સ્થીર હાથે લખનાર છોકરો છે અને અસ્થીર હાથે લખનાર બાપ છે આ સિવાય તેવીસ બીજાં અનુમાનો એ ઉપરથી નીકળી શકે છે પણ તે થણાં બારીક હોવાથી તે બધાં મણવામાં કાળક્ષેપ કરવા કરતાં આપણી વાત આગળ ચલાવીએ તો ઠીક. આ બધા ઉપરથી મ્હારા મગજ પર પાકી જાય પડી મઝ હતી કે આ કાવચું આ જ બાપ ઠીકરાનું હોવું જોઈએ.

'આ નિર્ણય પર આવ્યા પછી બીજા કયા મુદ્દા મ્હારા

અનુમાનને પુષ્ટિ આપતા હતા તે બેવાતું રહ્યું. બાણા પટેલને થયેલો આ મ્હારા માનવા પ્રમાણે ચાર વાર કરતાં વધારે દૂર રહીને ખૂનીએ નહિ કયોં હોય. એનાં કપડાં પર ફારને બરાબ હાથ ન હતો. એટલે જ્યારે ચન્દ્રકાન્તે કહ્યું કે તે નીચે ઉતર્યો ત્યારે એ બહુ બાથબાથા કરતા હતા ત્યારે તે હાહાતું જૂહુ બાલ્યો હતો.'

'ખૂની જે બાજુ નાસી ગયો એમ કહેવામાં આવ્યું તે બાજુ પહોળી ખાઇ છે, અને એમાં પગલાંની જરાપણ નિશાની બેવામાં આવતી નથી. એ ઉપરથી મ્હારી સંપૂર્ણ ખાત્રી મધ યુક્તિ હતી કે ચન્દ્રકાન્ત હળાહળ જૂહું બાલ્યો જતો હતો. ખરી રીતે તો ત્યાં કાંઈ અબજ્યો માણસ ફરક્યો જ ન હતો.'

'હવે મ્હારે આ ગુન્હાનાં કારણો શોધવાનાં હતાં. શા માટે એમણે આ પગલું લીધું? એ નિર્ણય પર આવતાં પહેલાં કીર્તિકરવાળી ચોરી વિષે મ્હેં વિચાર કયોં. સરસાહેબે મને વાત કરી હતી કે કીર્તિકર અને સરદાર કુટુંબ વચ્ચે મોટો મુકદ્દમો ચાલતો હતો અને તે પરથી મ્હારા ધ્યાનમાં આવ્યું કે ચોરોએ શા માટે બીજું કાંઈ નહિ ને તમારી લાયબ્રેરી જ તપાસી હશે મી. બાઉરાવ! ચોરોનો વિચાર કાંઈ ઉપયોગી હસ્તાવેજ ચોરવાનો હોવો બેઠકો.'

'એમજ હતું.' બાઉરાવે કહ્યું 'એ સિવાય બીજો ધરાદો બાબો જ હોઈ શકે. એ લોકોની અર્ધી મિલકત પર મ્હારો હક્ક પહોંચે છે અને એ તેઓને એ દિવસે એક-ફક્ત એકજ કાગળ જે હમણાં તો મ્હારા સોલિસિટરોની તીબેરીમાં છે તે બે મળ્યો હોત તો મ્હારો આગો કેસ માર્યો જત.''

'એમ વાત છે!' જ્યનતે હસતાં હસતાં કહ્યું 'એ ખરેખર ભયંકર અને ખૂબાંઈ બધું' પગલું હતું અને તેમાં ચન્દ્રકાન્તનોજ મુખ્ય હાથ હતો. તેણેજ વૃદ્ધ સરદારને ભમાવેલા. જ્યારે કાંઈ હાથ

ન લાગ્યું ત્યારે કોઇ શીખાઉ અણુધડ ચોરનું એ કામ હશે એમ જતાવવાને જે હાથ આવ્યું તે તેઓ ઉપાડી ગયા. એ બધું સમજ્યું પણ હજી થણું બાકી રહ્યું હતું. પેલી કાપલીનો બાકીનો ભાગ ક્યાં હતો? ચન્દ્રકાન્તે એ ઝુંટવીને ક્યાં રાખ્યો હશે? મહારા અનુમાન મુજબ બિલકુલ દરકાર ક્યાં સિવાય એણે તે પોતાના હાથકોટના ખીસ્સામાં મૂક્યો હોવો ભ્રષ્ટકો. પણ હજી તે ત્યાંજ હતો? એ સવાલ હતો. એ શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવો ભ્રષ્ટકો એમ મ્હેં નક્કી કર્યું અને એ માટે આપણે બધા બંગલામાં ગયા.

‘સરદારો પણ આપણી સાથે આવ્યા. એ લોકો કાપલીની વાત જરા પણ ન જાણે એ મહારા લાલની વાત હતી. બે તેઓને જરા પણ મંધ આવે તો બાકીનો ભાગ વળી તેઓ તરતજ ગુમ કરી દે એટલે જ્યારે મી. રેલેકે વાત કરવાની અણિ પર હતા ત્યારે મારે એકાએક ‘ફીટ’ લપને વાતનો પ્રસંગ બદલવો પડ્યો—’

‘અરે બાપરે!’ સર સાહેબ ઓલી ઉઠ્યા. ‘ત્યારે તમારી એ ‘ફીટ’ ખરી ન હતી?’

‘એ થણી સુંદર રીતે અને સફલતા પૂર્વક આણુવામાં આવી હતી.’ મ્હેં કહ્યું. એની આ નવી રીતથી મ્હને પણ અભમણી ઉપજી હતી.

‘એ પણ એક કળા છે’ જ્યન્તે કહ્યું. ‘અને કોઇ વખત તે કામ આવે છે. એમાંથી સારા થઇને અથવા તો એમાં સફલતા મેળવીને મ્હેં જીજી મુક્તિથી પેલા વૃદ્ધ સરદાર પાસે ‘બાર’ શબ્દ લખાવ્યો કે જેથી હું એ શબ્દ કાપલીના શબ્દ સાથે સરખાવી શકું.’

‘અરરર! એ તો મહારા ખ્યાનમાંજ ન રહ્યું’ હું ઓલી ઉઠ્યો.

‘મને ખબર છે. તું તો મ્હારી નબળાઈ માટે દયા ખાતો હતો.’ બચતે હસતા હસતા કહ્યું. ‘તને કો સિમ્તિમાં ચૂકવા માટે હું દિલથીર થયો પણ કો સિવાય બીજો ઉપાય ન હતો. પછી આપણે ઉપર ગયા અને ચન્દ્રકાન્તનો હાથકોટ મ્હેં ખીંટીએ લટકતો બેસ્યો. પછી સરદારના ઓરડામાં મ્હેં ટેબલને ઠોકર મારી બહુી બેઠને પાડી નાખ્યું અને તમને બધાને બીજી બાજુ રોકી હું પેલી ચીટ્ટીની તપાસ કરવા હોડ્યો. કો હું લઇને નીકળુ કોવામાં પેલા બાપ દીકરો હોડતા આવ્યા અને મ્હારા પર વૂટી પડ્યા. ચન્દ્રકાન્તે મ્હારું ગળુ દાખ્યું અને જલ્દ સરદારે ચીટ્ટી લેવા મ્હારો હાથ આમળી નાખ્યો અને સહ-બાળ્યે તમે આવીને મને બચાવી લીધો. કો બાપ દીકરાએ મને ચીટ્ટી લેતાં બેસ્યા એટલે એમની ખાતરી થઇ ગઇ કે કો વિષે હું સઘળું બણતો હોવો બેઠકો એટલે તેઓ આમ છેલ્લે પાટલે બેસ્યા હતા.

‘કો પછી મ્હારે કો ગુન્હાના કારણ વિષે સરદારને પૂછવું હતું. જલ્દ સરદાર નરમ હૃદયનો હતો એટલે એણે બધી વાત કબજા કરી પણ એનો દીકરો ચન્દ્રકાન્ત તો રાયતાનજ છે. એની પાસે ભરેલી રિવોલ્વર હોત તો મને સાફ કચોં હોત પણ એની રિવોલ્વરમાં અફે કારતુસ ન હતી અને તે પણ તમે ખુંટવી લીધી હતી. વાત એમ હતી કે ભાણે પટેલ જાને માનો બેઠેની પાછળ ગયો હતો અને મી. કીર્તિકરને ત્યાં આ બાપ દીકરાએ પાડેલી ધાડની વાત બહુી ગયો હતો, અને એને લીધે વધારે પડતુ દબાણ કરી પોતાનું કામ કાઢવાની તેની વૃત્તિ થઈ હતી તથા એવો પ્રયત્ન પણ કો કરી ચૂક્યો હતો, એટલે એને પોતાના રસ્તામાંથી કાઢી નાખીને બચવું કારણ દૂર કરવા માટે ચન્દ્રકાન્તે આ કાવતરું રચ્યું હતું અને ચીટ્ટી મોઢલી હતી. કો ચીટ્ટીને આધારે ભાણે ત્યાં આવ્યો હતો અને માર્યો ગયો.

હતો. જરા એણે ધ્યાન આપ્યું હોત તો આવું પરિભાષુ આવત નહિ.'

‘એ ચીટ્ટી ક્યાં છે?’ મહેં પૂછ્યું.

જયન્તે એક કક્કડા અમને બતાવ્યા.

જો આજે આજનાં હું જોઈશું
 ઉગાડને દેવાને આવીશ તો જાનો
 ઘણું જોઈ શકીશ મને શો
 તને આજે જાણવો ઘણું કામ
 આવીશ તો આજે જોઈશ તને નહિ

‘મહેં પાચું’ હતું એમજ છે.’ જયન્તે કહ્યું. ‘અલબત્ત, હજી એક વાત આપણે બહુતા નથી અને તે ચન્દ્રકાન્ત, ભાણા પટેલ અને જમનીના સંબંધની. એટલું તો ખરું કે કાવતરું જણી કુશળતાથી રચાયું હતું. નટવર! આપણો એશઆરામ સંપૂર્ણ ફેલેહમંદ થયો છે, અને મહેં દોનાવલાની હવા પણ વિજળી જેટલી ગુણકારી નીવડી છે. આપણે કાલેજ મુંબઈ જઈએ તો—’

મહારો મિત્ર

મુંજાઇ જેવા શહેરમાં કોઇલા માણસને જગ્યા મળવાના હતા. સાંસા છે અને તેમણે મહારા જેવાને સારી જગ્યા બેઠકો અને થોડું ભાડું આપવાની વાત થાય ત્યાં પત્તો જ શાનો લાગે ? હું તાબેજ પાસ થયો હતો અને માંડમાંડ દવાખાનાની ભેગવાઈ કરી હતી પણ ઝાઝી પ્રેક્ટીસ ન હતી છતાં માડું મળડે કોટલા દરદીઓ આવતા હતા.

કોઇ સારો સાથીદાર મળે તો મહારો તેના ભાગમાં જગ્યા રાખવાનો વિચાર હતો. જગ્યા લેવી તો સારા લક્ષ્માંજ લેવી એવી પણ ઇચ્છા હતી અને મહારી નજર મિન્સેસ રટ્ટીટ કે સેન્ડહર્સ્ટ રોડ પર કોકાદો ફ્લૅટ ભાગમાં ભાડે લેવાનો હતો.

સાંજના કોઠ વખત હું મહારા કોઠ ઓળખીતા સાથે બલેશ્વરમાં બેઠી પડ્યો. તેને મહેં જગ્યા માટે કહી રાખ્યું હતું. તેણે કહ્યું : ' હું તમને મળવા આવવાનો હતો. તમારે માટે

ભાગીદાર અને જગ્યા એકે તેમાર છે.’

‘ક્યાં?’ મ્હેં નવાઇ પામીને પૂછ્યું.

‘જગ્યા, મિન્સેસ રટ્ટીટમાં છે અને ભાગીદાર ભાયખત્રે રહે છે પણ જરા વિચિત્ર માણસ છે. એક વખત તમે એકે એક બીબને—’

‘હરકત નહિ. તમને પસંદ પડ્યા સિવાય તમે બલામલુ નબ કરો એવી મ્હારી ખાત્રી છે એટલે પછી તે વિચિત્ર હોય તેની ચિંતા નહિ.’

અમે તરતજ એક જણા વિકટોરિયા કરીને ભાયખલે ગયા. એક ન્હાના સરખા ઓરડામાં અમને મેસાડવામાં આવ્યા, અને મ્હારા ભવિષ્યના સાથીદાર જેમનું નામ જયન્ત હતું એમ મ્હને મારા ઓળખીતા ગૃહસ્થે કહ્યું હતું તે પોતાના કામમાં રોકાયા.

પાંચેક મીનીટ પછી તે ફક્તા ફક્તા આવ્યા ને બોલ્યા: ‘જડ્યું જડ્યું.’

‘પણ શું?’ મ્હારા સ્નેહીએ પૂછ્યું.

‘ખરેખર! આ જ, એ આવ જગાઉ જડ્યું હોત તો?’ જયન્તે જવાબ આપવા માંડ્યો. ‘કેટલો બધો ત્રાસ ઓછો થઇ ગયો હોત!’

એવું તે શું જડ્યું હશે કે તેને આટલું મહત્ત્વ અપાતું હતું અને શોધનારને અતિ આનંદ થતો હતો એ વિચારમાં હું હતો એટલામાં જયન્તે પોતાની આંગળીમાં ટાંકણી ખોસી દોહી કાઢ્યું અને પાણીના પ્યાલામાં દોહીતું ટીપું નાંખી હલાવ્યું. અલબત્ત, એક આખા પાણીના પ્યાલામાં એક ટીપું તે શું જણાય? પછી તેણે એક સીટીમાંથી થોડુંક મિઠાણ પાણીમાં રેડ્યું અને તરતજ પાણીમાં વાદળી રંગની છાંટ આવી. પ્યાલાને તળીએ કેટલાક રબરકલો ઘેરા. તે અમને બતાવીને જયન્તે કહ્યું: ‘જરા જેટલું દોહી હોય તો પણ તે પારખવાને માટે આવ સુધી

અસલ ત્રાસ વેઠવો પડતો હતો. આ કૌકજ શોધથી મને તેવો ડાઘ માણસના લોહીનો છે કે કેમ તે તરતજ કહી શકાશે અને તે કોટલું તો ઉપધામી નિવડશે કે ન પૂછો વાત !'

મહારા સ્નેહીએ પછીથી જગ્યા વિષે અને અમારે સાથે રહેવા વિષે વાત કરી. બીજે દિવસે વખત નક્કી કર્યો અને જગ્યા બોવાનું ઠરાવ્યું.

બરાબર વખતસર અમે પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટને નાકે એક બીબને મળ્યા અને કેશર ગિલ્ડીંગમાં એક ફલ્ટ એપ આપ્યા. અમને તે પસંદ પડ્યો અને તરતજ તે અમારે નામે લખાવી લીધા.

જ્યંતની બુદ્ધિ અને શક્તિ માટે મહારા પેલા સ્નેહીએ મહેને કોટલું કહ્યું હતું કે 'એ બણે બુદ્ધિશાળી છે અને અમુક જાળતોનો બણે સારો અભ્યાસ કરેલો છે પણ જરા વિલક્ષણ પ્રકૃતિનો માણસ છે !'

અમે ઠરી ઠામ થયા પછી એક વખત મહેં જ્યંતને તેના અભ્યાસ અને જ્ઞાન વિષે પૂછ્યું તેના જવાબમાં તેણે મહેને કહ્યું કે સાહિત્ય, ભૂગોળ, જ્યોતિષ અને રાજ્યદ્રારી વિષયોનું તેનું જ્ઞાન બહુ જ થોડું બદકે તદ્દન નહિ જેવું હતું. જ્યારે બુસ્તર, વનસ્પતિ, કેમીસ્ટ્રી, કોનેટામી વિગેરેનું બહુ સુંદર જ્ઞાન હતું તેમજ ભયંકર ગુન્હાઓ અને ગુન્હેગારો વિષે તેણે ખાસ અભ્યાસ કર્યો હતો. લાઠીની રમત, કુસ્તી અને પટ્ટા ખેલવામાં તે નિબળાત હતો અને કાયદાનું સારું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું. આટલું જતાં તેણે એક પણ પરીક્ષા પસાર કરી ન હતી. અથવા તો કાંઈ પણ બાતની ડીઝી કે પ્રમાણપત્ર મેળવ્યું ન હતું.

અને તો પણ એની બુદ્ધિમતાનો મહેને અનુભવ ઘણ વધારે હતો. એનો આજો વખત કંઈ ને કંઈ પ્રયોગોમાં અને અનુભવો મેળવવામાં જતો. એની તકંશક્તિ વિષે મહેને સારો મત બંધાયો હતો.

એક દિવસે મ્હને કહે : ' ડૉક્ટર લોકોમાં આજકાલ તક-સક્તિ સાવ ખૂટી જતી લાગે છે. ન્હાની સરખી ગુંચ ઉકેલવા માટે મગજનું સમગ્રું થે તેલ બળી બચ છે, છતાં કાંઈજ નથી થઈ શકતું ! સેંકડે નવાણુ માણસો પોતાની આ શક્તિની ખિલાવટ કે વિકાસ માટે સાવ બેદરકાર છે ! બુદ્ધિનો ઉપયોગ લાગ્યે સેંકડે એકાદ માણસ કરતો હશે ! '

મ્હને આવી વાતોમાં નવાઈ લાગતી છતાં સાંભળ્યે જતો.

ધીમે ધીમે અમારો પરિચય વધતો ચાલ્યો અને સમાન-વય અને નિકટ સહવાસને લીધે અમે એક બીજાને, બીજા પુરુષ એક વચનના સંબોધનથી કેટલીકવાર સંબોધવા લાગ્યા.

સવારમાં અમે એકા હતા અને આ પીતા હતા એવામાં દરથી એક ગાડી આવી અને તેમાંથી એક યુરોપીયન ગૃહસ્થ ઉતર્યો.

જ્યંતે મ્હને કહ્યું : ' નટવર ! પેલો આપણે ત્યાં આવતો લાગે છે. દરિયાઈ ખાતાનો પેન્શન પર ગયેલો એ સાજ્જંટ હોવો બેધસે. '

શા ઉપરથી જ્યંત એ નિર્ણય પર આવ્યો તેની મ્હને નવાઈ લાગી. થોડીવારમાં પેલો ગૃહસ્થ અમારા મકાનમાં દાખલ થયો અને જ્યંતના હૃદયમાં એક મોટું ભુરૂં પરખીડીયું આપ્યું. ' મીં. જ્યંતને આપવાનું છે. ' તેણે કહ્યું.

જ્યંતની પરીક્ષા કરવા ખાતર મ્હેં તે ગૃહસ્થને પૂછ્યું ' કૃપા કરીને આપ કયા ઔદા પર છો તે જણાવશો ? '

' ખુશીથી, હું કમીસ્નર છું. મ્હારો યુનિફોર્મ - '

' પણ પહેલાં - '

' રોમલ મેરીન બ્લાષ્ટ ઇન્ફન્ટરીમાં સાજ્જંટ હતો, હમણાં પેન્શનર છું. ' પછી તે જ્યંત તરફ ફરીને બોલ્યો : ' જવાબ નથી આપવાનો-રબ લઉં સાહેબ ! ' એમ કહીને તેણે રબ લીધી.

જ્યતે એ કામળ ઉતાવળથી વાંચ્યો અને તરતજ પાતાનો ફાટ પહેરવા માંડ્યો. મ્હેં પ્રત્યુઃ 'શા ઉપરથી પેલો માણસ સાજાં-ન્ટ હતો એમ તેં કહ્યું હતું ? તું એને ઓળખતો હતા ?'

'રજે નહિ. સાવ સહેલી વાત છે, લખાણ મુસડાટ વાંચી જઈએ એવી આ વાત છે. મ્હને ઘણી ઉતાવળ છે પણ તને કંઈ ના પડાય ! એના હાથ પર હુંદણાંથી વહાણની બિલાડી પાડેલી હતી એ દરિયાઈ જીવનની દર્શક હતી. એની માડી અને તેના દેખાવ ઉપરથી લશ્કરી રહેણી કરણી જણાઈ આવતી હતી. એનો દમામ તથા રીતભાત અને દેહતું વલણ તે કાંઈ હોદ્દેદાર હોય એમ બતાવતાં હતાં એ ઉપરથી મ્હેં નક્કી કર્યું કે એ સાજાં-ન્ટ હોવો બેઠકો !'

'નવાઈ જેવું !'

'તદન સાદી વાત છે. નટવર ! પણ હરકત નહિ. આ કામળ વાંચ તો' એમ કહી પેલો કામળ તેણે મ્હને આપ્યો. તે નીચે મુજબ હતો :

'ભાઈશી જયન્ત'

આમજીવીમાં મેનામહાલમાં એક ગંભીર બનાવ બન્યો છે. એક માણસનું ખૂન થયું છે. બધું જેમને તેમ રહેવા દીધું છે માટે અને તેટલા જલદી મ્હને ત્યાં મળો તો વધારે સારું.

આપનો,

ગગરાટ.

મી. ગગરાટ જૂબી પોલિસખાતાનો ઇન્સ્પેક્ટર હતો અને તે તથા બીજા એ ખાતાના અમલદારો ઘણી વખત જયન્તની સલાહ લઈ તે મુજબ કામ કરતા.

નવાઈ જેવું તો એ હતું કે જ્યારે જયન્તની સલાહની જરૂર પડતી, ત્યારે એ થોડો આવીને સઘળી વિગતો અને હકીકતો સાંઘત જયન્તને કહી સંભળાવતા. એ વાત ઉપર તે વિચાર કરતો અને તરતજ એ કામની ચુંચ ઉકેલી રસ્તો બતાવતો.

અને સલાહ આપતો. સેંકડે નવાણું ટકા કોની સલાહ ખરી પડતી અને કોનાં અનુમાનો સાચાં નિવડતાં. એક માણસ ખરા મુદ્દા ભેષને; વિજેતા તપાસીને અને ગુન્હાની જગ્યા વિગેરે નજરે જેષને જે અનુમાનો ન કરી શકતો તે જ્યનત પોતાના આરામાસન પર પડ્યો પડ્યો કરી શકતો અને તે યોગ્ય શી ખીસ્સામાં ચૂકતો.

આમ કરવા કરતાં એ બંને જ ગુન્હાશોષનનું કામ કેમ નથી કરતો એવું મ્હેં એ પ્રભુનાર પ્રભુ પછુ તેણે 'હમણાં મ્હારો એવો વિચાર નથી' એમ જવાબ આપેલો.

કાગળ વાંચી રહ્યા પછી મ્હને તેણે આ કેસમાં રસ પડતો હોય તો પોતાની સાથે આવવા વાત કરી. હું નવો સવો હોવાથી મ્હારી પ્રેક્ટીસ ફક્ત ન હતી કે દરદીઓ ઉભરાઈ જતાં ન હતાં એટલે મ્હેં પણ એ કેસ સાલ્વંત ભેવાનું તમા મ્હારા સાથીદારની ભુદ્ધિમતાની પરીક્ષા કરવાનું મન સાથે નક્કી કર્યું. અમે બન્ને જણા ટેકસી ભાડે કરીને ગામ-દેવી જવા ઉપડ્યા.

અમારી માડી મેનામહાલથી થોડે દૂર ઉભી રખાવી અમે ત્યાં ચાલતા ગયા. જ્યંતે તરતજ પોતાની તપાસની શરૂઆત કરવા માંડી. તે આમતેમ ફર્યા અને પછી અંદર દાખલ થયો. ઇન્સ્પેક્ટર ગગરાટ ત્યાં બેઠો હોતો.

મેનામહાલવાળો હતો તદ્દન શાંત હતો અને આજુબાજુ આજી વસ્તી ન હતી એટલે અને થણા વખતથી તે ખાલી પડ્યું હોવાથી એમાં ખૂન થયું છે કોની જરા પણ ખબર કોઈને પડત નહિ પણ સદ્માગ્યે કાળી રાત્રે જમાદાર અલીમિયાએ એમાં દીવો બળતો બેયો એટલે તે અંદર તપાસ કરવા આવ્યો અને બેયું તો આ માણસનું કોષએ ખૂન કર્યું હતું. એમ અમને ઇન્સ્પેક્ટરે ખબર આપી.

‘કોનું શરીર તમે તપાસ્યું?’ જ્યારે ઇન્સ્પેક્ટરને પૂછ્યું.
 ‘હાજી. કોના ખીસ્સામાંથી આ ચીજો મળી છે.’ એમ
 કહીને તેણે એક મેજ પર પડેલી ચીજો બતાવી. થોડાંક વીઝી-
 ટીંગ કાર્ડ, એક થડિયાળ, દસેક રૂપિયાનું પરચુરણ, દસદસની
 રપ નોટો ને હબરની એક નોટ, એક લોકેટવાળો ચંદનહાર
 અને કોવી પરચુરણ ચીજો હતી. જ્યારે તે સર્વે તપાસી અને
 થઈ પેલા મુડદાને તપાસ્યું કોના શરીર પર થાની જરા નેટલી
 પણ નિશાની ન હતી, છતાં તેનું ખૂન થયું હતું. આખા
 કોરડામાં આજુબાજુ લોહીના પુકળ ડાઘા પડેલા હતા, અને
 જીત પર પણ લોહીના ડાઘા પડેલા હતા.

વિઝીટીંગ કાર્ડ પર ‘બહેન શ્રી શિવસિંહજી સજ્જનપુર’
 એ મતલબનું ઇંગ્રેજીમાં લખાણ હતું.

‘કાંઈ કાગળ પત્તર મળે છે?’

‘જે છે.’ ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું ‘એક કુમારશ્રી શિવસિંહજી ઉપર-
 નો ખીજો રણધીરસિંહ બહેનના નામનો. જેઉ સજ્જનપુરથી
 આવેલા છે. આ રહ્યા.’ એમ કહીને ઇન્સ્પેક્ટરે જે કાગળો મહારા
 મિત્રના હાથમાં મૂક્યા. તેમાં ખુશી ખુશાલીના સમાચાર સિવાય
 બીજું કાંઈ નહતું.

‘તમે સજ્જનપુર તાર કર્યો?’

‘તરતજ’

‘શું પૂછાવ્યું?’

‘કુમાર વિષે વિગતવાર હકીકત.’

‘કોની સંસારિક વાત માટે કાંઈ પૂછાવ્યું?’

‘નાજી.’ ઇન્સ્પેક્ટરે ઉમેર્યું ‘પણ સાહેબ, કેસ થણો વિચિત્ર
 લાગે છે!’

‘તમે માડીમાં આવ્યા હતા?’

‘નાજી.’

‘ઇન્સ્પેક્ટર રેલેઝી આ બેયું છે?’

ઇન્સ્પેક્ટર રેલે અને ગમરાટ પ્રતિસ્પર્ધિ હતા. એક એક જીભથી ઉધા આલનારા અને જૂદા જૂદા વિચારના હોવા છતાં યુન્હાશોષક તરીકે બાહોશ હતા. કેટલીક બાબતમાં એકબી બુદ્ધિ નિષ્ફળ નીવડતી તો બીજો કામ પાર ઉતારતો.

‘એણે પણ તપાસ કરી હતી પણ તેથી મ્હારી પેટે કંઈ નિર્ણયપર આવી શક્યો નથી.’

ઘોડીવારમાં ઇન્સ્પેક્ટર રેલેનાં પગલાં સંભળાયાં. તેણે આવીને ટેબલ પર પડેલી ચીજો આમતેમ ઉઘાડાવવા માંડી. ચંદનહાર હાથમાં લઇને તે બોલ્યો: ‘આમાં સીનો હાથ હોવાનો મ્હને શક બય છે. કોઈપણ સ્ત્રી અહીં આવી હોવી એમ એ એમ ન હોય તો આ ચંદનહાર ક્યાંથી આવે?’

એમ કહીને તેણે લૉકેટ ઉઘાડયું. એમાં એક પુરૂષની છબી હતી. ‘ખરેખર! મ્હારું અનુમાન તદ્દન ખરું છે! પુરૂષની છબી વાળું લૉકેટ ચંદનહારમાં જડાવીને સ્ત્રી સિવાય બીજું કાણુ પહેરે?’

‘એઈ’ કહીને લૉકેટ ગમરાટે હાથમાં લીધું. તેણે તે ધારી ધારીને બેયું ને બોલી ઉઠ્યો: ‘નવાઈ જેવું! આ ચ્હરે મરનાર માણુસને જરાતરા મળતો આવે છે! એની જુવાનીમાં કદાચ તે એવો હશે એમ અનુમાન થઈ શકે!’

મ્હારા મિત્રે જી ચીજ અને લૉકેટ એપરવાઈથી બેયાં; બધું એ એને મન મહત્વ જેવાં હોય જ નહિ તેમ.

‘આમાં જરૂર કોઈ મોટી ટોળીનો હાથ હોવો એમ એ.’ એમ કહેતાં કહેતાં પોતાની સીમાર સળગાવવા માટે રેલેઝી દિવાસળી સળગાવી. દિવાસળીના પ્રકાશમાં એક બાજુના ખૂણામાં દિવાલ પર કાંઈક લખેલું હોય એવો રેલેને બાથ થયો. તેણે બીજી દિવાસળી સળગાવી. તેના પ્રકાશમાં કોઈ પર લોહીયા ‘સાંત’ એમ લખેલું જણાયું, ‘અને મ્હારા અનુમાનને આ

શબ્દો પુષ્ટિ આપે છે.' ઇન્સ્પેક્ટર રેલેઝી હવાવિગમ પોતાનો મત પ્રદર્શિત કર્યો.

‘ખરીબાત છે! શાંતા નામની કાંઈ સ્ત્રીનો કોમાં હાથ હોવો ભેષ્યો.’

આમ બેઠે જાણુ તર્ક પરંપરામાં ગોથા ખાતા હતા અથવા તો કલ્પનાના ઘોડા દોડાવ્યે જતા હતા કોવામાં જ્યંતે પોતાની તપાસ પૂરી કરી. જે જગ્યાએ કો અક્ષરો લખ્યા હતા તે જગ્યાની ઉંચાઈ વગેરે તેણે બરાબર માપી લીધા, અને કો અક્ષરો સુક્ષ્મદર્શક કાચથી ધારી ધારીને ભેષ લીધા ટેબલના એક ખૂણા પર મીણબત્તીનો રસ ઠર્યો હતો તે પણ તેણે ભેષ લીધા.

‘સૌથી પહેલાં આ સમાચાર કાણુ મેળવ્યા?’

‘જમાદાર અલિમીયાંએ.’

‘કો ક્યાં રહે છે?’

‘કામાટીપુરા ૪ થી મલી. કરામબિલીંગ, કેમ, કાંઈ કામ છે?’

‘કોને મળવું છે. હમણાં કો ફરજ પર તો નહિ જ હોય?’

‘નાજી. કોની ડયુટી રાત્રે શરૂ થાય છે, પણ તમે કાંઈ નિર્ણય પર આવ્યા?’

‘જી હા. પણ તે જણાવવા જેવું નથી.’ મહેને ઉઠવાની ઇચ્છા રત કરતાં કરતાં જ્યંતે કહ્યું. ‘સાહેબો! તમારા હવાઈ કિલ્લા તોડી નાખવા માટે માફ કરશો પણ આ કેસમાં ફક્ત બેજ માણસોએ ભાગ લીધો છે. કોઈ આ મરનાર ગૃહસ્થ અને બીજો ખૂની. તમારો ખૂની સ્ત્રી નહિ પણ પુરુષ છે ને ખાસ્સો સાડા પાંચ ફુટ ઉંચો છે છતાં તેનું શરીર બરાબર છે, આંગળીના નખ મોટા છે અને શરીરના પ્રમાણમાં પગ ટુંકા છે. કોને સ્પીગારેટ ડ્રંકવાની ટેવ છે. તે વિક્ટોરિયામાં અહીં આવ્યો હતો. કોના ઘોડાના ત્રણ પગના નાજી જૂના છે તથા ચોથો નવો જડાવેલો છે. આટલી જરૂરબેચી વિગતો આપને

‘ઉપથોમી થઇ પડ્યો. ‘સાહેબજી.’ કહીને તેણે મ્હને પોતાની સાથે ચાલવા જણાવ્યું અને અમે જહાર પડ્યા. જતાં જતાં જમતે પેલો અંદનહાર લઇ લીધો.

કામાટીપુરા તરફ વિક્ટોરિયામાં જતાં જતાં મ્હેં પૂછ્યું: ‘કો વિગતો તેં શી રીતે મેળવી?’

‘હં, કોમાં નવાઇ પામવા જેવું જરાય નથી. એને જે આર જેટલી સહેલાઇથી કહી શકાય તેટલી જ સહેલાઇથી આ પણ કહી શકાય કોમ છે. મઇ કાલે રાતના ગાડી આવી હતી અને તેના માપ ઉપરથી જણી શકાય કોમ હતું કે તે કોઇ ખાનગી ગાડી નહિ પણ વિક્ટોરિયા હોવી એમ્મી. ઘોડાનાં પગલાંમાં કોઇ પગલું વધારે ઉંડું પડ્યું હતું કો જતાવડું હતું કે એના ત્રણ નાજ જૂના અને કોઇ નવો હોવો એમ્મી. એ જણનાં પગલાં અંદર જતાં જણાયાં હતાં, કોઇ જણે ઉંચી બનાવટના બૂટ પહેયાં હતાં અને બીજાએ સાધારણ ફાટલાં સ્લીપર પહેયાં હતાં. અંદર જઇને એયું તો બૂટવાળો માલુસ મરણુ પામ્યા હતાં કોટલે પેલો બીએ ખૂની હોવો એમ્મી કો જણાઇ આવતું હતું. કોનાં પગલાંની લંબાઇ પહોળાઇપરથી મ્હને અવગત કોનાં કેટલાંક કાષ્ટકોથી કોની ઉંચાઇ હું જણી શક્યો હતો અને પેલા લોહીના અક્ષરો વાંચતી વખતે તે માપ મ્હેં જરાબર સરખાવી એયું હતું. દરેક માલુસ લીંતપર લખતી વખતે પોતાની ઉંચાઇના પ્રમાણમાં ઉંચું નીચું લખે છે. બનતા સુધી આખની સમાતર રેખામાં સાધારણ રીતે તે લખે છે. કો ઉપરથી કોની ઉંચાઇ જણાઇ આવતી હતી. મરનારના શરીર માંથી સ્હેજ પણ લોળી નીકળ્યું નહતું કોટલે ત્યાં આડું અવળું પડેલું લોહી ખૂનીનું હોવું જ એમ્મી. લોહીથી લખાયલા અક્ષરો એતાં ભીંત ઉપર ઉઝરડા થયલા લાગતા હતા તે પૂરવાર કરતા હતા કે તેના નખ મોટા હશે. આ અંદનહાર મીનો

છે એ વાત ખરી, પણ એનું નામ 'ચાંતા' હશે, એ તદ્દન ભલભરેલી કલ્પના છે. અલગત એને આવી સાથે સંબંધ છે પણ એ પછીથી; હું જરા એક તાર કરી લઉં.' એમ કહીને ભામખલા ઉતરીને જ્યન્તે એક અર્જન્ટ તાર સજ્જનમુખે ખાતે કર્યાં.

ચોડીવાર પછી અમે કામાટીપુરામાં આવી લાગ્યા, જમાદાર અલિમીયાનું રહેઠાણ શોધી કાઢ્યું. એ બિચારો ભાંભતો હતો. એની બીબીએ એને ઢંઢોળીને જગાડ્યો, એટલે એની સ્ટીમ એકદમ ગરમ થઇ ગઇ કારણ એની ઉંચ અમે ખાટી કરી નાખી હતી.

જ્યતે એના હાથમાં પાંચની નોટ સુકીને પૂછવા માંડ્યું: 'કાલે મેનામહાલ આગળ તમારી ચોકી હતી કે?'

'હા સાહેબ!' નોટ હાથમાં આવવાથી એની સ્ટીમ જરા ઠંડી થઇ હતી. 'કોઇ દિવસ નહિ ને કાલે રાત્રે એમાં દીવો જળતો બેઠને મ્હને શંકા થઇ ને અંદર ગયો તો ખૂન થયેલું! પણ એ વાતની આપને શી જરૂર?'

'ગભરાવાની જરૂર નથી. હું પણ આ કામમાં તપાસ ચલાવું છું. મહારા નામથી તમે અભણ્યા હશે. એ વાત ખરી, પણ મ્હને તમારો પત્તો ઇન્સ્પેક્ટર ગમરાટે જ આપ્યો છે.'

'તો ઠીક. સાહેબ! આપને શું પૂછવું છે?'

'કાલની વિગતો તમારે મોઢે સાંભળવી છે.'

'સાહેબ! રાતના દીવો બેયો એટલે હું ત્યાં ગયો અને બારીમાંથી ડોકીયું કર્યું, અને જરાજર ન દેખાયાથી આગળ ગયો—

'કે પાછા ફર્યા? છેક દરવાજા સુધી આવીને જરા ચોંચ્યા?'

જમાદાર એકદમ ચોંકી ઉઠ્યો, 'ખરેખર! સાહેબ, તમે બધું બહુતા લાગે છે! હું પાછો ફર્યો અને સીડી મારી પણ

કોઈ આવ્યું નહિ એટલે પછી એકલો અંદર ગયો અને બેયું તો આ ખૂન થયું હતું અને દોવો ભળતો હતો. બીંત પર લોહીથી તાબુજ કાપમે 'શાંત' એટલું લખ્યું હતું, પણ કોઈનો પત્તો નહતો એટલે હું બહાર નીકળ્યો—'

'અંદરનાં બારણાં ખખડાવ્યાં ને બેડેનો કોરડો ઉઘાડી ફરી તમે બહાર પડ્યા, પણ પછી કાંઈ બહુવા જેવું બન્યું?'

'અરે હા સાહેબ ! તમે તો મને અભયગ્રીમાં નાખી દો છો, કાલે મને એવો એક છાકટો મળ્યો કે ન પૂછો વાત ! એના જેવો છાકટો મહેં મ્હારી જીંદગીમાં નથી બેયો ! ખૂન પીધેલો.'

'કેવો હતો?'

'કાંઈ ગાડીનો પ્રાપ્તવર હશે ! ઉંચો હતો અને શરીરે જરા ભરાઉ હતો.'

'પછી?'

'જવા દીધો, બીજું શું ? ગરીબ બિચારો ચોક્કીએ લપ્ત ખાત તો દંડાઈ ખાત. હું તે ખૂનની ખબર પહોંચાડું કે આવાની પંચાતમાં પડું!'

પાંચ રૂપિયાની બીજી નોટ આપી જયંતે રબ લીધી. અમે મિન્સેસ સ્ટ્રીટ તરફ જવા નીકળ્યા. જતાં જતાં મહેં પૂછ્યું: 'એ આમતેમ ગયો એ શી રીતે સમજાયું?'

'બહારની બાજુ એનાં પગલાં પડ્યાં હતાં. પેલા એ જણનાં પગલાં કેટલીક જગ્યાએ આ જમાદારનાં પગલાંથી દખાઈ જતાં હતાં એટલે એ એ જણ પછી જમાદાર અંદર ગયેલો એ જણાય એવી વાત છે. અવગત, એ ભાગત અનભ્યાસીને ન સમજાય એવી છે પણ અનુભવથી સ્હેજે પારખી શકાય એમ છે. પણ નટવર ! આ જમાદાર જેવો મૂર્ખો મહેં કોઈ ન બેયો !'

'કેમ?'

'બીજું' શું ત્યારે ! એનામાં જરા જેટલી પણ અકબ

હોત તો આને એ ફાળદાર કે ઇન્સ્પેક્ટર ન થયો હોત ? ખરેખર ? આપણા લોકો અક્ષલનો ભાગ્યેજ ઉપયોગ કરે છે ।

‘કારણ કંઈ ?’

‘અરે ! પેલો દારૂડિયા બીજો કાંઈ નહિ પણ ખૂબી ભતે પોતે હતો. એ બિચારો કાંઈ ચીજ ભૂલી ગયેલો તે લેવા પાછો આવેલો અને આ નામદારની પધરામણી થઈ ગયેલી ભેતાં તેણે દારૂડિયા હોવાનું જહાનું કાઢેલું અને ભાગ જરાજર ભળવેલો ! મૂર્ખો ! અદૃશ મૂર્ખો ! નહિતર આમ ભોળવાઈ ન ભત !’

‘પણ એવું શું રહી ગયું હશે ?’

‘પેલો ચંદનદાર, બીજું શું ?’

તેજ દિવસે સાંજે અમે ‘સાંજ વર્તમાન’માં છપાવ્યું કે :

‘જહો છે. ગામદેવી, બાબુલનાથ રોડ પરથી આને સવારના એક ચંદનદાર જહો છે. માલિકે નિશાન અને પુરાવા સાથે સવારના ૮ થી ૯ ની વચ્ચે ઠા. નટવરલાલને કેશર બિહીંગ-ગ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટમાં મળ્યું.’

બીજે દિવસે આઠ ને નવની વચ્ચે એક બુઢી બાઈ અમને મળવા આવી. તેનું કહેવું એવું હતું કે કાલે સવારના તેની દીકરીએ એ હાર બાબુલનાથનાં દર્શન કરીને આવતાં મુખાંચો હતો.

એ હારના જેવોજ નકલી હાર અમે વેચાતો લીધો હતો. એટલે તે તેને આપ્યો અને જયન્તે તેની પૂંઠ પકડી.

અર્ધા કલાક પછી જયન્તે આવ્યો અને તે પોતાના આ પરાક્રમમાં હારખાઈ ગયો હતો. એમ ખુલ્લા મને મહેને કહ્યું : ‘નટવર ! એણે તો મહેને જનાંચો. એની પૂંઠ મહેને જરાજર લીધી પણ કંઈ વળતે એ એણે ભાડે કરેલી બાડીમાંથી છટકી મૂકી તે ન જણાયું ! મહેને જમારે એ બાડી ઉભેલી ભેપ ત્યારે તદ્દન ખાલી હતી. ચાલતી બાડીએ એ ફૂદી પડી હોવી ભેપએ અને એ સી નહી પણ સીના વેશમાં કોઈ જુવાન જીવ હોવો.’

એમથી. જે હોમ તે ખરું.’

બીજે દિવસે સવારના ઇન્સપેક્ટર ગજરાટ અમને મળવા આવ્યો તેણે પણ મહાભારત પરાક્રમ કયું હતું.

‘પત્તો લાગ્યો.’ તેણે આવતાં વેંત જ કહ્યું.

‘ઠીક થયું.’ જ્યારે જવાબ આપ્યો.

‘મ્હેં કોને પકડી પાડ્યો છે. મરનારની ટોપી તો તમે એમ હશે ?’

‘હા. ઠક્કર બ્રધર્સને ત્યાં કોણે ખાસ ઑડરથી બનાવરાવેલી, તે ને ?’

‘તેજ. મ્હારું બ્યાન નહિ હતું કે આપ કો અનુમાન પર આવ્યા હશે. મ્હેં ગઈ કાલે કો ઘોડાને ત્યાં તપાસ કરી અને કો ટોપી તેમણે કાના માટે બનાવી હતી તે પૂછ્યું. એમના કાગળો એતાં કો ટોપી દશ હજાર પર તેમણે કુમાર શિવસિંહજી માટે બનાવી હતી અને શેઠ અમથાલાલને ત્યાં ગિરગામ બેકરોડ પર પહોંચાડી હતી. શેઠ અમથાલાલનું ઠેકાણું મ્હેં શોધી કાઢ્યું અને તપાસ કરી. શેઠ અમથાલાલ અમૃતલાલને સજ્જનપુરના કુમાર સાથે ઠીક સંબંધ હતો એટલે ઠાકોર સાહેબ એમને ત્યાં ઉતરતા હતા. શેઠને લલિતા નામે એક બહેન અને વૃદ્ધ માતૃશ્રી સિવાય કોઈ સગું બહાણુ નહિ હતું. વાત એમ બની કે પરમ દિવસે રાતના કુમાર સાહેબ કાઠિયાવાડ મેલમાં જવાના હોવાથી તે અને તેમના સેક્રેટરી રણધીરસિંહજી બેઝમ ત્યાંથી નીકળ્યા. તે પછી કોણ બણે કેમ કુમાર સાહેબ એકલા જ પાછા ફર્યા હતા. અલગત તે વખતે તેમણે ખૂબ દારૂ ઠાંસ્યા હતા અને તેના લેનમાં ને લેનમાં એમણે મણી જ અસભ્ય અને નિર્લજ્જ ચાલ ચલાવી હતી ને અસભ્ય માગણી કરી હતી. ‘ચાલ, લલિતા, હવે તું ઉમ્મર લાયક થઈ છે. ચાલ, આપણે ઉપડી જઈએ.’ એવું કો માલ્યા અને ઉઠીને લલિતાનો હાથ આપ્યો. એટલે

૪૬ શેઠાણીએ જુમ પાડી. સહમાણે શેઠ અમથાલાલ દુકાન વધાવીને તે વખતે ત્યાં આવી લાગ્યા અને આ રકાસ બેઠને ઠાકાર સાહેબને તતકાવીને એચાર લગાવી દીધી. એક બજુ વચ્ચે પછી જરાબર બમી બધ. તેજ રાતના કુમાર સાહેબનું ખૂન થયું. બીજું શું? મુસ્સાના આવેશમાં શેઠ અમથાલાલે કુમાર સાહેબનો મડો લાડવો કરી નાખ્યો. જુવાન અને નિર્દોષ બેઠ સાથે અસભ્ય વર્તન ચલાવનાર ઉપર તેને વેર અને ઝેર આવે એ સ્વાભાવિક છે અને એને લીધે તેણે એ પગલું ભર્યું હોય તો નવાઈ જેવું નથી.

‘તમે શેઠ અમથાલાલને પકડ્યા છે?’

‘જરૂર, એમાં પૂછનાપણું શું હોય?’

‘ઇન્સ્પેક્ટર રેલે આવતા લાગે છે, તેમણે પણ કાંઈક કયું બજુાય છે!’

‘શું કરે કપાળ! એ તો સેક્રેટરી પર વહેમ રાખે છે! માને છે કે કુમાર સાહેબનું ખૂન રણધીરસિંહ બેઠનાં કરેલું અને એ એની પાછળ પડ્યો છે!’

ઇન્સ્પેક્ટર રેલે એવામાં આવી લાગ્યો. તેણે ખુરસી લઈને કહ્યું: ‘સાહેબ! મારી માન્યતા ખોટી પડી છે. રણધીરસિંહ બેઠનાં આ ખૂનમાં હાથ નથી લાગતો. આજે સવારના તેનું ખૂન થયું છે.’

‘શું? ખૂન થયું છે?’

‘હાજી. માધવાશ્રમમાં આજે સવારનાજ એનું ખૂન થયું છે. લણી મુશીબતે મેં એનો પતો મેળવ્યો અને માધવાશ્રમના માલિક મીં. દડદે સાથે એની રમના બારણા આગળ ગયા તો તે અંદરથી બંધ હતી અને લોહીનો નાનો રેલો બારણાની નીચેથી બહાર આવ્યો હતો.’

‘લણું નવાઈ જેવું!’

‘અમે ભારણાં તોડાવ્યાં અને અંદર જઈને બેયું તો મી. બોબ કૌમની પધારીમાં તરબોળ પડ્યા હતા. કૌમને ખંજર મારવામાં આવ્યું હતું અને તેના ધાથી કૌમનું મરણ નીપજ્યું હતું. ખૂનીએ ઠંડે કલેજે પોતાનું ખંજર ચાદરે લપ્પ્યું હતું અને તેના શરીર પર પડેલા છાંટા ને ખરડાયેલા હાથ પણ કૌ કૌરડામાં જ ઘોષ નાખ્યા હતા. સવારના એક છોકરાએ તેને ઉપર ચઢતાં જોયાં હતાં પણ કામ કારીગર હશે કૌમ ધારીને તેણે કાંઈ પ્રહરણ કરી ન હતી.’

‘ખીજું કામ?’

‘કૌના ખંડમાંથી એક નાની ડબ્બી જડી હતી અને તેમાં કૌ પારદર્શક ગોળીઓ હતી—’

‘હેલ્લી કડી મળી ગઈ.’ જયંત વચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યો.

‘હેલ્લી કડી?’

‘હાજી. હું કૌ જણશેજ કૌમ માનતો હતો.’

‘નવાઈ જેવું!’

‘અને ખીજું કૌ હતું કે કૌનું ખૂન કર્યા પછી ખૂનીએ દર-બાર સાહેબનું ખૂન કરીને લપ્પ્યું હતું તેમજ લોહીવતી બીંત ઉપર ‘શાન’ કૌમ મોટા અક્ષરે લખ્યું હતું.’

‘વાહ! ત્યારે તો મારું અનુમાન જોડું ડરે છે! શેઠ અમ-થાલાલે ખૂન કર્યું હોય તો પછી ગઈ કાલના તો તેઓ પોલિ-સના પહેરા નીચે છે અને આ ખૂન તો રાતોરાત થયું છે તેમજ બેઉનો ખૂની એકજ લાગે છે. એટલે શેઠ અમથાલાલનો આમાં હાથ લાગતો નથી.’ ઇન્સ્પેક્ટર ગગરાટે કહ્યું.

‘કૌમજ છે!’

‘ત્યારે તો કેકડું ચુંચવાતું બય છે! ખરેખર! આવો, કૌબનું ફહીં કરનાર કેસ ભાગ્યે જ બન્યો હશે! આટલી આટલી મહેનત કરી, પણ બધી પાણીમાં ગઈ! મહેનત ખરબાદ ઔર

ગુનાહ લાગીમ.’

‘પેલી ગોળીએ તમે લાખ્યા છો?’ જ્યતે પૂછ્યું.

‘આ રહી એ ડબ્બી.’ એમ કહી રહેએ ડબ્બી આપી.

‘કાંઈ કામળ જામળ?’

‘હા. એક તાર એના ખીસ્તામાં હતો. એમાં J. P. is in Bombay’ એમાં એટલું લખાણ હતું.

‘ડોક્ટર, પેલી ફતરીને લઈ આવો તો—’

અમારા મકાનમાં એક ફતરી મરવા પડી હતી અને દુઃખથી, આખી બિલ્ડીંગ ગભવી ચૂકતી હતી. એજે એજે હું તેને ઉપાડી લાખ્યા. જ્યતે પેલી ડબ્બીમાંથી એક ગોળી કાપી તેના એ ટુકડા કરી એકને પાણીમાં ઓળાવ્યો અને તેમાં જરા દૂધ રેડી, ફતરીને એક રકાળીમાં આપ્યું, તે તો લપ લપ કરતી ચાટી ગઈ પણ તેને કાંઈ ન થયું.

એક ઇન્સ્પેક્ટરે આ વિચિત્ર વર્તન પર હસવા લાખ્યા અને જ્યંતવું ભેજું ખસી તો નથી ગયું એમ વિચારવા લાખ્યા. જ્યંતે ઘડિયાળ કાઢી પાંચેક મિનીટ રાહ બેઠ પણ કાંઈ અસર ન થઈ બેઠ તેને નવાઈ લાગી.

કંઈક નવો વિચાર આવ્યો હોય તેમ એણે બીજી ગોળી કાઢી, તેનો કકડો પહેલાની માફક પાણીમાં ઓળાળી, દૂધ રેડી રકાળીમાં રેડ્યો. ફતરીએ તે જરાક ચાટ્યો અને તેની જીભ બહાર લગડી પડી. એ ચાર આંચકા સાથે તેનો આત્મા બીડી ગયો.

‘બરાબર!’ જ્યંત જાણ્યો. ‘ગૃહસ્થો, હવે વધારે ખૂન થશે નહિ. એ જાળતમાં ગભરાવા જેવું જરાય નથી.’

એવામાં બારણું ઉઘડ્યું અને એક મુસલમાન ડોક્ટરે હાજર થયો.

‘કેમ? અબ્દુલ?’ જ્યંતે પૂછ્યું.

‘સાહેબ, કામ પૂરું થયું છે.’ તેણે સલામ કરીને કહ્યું.

‘અંદર લઇ આવ.’

પેલા છોકરો બહાર ગયો અને એક ગાડીવાળાને અંદર લઇ આવ્યો.

‘જાણે ભારે છે, જરા ઉચકીને જોડવા લાગો તો મિત્રા-’ કહીને જયંત ઉઠ્યો અને એક મોટી ટ્રંક જેમાં કોનાં જૂનાં પુસ્તકો રહેતાં હતાં તે ઉચકાવવા લાગ્યો.

જેવો પેલા ગાડીવાળો નીચો નમ્યો તેવોજ જયંત સિદ્ધ જેવી તરાપ મારીને તેને વળગી પડ્યો. ‘મી. રેલે, મી. ગમરાટ આ રહ્યો તમારો માણસ. આ સફળદસ્થ જેમલ પરબત-પેલા બેઉ જણાનો ખૂની, એમની સાથે તમારું ઓળખાણ કરાવવાની મ્હારી ફરજ છે.’

બેઉ જણા બાથબાથા પર આવી ગયા. અમે ત્રણે જણુ વચ્ચે પડ્યા, અને મહા મુશ્કેલીએ પાંચ મિનિટની અથડામણ પછી ગાડીવાળાના હાથ પગ બાંધવા શક્તિવાન થયા.

‘મ્હારા પગ બાંધવાની જરૂર નથી. તમે મ્હને પેલા બે જણુનું ખૂન કરવા માટે કેદ કરતા હો તો હરકત નહિ. હું નાસી જવાનો રજો થ પ્રયત્ન નહિ કરું, કારણ કે મ્હારી ફરજ મેં અદા કરી છે અને મેં એ બેઉને પૂરા કર્યા છે.’

બેઉ ધનરપેકટરોની ના મરજી હતી છતાં જયંતે કોના પગનું બાંધન છોડી નાખ્યું અને કોની જ ગાડીમાં કોને બેઉ ધનરપેકટરો સાથે પોલિસ ચોકી પર મોકલાવી દીધા.

એકાએક જયંતે ખૂનીને શી રીતે પકડ્યો એ અમને કામડા જેવું મધ પડ્યું હતું તે સંબંધે મેં કોને પૂછવા માંડ્યું, પણ કો તો કહે: ‘નટવર! મ્હને તો લુખ લાગી છે, ચાલો પહેલાં પેટ પૂન કરીએ પછી તારે જેટલું પૂછવું હોય તેટલું બેલાશક પૂછજો.’

x

x

x

x

‘સાહેબ, તમે મને કહે શું-હેમાર મણી, પણ તમારા જોવાનું હું નિર્દોષ છું. મેં મ્હારી ફરજ અદા કરી છે અને હવે મને કાંઈ વાતનો રજ પણ ડર નથી.’ કેદી જેમલે, બીજે દિવસે અમે જ્યારે કોની પાસે ગયા ત્યારે કહેવા માંડ્યું.

ઈન્સ્પેક્ટર મગરાટ, રેલે, જમાદાર અને હું કોટલા હાજર હતા.

‘તું જે કહેશે તેનું રેકૉર્ડ કરી લેવામાં આવશે અને તેનો તારી વિરૂદ્ધ ઉપયોગ કરવામાં આવશે.’ જમાદાર ચેતવણી આપી.

‘મારી તપાસ બાગ્યેજ થશે!’

‘અરે વાહરે!’ રેલેએ કહ્યું.

‘તમને હસવું આવે છે ને નવાઈ લાગે છે! પણ ખરી વાત છે પછી તેણે મ્હારા તરફ ફરીને કહ્યું: ‘તમે ડોક્ટર લાજો છો ખરું કે નહિ?’

મેં હા પાડી કોટલે તેણે કહ્યું: ‘જરા તમારો હાથ મારી છાતીપર મૂકો જોઈએ.’ મેં તેમ કયું કોટલે મારી અભયળી વચ્ચે તેની ધોરી નસને નુકસાન થવાથી ગાંઠ જંધાઈ ગઈ હતી અને ‘કોન્યુરીઝમ’ નામનો રોગ લાગુ પડ્યો હતો, જેમ મને જણાયું. કંઈ વખતે એ ગાંઠ ધ્રુટે અને કોન્યુરીઝમ થાય એ ન કહી શકાય એવી વાત હતી. કોન્યુરીઝમ લાગુ જ ઉતાવળે ચાલતું હતું અને હૃદયના ધમકારા, બધું દર્શાવના ધા દિવાલ પર પડતા હોમ એ રીતે થતા સંભળતા હતા.

‘મને ‘કોન્યુરીઝમ’ તું દરદ મયું છે. હજી આઠજ દહાડા ઉપર ડૉ. દલાલ પાસે મ્હેં તપાસ કરાવી હતી, કંઈ વખતે ગાંઠ ફાટશે એ નક્કી નથી પણ કોનો વખત થશે નજીક આવતો ભય છે અને હું નથી ધારતો કે આ સદૃશ્યોને મ્હારી બહેર તપાસ કરવા, કરાવવા જેટલી કડાફ્ટમાં ઉતરવું

પડે. મ્હારી કથની શરૂ કરતા પહેલાં પેલા જુવાન ગૃહસ્થને તેમની ચાલાકી બદલ મ્હારે કન્યવાદ આપવો ભેષ્યો. કારણ કે એ એ ન હોત તો તમે ત્રણે જણને મહાપ્રસાદ જમાડીને હું ક્યાંનો ક્યાં પલાયન કરી ગયો હોત.' છેલ્લી વાત એણે જયંતની પ્રશંસા કરીને કહી હતી. પછી એણે પોતાનું બ્યાન શરૂ કર્યું:

‘વર્ષો પહેલાં સંજ્ઞનપુરના દરબારનું નામ એક ઉચા દરબારના રજપૂત તરિકે બણીતું હતું. એના નામથી આકર્ષાઈને રણુમલ નામનો એક ગરાસિયો પોતાની ન્હાની દીકરી વિજયાને લઈને રહેવા આવ્યો. પાંચ પંદર વર્ષમાં રણુમલ સંજ્ઞનપુરમાં બરાબર બમી ગયો અને તેની આંટ એટલી બમી કે આખાએ તાલુકામાં એના જેવો પ્રમાણિક અને પૈસાદાર ભાગ્યે જીભે કાઢે હશે. એને આગળ પાડવામાં દરબાર સાહેબનો સંપૂર્ણ હાથ હતો. તેની ના ન પાડી શકાય પણ વાત એમ બની કે એમાં દરબાર સાહેબનો કાંઈક સ્વાર્થ હતો.

‘ધીરે ધીરે વિજયા ઉમ્મર લાયક થતી હતી. રણુમલ જહુપત્નીત્વનો યુસ્તવિરોધી હતો અને તેનો વિચાર પોતાની દીકરીને કાંઈપણ એવા વિષયલોભ્ય દરબારને પરણાવવાનો ન હતો.

‘એ વખતે સંજ્ઞનપુરથી થોડે દૂર મ્હારું ગામ આવેલું હતું. કાંઈકામ પ્રસંગે બાપ દીકરીનું આવવું થયું અને નસીમ થોડો અમારો મેળાપ થયો.

‘વિજયા અને હું એક બીજાથી અંબયા અને એકાંત મળતાં એકબીજાને પરણવાના કાલ અપાયા. એના પિતા પાસે મ્હેં માગણી કરી અને તેઓએ તેનો સ્વીકાર કરવાની હા પાડી અને અમે આનંદમાં મહાલવા લાગ્યા. પછી તો અમે ઘણી વખત મળતાં પણ લક્ષ્મી તીથિ નક્કી થઈ ન હતી. લક્ષ કુટુંબનાં પણ કારણો હતાં. વિજયાના સૌંદર્ય દરબારસાહેબને આકર્ષ્યા હતા અને રણુમલ ઉપર ખાનગી દબાણ ઘણું થતું હતું.

‘એક દિવસ દરબાર સાહેબ પોતે રણમલ પાસે આવ્યા અને વિજયા માટે માયું કયું: ‘જુઓ રણમલ, તમે અહીં આવ્યા ત્યારે તમારી સ્થિતિ તદ્દન ખરાબ હતી, અહીં આવ્યા અને અમારી મહેરબાનીથી તમે આ સ્થિતિએ પહોંચ્યા. તમારી દીકરી વિજયા અહીંયાજ પરણે એવો અમારો વિચાર છે. કાં તો તેને મ્હારા દીકરા શિવસિંહજી સાથે પરણાવો કે પછી મ્હારા ભાયાત રણધીર સાથે વરાવો. એ એ સિવાય ત્રીજો ઠેકાણો નહિ.’

‘પેલા બન્નેને ચચચાર પાંચ પાંચ સ્ત્રીઓ હતી છતાં આ નફરત માગણી કરતાં દરબારને જરાય વિચાર થતો ન હતો. રણમલસિંહ એ સાંભળી સમસમી ઊઠ્યો પણ ઠાકારની સત્તા અજબ હતી. એ શું ન કરે તે કહેવાય એમ ન હતું. એટલે તેણે એકાદ મહિનાની મુદત માગી અને એ દરમિયાન મ્હને ખબર પહોંચાડી રાતોરાત ત્યાંથી નાસી જવાનો નિર્ણય કર્યો. મ્હને ખબર આપવામાં આવી અને હું જઈ તે પહેલાં તો ત્યાં કેટલાક બનાવ અની ગયા.

‘બીજે દિવસે જ્યારે સવારમાં રણમલે આંખ ઉઘાડી ત્યારે તેની કોઠવાની ચાદર ઉપર ટાંકણીથી એક ચીઠ્ઠી ચોટેલી એક. તેમાં ફક્ત ‘૨૬’ એટલું લખ્યું હતું. ઘણાંજે બપોતે રાખ્યો છતાં દરરોજ એમ અકડેક દિવસ કોઠો ઘવાની ચીઠ્ઠીઓ, અથવા બીંત કે ચોરડાના લીંપણપરનાં લખાણો ચાલુ રહ્યાં. એના લયની સીમા ન રહી. છતાં એક રાતે અમે નાસી છૂટ્યાં અને એ દિવસના સખત પરિશ્રમ પછી ઘાઠા જંગલોમાં ભરાઈ ગયાં. અમે ત્રણે જણ ખૂબ થાકી ગયાં હતાં. પાણીની તરસ લાગી હતી. એટલે એ બેઠને બેસાડીને હું પાણી લેવા ગયો. થણું રખડ્યા પછી પાણી મળ્યું પણ પાછા ફરતાં રસ્તો ભૂલ્યો એટલે એ શોકાને જ્યાં બેસાડ્યાં હતાં તે શોધી કાઢતાં મ્હારા ખાસ્સા

મણુ કલાક નીકળી ગયા. ત્યાં આવીને બેઠું છું તેા મહારી અભયળી વચ્ચે કાષ્ટ હતું જ નહિ.

‘આડું અવળું થાણુએ બેયું પણ પતોજ ન મળ્યો. જરા આગળ ચાલ્યો ત્યાં ધગધગતા અંધારા પડેલા લીલા. પાસેના આડ પર ચીકી ચોઢી હતી તેમાં લખ્યું હતું કે ‘રણુમલસિંહ રાડોડતું મરણુ નિપળ્યું છે. મીતિ ફાગણ વદી ૮ સંવત ૧૯—’ એ બેઠને હું તેા સમસમી ગયો. શત્રુઓએ અમારી પૂઠ પકડી હતી અને બરાબર વખતે આવીને રણુમલને મારી નાખ્યો હતો.

‘વિજયાતું થું થયું એ મહેને વિચાર થઈ પડ્યો અને હું મહારાથી બને તેટલી ઝડપે લૂખ કે તરસ, થાક કે ત્રાસની જરાયે દરકાર કર્યા સિવાય સજ્જનપુર જવા નીકળ્યો. હું ત્યાં પહોંચું તે પહેલાં વિજયાનાં લગ્ન કુમાર શ્રી શિવસિંહજી સાથે થઈ ગયાં હતાં. મહેને ખબર નહોતી મુજબ રણુમલની પૂઠ શિવસિંહજી અને રણુધીરસિંહે લીધી હતી અને રણુધીરે એને માર્યો હતો. વિજયાની સખત નામરજી છતાં થયેલાં આ લગ્નથી એનું શરીર નખાઈ ગયું હતું. કાષ્ટ જગ્યાએ કાષ્ટ પરાણે પ્રેમ ઓછો જ થાય છે? વિજયા પદર દિવસમાં મરણુ પામી. એના મરણુની ખબર સાંભળી ઉઠેટો હું ખુશી થયો. એના શત્રુ પાસે બીબાઓ જ્યારે ગડમથલમાં હતા ત્યારે હું દોડી ગયો અને એના કપોળ પ્રદેશ પર છેલ્લું ચુંબન લઈ, પેલો ચંદનદાર કાઢી લીધો. મહારા પ્રતિસ્પર્ધિના એક પણ સ્મારક સિવાય એ બળે એવી મહારી ધચ્છા હતી. બને તેટલી ઝડપે હું ત્યાંથી નાસી છૂટ્યો. તે પછી મહે પ્રતિજ્ઞા કરી કે કાષ્ટ પણ પ્રયત્ને મહારે એ નરાધમોને ઘટલી સજ કરવી. કામદો મહે હાથમાં લીધો અને એમની પૂઠ પકડી. એ લોકોએ એક લખત મહે કેદમાં નખાવ્યો અને ખાસ્સા પાંચ વર્ષ મુધી જેલમાં સજડાવ્યો. ત્યાંથી છૂટ્યા પછી પણ મહે મહારી તપાસ ચાલુ રાખી. છેવટે અમારો મુંઝાસમાં ભેટો થઈ ગયો.

કમનસીબે મ્હારી પાસે પૈસા ખૂટ્યા એટલે એક વિક્ટોરિયાવાળાને ત્યાં મ્હેં ભાડે વિક્ટોરિયા ફેરવવાનું નક્કી કર્યું. એ રીતે મ્હને થોડા ઘણા પૈસા મળતા ને મ્હારું કામ થતું. છેવટે એ બન્નેના રહેઠાણનો મ્હેં પત્તો પણ મેળવ્યો અને તેઓ સાથે સાથે ક્યાં જતા તે પણ જાણ કાઢી. ઘણા દિવસ મ્હેં ધીરજ રાખી પણ મ્હારું આ દરદ વધતુ હતુ એટલે જેમ જને તેમ જલદીથી આ વેર વસુલ કરવાનો મ્હેં નિશ્ચય કર્યો. મ્હને એ તક પણ મળી. એક વખત એ લોકો રોશને સામાન લઈને ગયા અને ગાડી ચડ્યા. પછી શિવસિંહજી પાછા ગીરગામ જવા ઉપડ્યા. મેં તેનો પીછો લીધો. એ પીછેલો હતો અને ગીરગામમાં એ જ્યાં રહેતો હતો ત્યાં જઈને એણે કંઈક પ્રમાણ કરી. છેવટે કાંઈ ગૃહસ્થ એને ફટકાવતો હતો એટલે એ નાટો. તેણે મ્હારી વિક્ટોરિયા બેઠ, તે ભાડે કરી અને મ્હને માધવાશ્રમમાં લઈ જવાનું કહ્યું. મોડું થાય અને એ પાછો ન ફરે તો માધવાશ્રમમાં જવું એવી એણે રણધીરને સૂચના કરી હતી અને તે ઉપરથી એ ત્યાં જવા ઇચ્છતો હતો એમ મેં અનુમાન કર્યું. એણે ખૂબ દારૂ ઢીંચ્યો હતો એટલે મ્હને ઓળખી શકે એમ ન હતું. હવે તે મ્હારા કબજામાં હતો અને એને ક્યાં લઈ જવો એ વિચારમાં હું પડ્યો. થોડા દહાડા પર મી. બ્હેરામજી,—હાઉસ એજન્ટનો એક માણસ મારી ગાડીમાં એસીને મેનામહાલે કાંઈને બતાવવા ગયો હતો અને ભૂલમાં ચાવી ગાડીમાં નિસરી ગયો હતો. તેથી હું ગાડીને ગામદેવી લઈ ગયો અને મેનામહાલ આગળ ઉભી રાખી શિવસિંહજીને અંદર લઈ ગયો. એણે અંદર આવતાં પૂછ્યું: ‘અંધાર કેમ છે?’ મેં કહ્યું ‘હમણાં દીવો લાવું છું.’ એમ કહી મીલુબતી સળગાવી. અંદરથી પ્રારણું બધ કર્યું અને મીલુબતી મ્હારા મ્હોં પાસે ધરી અને મ્હેં પૂછ્યું: ‘શિવસિંહજી! મ્હને ઓળખો છો?’

તેણે મ્હારા મ્હોં સામે બેસું અને મલરાઈ ગયો. મ્હેં એને કહ્યું : 'એમ મલરાવાની ને જમ મારવાની કાંઈ જરૂર નથી. વિજયા સાથે તેણે કેવું ધાતકી અને અમાતુષી વર્તન ચલાવ્યું હતું તેની મ્હેં યાદ કરાવી અને કહ્યું કે : 'આ બે ગોળીમાંથી એક તું લે અને બીજી હું લઉંશ. પ્રભુને આપણે ન્યાય કરવા દે, એ ગોળીઓ મેં 'આલ્ફલોઈડ' નામના તિમ્બ ઝેરની બનાવી હતી. એક ડબ્બીમાં બે ગોળી હતી : એક તદ્દન સાદી અને બીજી ઝેરવાળી. એણે આનાકાની કરી એટલે મ્હેં એના મ્હોંમાં એક ગોળી મૂકી દીધી ને બીજી મ્હેં ખાધી. તરત જ એ મરણ પામ્યો. મ્હેં એના મ્હોં સામે પેલો ચંદનહાર ધર્યો. એમ ધારીને કે વિજયા સાથે ચલાવેલા વર્તનની એને મરતાં થે યાદ રહે. પછી તો મ્હારું દરદ જરા ફટકયું. નાકમાંથી ધધડાવી-ને લોહી નીકળવા લાગ્યું. મ્હને એક તુકો યાદ આવ્યો એટલે મ્હારા જ લોહીથી મેં ભીંત ઉપર 'શાંત' એમ લખ્યું અને બહાર નીકળી મ્હારી ગાડી હંકારી ગયો. જરા દૂર ગયા પછી મ્હને ખબર પડી કે પેલો ચંદનહાર હું ભૂલી ગયો હતો એટલે બાજુની ગલી-વાચ્છાગાંધી રોડ પર ગાડી ઉભી રાખી પગપાળો જ તે લેવા ગયો પણ હું ત્યાં પહોંચું તે પહેલાં જ પોલિસની ત્યાં પધરામણી થઈ ગઈ હતી એટલે છાકટા થવાનો ટોંગ કરીને પડ્યો. નહિતર તે વખતે જ પકડાઈ ભત. જમાદારે જવા દીધો એટલે લથડીયાં ખાતો ખાતો હું નાસી છૂટ્યો.

'માધવાશ્રમમાંથી રણધીર બિલકુલ બહાર નીકળતો નહિ પણ એના ઓરડાની બારી કંઈ બાજુ પડતી હતી તે મ્હેં બેઠ રાખ્યું હતું એટલે હું સવારના ત્યાં પહોંચી ગયો અને બારીએ થઈને એના ઓરડામાં ઘુસ્યો. એને પણ મ્હેં પેલી ગોળીઓ બતાવી ને એક ખાવાની વાત કરી, પણ એ તો ડિડ્યો ને મ્હને મારવા લાગ્યો એટલે મ્હારા બચાવને ખાતર મ્હેં

કોના પેટમાં ખંજર લોંબી દીધું અને એ તરફડતો પથારીમાં પડ્યો. મ્હેં મ્હારા હાથ ધાયા અને ઉતરીને નાઠો. પેલી ડબ્બી ત્યાં જ પડી રહી. મ્હારી પાસે ફક્ત એ જ ડબ્બી હતી અને તે બન્નેનો મ્હારે ઇશ્વરના ન્યાય પર ભરોસો રાખી ઉપચોમ કરવાનો હતો. મ્હારે ભાગે એર આંખું હોત તો હું ખુશીથી મરણ પામત. મ્હારું કામ પૂરું થયું અને હું જરા પણ ડર સિવાય ફરવા લાગ્યો. મ્હારી નવાઇ વચ્ચે કાંસે સવારે પેલા ઓકરાએ મ્હને ઓલાઓ ને હું ગાડી લઇને પ્રિન્સેસ રટ્ટીટમાં ગયો તો આ સાહેબે મ્હને પકડ્યો.'

એ વાત કરતો હતો એટલામાં જ્યંત આવી ગયો હતો તેથી છેલ્લું વાક્ય એ જ્યંતને બતાવતાં બોલ્યો.

આટલી વાત કરતાં કરતાં તેણે ત્રણ ચાર વાર પાણી પીધું.

'એક ખુલાસો રહી ગયો' જ્યંતે કહ્યું 'પેલી ડાસી કાણ હતી?'

'બીબ કાંઈ નિર્દોષને ફસાવવાનો મ્હારો ઇરાદો નથી. પણ એટલું કહેવું બેઠએ કે તે મ્હારો એક મિત્ર હતો અને તેણે માથે લીધેલું કામ સંપૂર્ણ કરેલમંદીથી પાર પાડ્યું હતું.'

'એમાં તો જરાય શક નહિ' જ્યંતે કહ્યું.

x

x

x

x

'નટવર, હું એને કંઈ રીતે પકડી શક્યો અને એણે જ ખૂન કર્યું' હતું એ નિર્ણયપર સાથી આંચો એ તને નવાઇ જેવું ભાગે છે! પણ એવું કાંઈ જ નથી.' જ્યંતે કહ્યું.

'એમ તે હોય!' મ્હેં કહ્યું 'આવી અસાધારણ બુદ્ધિ શક્તિની વાતને તકન સાદી ને સરળ કેમ કહી શકાય!'

'દાખલા તરિકે તમે એક વિદ્યાર્થીને દાખલો આપો અને જવાબ આપો. પછીથી તેને બહુવાની રીત અને બીજા રકમો આપો એટલે સહેજે હિસાબ કરી કાઢસે તેજ મુજબ સાદી

સમજ સક્ષિતથી પણ આ કામ થઈ શકે એવું હતું.

‘દાખલાના જવાબની માફક જ આમાં આપણી નજર આગળ પરિણામ હતું. દરબાર શ્રી શિવસિંહજીનું ખૂન કરવામાં આવ્યું હતું અને તે પણ વિચિત્ર રીતે ખૂન કરવાનો હેતુ થયું ખરે જરૂર, જમીન ને બેર હોય છે. આમાંય ત્રીજું કારણ હતું, કારણ કે ખૂનીએ પૈસા ટકાને જરાયે હાથ લગાડ્યા ન હતા. મરનારનું મ્હોડું કાંઈ ભયંકર દેખાવ કે ચિતાર મરતી વખતે તેની નજર આગળ પડ્યો હોવાની સાક્ષી પુરતું હતું અને તેના અંગ ઉપરજ એીએને પહેરવાનો ચંદનદાર અને એની પોતાની જ યુવાન અવસ્થાના ફોટાવાળું લૉકેટ પડ્યું હતું. એ જતાવી આપતું હતું કે આ ખૂન દરબારશ્રીની પોતાની પત્નીની તકરાર અને પ્રેમને લીધે થયું હતું. એ થરેણું એને મરતી વખતે જતાવવામાં આવેલું એટલે એ બાંધે પણ મરી થઈ હોવી બોધાયે. એના બીજા રનેહીએ દરબારનું ખૂન કયું હોવું બોધાયે. થેલો તાર મ્હેં કયો હતો તે તો તને યાદ હશે ?’

‘જરૂર’

‘તેનો જવાબ મ્હને તરતજ મળેલો અને દરબાર શિવસિંહજીનાં વિજયા સાથેનાં લગ્નની સંપૂર્ણ વિગત મ્હને મળી હતી. જેમણે પરમતનું નામ પણ મ્હને તે વખતેજ મળેલું. હવે ખૂન જેર આપીને કરવામાં આવ્યું હતું, કારણ કે મરનારના સરીર પર માનું જરાપણ નિશાન ન હતું. એના હોઠ ઉઘાડતાં એમાંથી જરાક બદળો આવતી હતી એટલે એ જેર એના મ્હોમાં જળ-જળરીથી દાખલ કરવામાં આવ્યું હોવું બોધાયે, અને એ રીતે અપાયલા જેરની અસર પણ ઘણીજ તિવ્ર અને તાત્કાલિક થઈ હોવી બોધાયે. હવે એના જેવા માણસને મારતી વખતે કાંઈ સાથીદારને પાસે ન રાખતાં, ખૂનીએ જાતેજ એકલા એ અકામ થતાવી નાખ્યું હતું અને તે પોતેજ માડી હાંકી લાવ્યો હતો.

એ માડી ભાગની વિઠટોરિયા હતી એમ હું પહેલાં કહી ચર્ચા હતો. એટલે પછી મ્હારે જેમણ પરબતની તપાસ માડીવાળાઓમાં કરવાની હતી. એ કામ હું ભતે કરવા ભઉં તો, દિવસોના દિવસો માળ્યા છતાં પત્તો ન લાગે એટલે પેલા અખ્લુલને સોંપ્યું હતું. અખ્લુલ અને એના મિત્રો રખડેલ હોવાથી એ કામ સારી રીતે બબલી શકે એમ હતું. તેણે એ જરાખર બબલ્યું તે તો તમે નજરે ભેયું છે. ખૂનીએ મુંબાઇમાં આ દોડાની પૂઠ પકડવા માટે માડીવાળાને ધંધા અખત્યાર કર્યો હોય તો નવાઇ જેવું ન હતું એટલે આ બધાં અનુમાનોની પરંપરાથી મ્હેં મ્હારું કામ ચલાવ્યું અને તું બાણે છે કે મ્હારાં અનુમાનો ભાગ્યેજ મોટાં કે ઉધાં હોય છે.

‘રણધીરસિંહ ભડેબનું ખૂન થયા પછી એના ખંડમાંથી ગોળીઓની ડામલી મળી ત્યારે મ્હેં છેલ્લી કડી જડી એવું કહેલું યાદ હશે. મ્હેં ધાર્યું હતું કે આમાં ઝેરનો ઉપયોગ થયો હોવાજ ભેષએ. હવે દરબારના ખૂન વખતે જે દોહી આજુ બાજુ પડ્યું હતું તે ખૂનીનુંજ હોવું ભેષએ, કારણ કે એ એ સિવાય ત્રીજુ કોઇ ત્યાં આવ્યુંજ ન હતું, એટલે પછી એ દોહી એમાંથી એક જણનું હોવુંજ ભેષએ. મરનારને જરાય જખમ થયો ન હતો એટલે ખૂનીના શરીરમાંથી જ એ દોહી વહ્યું હોવું ભેષએ. એટલું બધું દોહી જરા પણ ઇજા કર્યાં સિવાય ક્યાંથી વહે? નાકમાંથીજ, નરકોરી ફૂટીને, એ સિવાય બીજુ અનુમાન થઈ શકે જ નહિ અને અલ્પજાત તે ખરું હતું એ જેમણની વાત પરથી સાબીત થાય છે. આ બધાં કારણો અને અનુમાનોથી સાદી સમજણનો ઉપયોગ કરીને મ્હેં એને પકડવા માં કાંઈ મોટો મોર માર્યો નથી.’

‘વાત ખરી પણ એવી સાદી સમજનો ઉપયોગ જ જ્યાં ન થતો હોય ત્યાં તો નવાઇજ ગણાય ને!’

‘જે કહે તે ખરું ।’

ખીજે દિવસે અમને ખબર પડી કે, ઘોરી નસની માંઠ ફાટવાથી જેમણે પરજાતનું સવારના ૭ વાગે મરણની પળ્યું હતું. એ કેસ જો બહેરમાં છણાયો હોત તો જ્યંતને સારી કીર્તિ આપત થાત પણ હમણાં તો જાપાનીઝો એને માટે જે થોડાં વખાણ કર્યાં હતાં તેટલાથીજ મ્હારે સંતોષ માનવાનો હતો.

આ રીતે જ્યંતના સાથીદાર બનવાનો સુયોગ્ય મ્હને આપત થયો અને વખતના વહેવા સાથે એનાં પરાક્રમોમાં મ્હેં ભાગ લેવા માંડ્યો.

ચંદ્રકલા

‘નનૂંટવર, હવે મયા સિવાય છૂટકો નથી.’ સવારના અમે
ચહા પીતા હતા ત્યારે જ્યારે ડોકુ હલાવતાં કહ્યું.

‘કયાં મયા સિવાય?’

‘પૂના—’

મહેને નવાઈ લાગી કારણ કે આ કેસ એણે હાથ ધર્યો
હોવાનો મહેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો. ચહા પીધા પહેલાં
કેટલોય વખત એણે આરામ ખુરસી પર પડ્યા પડ્યા વિચાર
કરવામાં ગાળ્યો હતો. તે શાન્ત ચિત્તે શાના વિચાર કરતો હતો
તેની મહેને ખબર હતી. એકે એક છાપુ એની પાસે પડ્યું હતું
પણ ઉપર ઉપરથી નજર નાખીને તેણે તે જાણે એક બાજુ
ફેંક્યા હતાં, ‘કર્જન કપ’ની શરતમાં છૂટી જશે એવી જેને
માટે લોકો સોએ સો ટકા ખાતરી રાખતા હતા તે ચંદ્રકલા
નામની લોકી યુમ મધ મધ હતી અને તેના ‘ટ્રેનર’નું ખુન

મયું હતું.

‘મહેને સાથે આવવાને હરકત નથી.’ મહે ઉમેયું.

‘મહોદી મહેરબાની. તું સાથે હજીસ તો આનંદ આવશે. જરા સાથે પેલું તાર ફરળીન લઇ લેજેને.’

થોડીવારે અમે તૈયાર થયા અને પૂના જવા નીકળ્યા. બીજા વર્ગના ડબ્બામાં થણી ઓછી લીડ હતી. અમને એક આખુ ખાનુ મળ્યું હતું. ઘાટકોપર છોડ્યું એટલે અમે વાત શરૂ કરી.

‘ગાડી હમણાં સાડગ્રીસ માઇલની અડપે ચાલે છે.’ એણે પ્રતિભાજી બોલેને કહ્યું.

‘માઇલના પથરા બેયા?’

‘નારે! પણ એટલું તો તારના ચાંબલા બેઠ કહી શકાય. એ વચ્ચેનું અંતર સાઠ વાર છે એટલે એ ઉપરથી અડપેના હિસાબ કાઢી શકાય. તેં ચંદ્રકલા અને તેના ટ્રેનર સમરસેનની વાત જાણમાં વાંચી છે ને?’

‘ટાઇમ્સ અને કોનીકલમાં વાંચી મથો છું.’

‘એમાં જરા અફલ ચલાવવા જેવું કામ છે. એ આખુ કામ એવું નવાઇ ભર્યું અને કાળજીપૂર્વક કરાયું છે કે એમાં જાણવાળાથી ઝાઝો ચંચુપાત થાય એમ નથી. આમ છે એટલે વસ્તુસ્થિતિ શી છે તે આપણે બેઠ જઇએ અને તેના પરથી કયા અનુમાન પર આવી શકાય એનો વિચાર કરીએ તો ઠીક. શનિવારે રાત્રે મહેને એ તાર તલ્યા. એક એના માલિક સર મથરાદાસ તરફથી અને બીજો ઇન્સ્પેક્ટર રહેનો.’

‘શનિવારે સાંજે!’ હું બોલી ઉઠ્યો. ‘અને આજે સોમવાર મથો. કાલનો આજો દિવસ શા માટે જવા દીધો?’

‘ખૂબાં! બીજું શું નટવર! તેં કરેલાં મારાં વર્ણનો વાંચનાર એમ જ માને! પણ એમ નથી. મહેં બહુ કં થોડી આડી અવળી કંઈ મઠ હશે તે જડશે. એ કાંઈ નાનું સરખુ

લેદુ નથી કે જુવાનીને લઈ જવાય! અને પ્રન્સેક્ટર રહે જેવો
અજરાક માણસ જ્યારે કામ કરે છે ત્યારે સાર મરિણામ
આવશે એમ મહેં પાકું હતું. એણે વીકાળ વેંજુ નામના
એક જણને પકડવા સિવાય બીજું કાંઈ કયું નથી એટલે આજે
આપણે ઉપડીએ છીએ.’

‘તેં કાંઈ અભિપ્રાય બાંધ્યા ?’

‘કડીઓ એસાડવા પ્રયત્ન કર્યો—માત્ર પ્રયત્ન જ. તને
પણ કડી બઈ—તારી સલાહ પણ નિરૂપયોગી નહિ બધ.’

અમે એક સ્વસ્થ થયા. એક વિગતો કહેવાને ને બીજો
સાંભળવાને.

‘ચંદ્રકલા એ આપસોનોમી જાતની બહુ જ પાણીદાર
ઘોડી હોઈ એના પૂર્વેએ જેટલી જ પ્રખ્યાત છે. એને પાંચમું
વર્ષ બય છે, અને ટર્ફ કલગ તરફથી એણે પુષ્કળ ધનાસો
જીતી સર મથરાદાસની પ્રીતિ મેળવી છે. ઘોડા વાતો કરે છે
કે સર સાહેબને એના પર જેટલું વહાલ છે એટલું એમની
પત્ની પર પણ ભાગ્યે જ હશે, પણ એની સાથે આપણને
સંબંધ નથી. કર્જન કપ એ જીતી જશે એવી ઘોડાની પાકી
માન્યતા હતી અને તેના પર પુષ્કળ ‘એટીંગ’ થવાની સંપૂર્ણ
વકી હતી. શરતના શોખીનોની એ માનીતી હતી અને એના
પર રોકેલાં નાણાં કડીએ નકામાં નથી જતાં એવો એમનો
અનુભવ હતો. એટલે એમ પણ હોય કે કેટલાક વિરોધીઓને
એ ઘોડી આવતા શનિવારે થનારી પહેલી શરતમાં ન હોડે તો
ટાલક વળે.

‘એવો બહુમ પર્વતીમાં કે જ્યાં એનો તબેલો હતો ત્યાં
હતો અને એના માટે સંપૂર્ણ કાળજી રાખવામાં આવતી હતી.
એનો ટ્રેનર સમરસેન પહેલાં ‘બેકી’ હતો અને સર સાહેબને
ત્યાં પાંચ વર્ષ ‘બેકી’ તરિક્ક અને પાછળથી એનું શરીર સારે

અમુક જવાથી 'ટ્રેનર' તરિક સાત વરસ થયાં કામ કરતો હતો; અને ખાંતી, મહેનતુ તેમજ પ્રમાણિક હતો. એના હાથ નીચે ખીબ ત્રણ છોકરા અને એક બાઇ હતી અને એને ચાર થોડાની ચાકરી કરવાની હતી. આ છોકરામાંથી એક જણ વારા ફરતી દરરોજ આખી રાત પહેરો ભરતો. ત્રણે જણની ચાલચલકત સારી હતી. સમરસેન એની સ્ત્રી સાથે તથેલાથી ખસેા એક વાર છેટે આવેલા નાના સરખા જંગલમાં રહેતો. એને ઊંચાં છોકરાં હતાં નહિ એટલે એક ચાકરડી જેને સર સાહેબ તરફથી પમાર આપવામાં આવતો હતો તેનાથી એનું કામ નબ્બે જતું. એની આજુબાજુનો પ્રદેશ કુંગરાળ હતો અને ઝાઝી વસ્તી ન હતી. ઉત્તર તરફ પૂના શહેર આવ્યું હતું અને પાશ્વર્યે થોડે દૂર વીરરાવ નામના એક દક્ષિણી ગૃહસ્થે વસાવેલું વીરપુર નામનું નાનું ગામકું અને તેનાથી ઉત્તર પૂર્વે ખડકી ગામ આવેલાં હતાં. ખડકીમાં સરદાર રેઝાખાનનો તથેલો છે અને તેની વ્યવસ્થા એના એક પ્રિય પાત્ર અહમદખાનના હાથમાં છે. એ સિવાય ખીજ બાજુએ ઝાઝી વસ્તી નથી. પર્વતી અને વીરપુરની વચ્ચે મેદાન છે અને કોઇ કોઇ વાર રખડતા-ભરવાડો ને માવલા ત્યાં આવે છે અને એ પાંચ દિવસ રોકાઇ એમનાં ટોળાં આગળ વધે છે.

‘તે સાંજે થોડીને હંમેશ મુજબ કચ્છરત કરાવવામાં આવી હતી અને પાણી પાવામાં આવ્યું હતું. રાત્રે નવ વાગે તથેલો ખંધ કરવામાં આવ્યો હતો. એ છોકરાઓ સમરસેનને ત્યાં જઈ જમી આવ્યા હતા. ત્રીજો-જેની રાતના થોડી કરવાની પાળી હતી તેને માટે કામ કરનારી બાઇ બાવાનું લખ ગઇ હતી. પેલા છોકરાનું નામ થોડું છે અને બાઇનું નામ ચેસુબાઇ છે. બાઇ પોતાની સાથે ફાનસ લઇ ગઇ હતી કારણ કે એ રાત્રે વાદળાં હતાં અને અંધારું વધારે હતું.

‘સેસુભાઈ તમેલાથી ત્રીસેક વાર હેટે હશે એવામાં જરા ધરકી જેવો દેખાતો એક જણ એની પાસે આવ્યો. એણે કાગેર આસ્પાકનો કોટ તથા મખમલની ટોપી પહેવી હતાં અને હાથમાં ગુલાબી રંગનો રેશમી રમાલ હતો. તેની ઉંમર આશરે ત્રીસેક વર્ષ ઉપર હશે.

‘હું ભલો પડ્યો છું—પૂનાનો રસ્તો બતાવશે? આ ક્યાં જગ્યા છે?’

‘તમે પર્વતીવાળા તમેલા નજીક આવી પહોંચ્યા છો અને પૂનાનો રસ્તો પેલા ઝાડ પાસે થઈને બંધ છે.’

‘એમ? શું બુલન્દ નસીબ છે.’ એ બોલ્યો. ‘હું પાર છું કે આખી રાત એક પોરિયા અહીં સુઈ જાય છે ખરું ને? તમે એને વારતે ભાત લઈ જતાં હશે, તો પછી તમને નવાં લુગડાં મળે તો રાજ થાવ ખરાં? હો ને આ પેલા પોરિયાને આપજો.’

એની વાતથી ભાઈ મહારાષ્ટ્રને દોડી. તમેલામાં જઈને છોકરાને ભાત આપી વાત કહેવા લાગી ત્યાં તો પેલો આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો:

‘કેમ બા! પૈસા કમાવા નથી મમતા? જરા રતિ જેટલી તારી સાથે વાત કરવી છે’ એમ કહીને એણે ખીસ્સામાંથી કાગળીઓ ચોડા કાઢ્યો.

‘તમારે અહીં શું કામ છે?’ પોરિયાએ તેને દમ બીડાવતાં પૂછ્યું.

‘તારા લાભની વાત છે બાબા. એને કર્જન કપમાં તારી એ લોડી—ચંદ્રકલા અને શ્રીતારા દોડવાની છે. મને ટીપ આપીશ તો તને તુકશાન નહિ બંધ. તારા શેઠ પણ આમાંના એક પર ‘મેટ’ કરવાના હશે.’

‘એમ! તને એ સમાચાર બેઠકે છીએ?’ છોકરાએ કહ્યું.

‘તારા જેવાઓ માટે અમે અહીં ફતરો પાળ્યો છે. જા જતે હોય તો સીધા સીધા નહિ તો ફતરો જ ઓડવો પડશે.’ તે ઉઠ્યો અને ફતરાને છૂટો કરી જેવો બહાર આવે છે તેવો જ પેલા નાસી છૂટ્યો હતો અને તેનો પત્તોય ન હતો.

‘સમુર,’ મ્હેં કહ્યું ‘ઓકરો ફતરાને લખને બહાર ગયો ત્યારે એણે તમેલાને તાળુ દીધું હતું?’

‘સામાય નટવર! તું પણ ઠીક ભેજું ચલાવે છે! હાજી. એણે તાળુ લખાવ્યું હતું અને એ બહુવા ખાતર તો મ્હેં પૂના તાર કર્યો હતો. પેલી બારી એટલી મોટી ન હતી કે તેમાં મધને માણસ અંદર જઈ શકે.

‘ધોડુ બીબ ઓકરાઓ આવે ત્યાં મુખી થોભ્યો. થેસુબાઈ તો નાસી ગઈ હતી એટલે પેલા જમીને આવ્યા ત્યારે તેમની સાથે એણે સમરસેનને આ સમાચાર પહોંચાડ્યા. કારેલાનું સાક એને બહુ બાવતુ હતું એટલે તે એને પુરતા પ્રમાણમાં મોકલવામાં આવ્યું હતું. સમરસેન આ સમાચાર સાંભળી ચીઠાઈ ગયો પણ કાંઈ તપાસ કરવા ત્યાં આવ્યો નહિ, છતાં એની એના પેટમાં ચિંતા રહ્યા કરી અને પાછલી રાતના વહેલો ઉઠ્યો ને તમેલા તરફ જવા નીકળ્યો. એની સ્ત્રીએ એને વરસ-તામાં—કારણ કે રાતના પૂર્વ વરસાદ પડ્યો હતો.—જવા ના પાડી પણ એનું સાંભળ્યા સિવાય તે થર બહાર નીકળ્યો.

‘એની સ્ત્રી વિમળા સવારે સાત વાગે ઉઠી અને બેથું તો સમરસેન હજી પાછો ફર્યો ન હતો. તે તરત જ તમેલામાં ગઈ અને તપાસ કરી તો ધોડુ ઉઘતો હતો અને તમેલાનાં બારણાં ઉઘાડાં હતાં. ચંદ્રકલા તથા સમરસેનનો પત્તો ન હતો.

‘પેલા બે પોરિયા પણ બેડેના કોરડામાં સૂતા હતા. તેમને વિમળાએ જમાડ્યા અને ત્રણેયે મળીને ધોડુને જવાડવા પ્રયત્ન કર્યો પણ ધોડુ ઉઠ્યો નહિ એટલે એમના પેટમાં ફાળ પડી.

અને ચંદ્રકલા તથા સમરસેનની તપાસ કરવા દોડ્યાં. પહેલાં તેા એમણે માન્યું કે સમરસેન ચંદ્રકલાને બહાર ફેરવતો હશે અને હમણાં લઇ આવશે પણ ધીરજ નહિ રહેનાથી તેમણે તપાસ શરૂ કરી.

‘વીરપુર તરફ અધિક રસ્તે એક ઝાડ પરથી સમરસેનનો કાટ મળ્યો અને એનાથી થોડે દૂર એક નાળામાંથી એનું મુઠ્ઠું જડી આવ્યું. ચંદ્રકલાનો પત્તો ન હતો. સમરસેનના કપાળમાં કાંઈ અજબુત હથિયાર વતી સખત ફટકો પડ્યો હતો અને એની બાંધમાં એક મોટો ચીરો પડ્યો હતો જે કાંઈ ધારદાર હથિયારથી કર્યો હોય એમ લાગતું હતું. ધાડપાડુઓ સાથે સમરસેન હિંમતથી લડ્યો હોય એમ એના હાથમાંના ધારદાર ચપ્પુપરના લોહી ઉપરથી જણાઇ આવતું હતું. હાથા સુધી ચપ્પાનું આખું પાનું લોહીથી ખરડાયેલું હતું અને એના હાથમાં ધાડપાડુનો રૂમાલ હતો. રૂમાલ રેશમી હોઇ એનો રંગ ચુલાળી હતો; અને તે આગલી સાંજે આવનાર પેલા અભણ્યાની માલિકીનો હતો એમ થેસુબાઇનું કહેવું હતું. થેસુબાઇએ એની પાસે તે બેચો હતો.

‘ધોડું’ પણ જ્યારે લેનમાંથી બગ્ગે ત્યારે રૂમાલની નાતની સાક્ષી આપતો હતો. એની ખાત્રી હતી કે જ્યારે એ ફતરને છોડવા ઉઠ્યો ત્યારે એ અભણ્યા માણસે બારીમાં ‘ડોકું’ બાંધીને એના શાકમાં કાંઈ ભેળવ્યું હતું, અને તમેલાને ચોષીદાર વગરનો કરી દીધો હતો.

‘ચંદ્રકલાનાં પુષ્કળ પગલાં નાળાની બાજુએ પડ્યાં હતાં અને તે પુરવાર કરતાં હતાં કે ચંદ્રકલા અપાઞ્છી વખતે ત્યાં હાજર હતી. પણ તે પછી એ જડી નથી. એને પકડી લાવનારને મોટી રકમનું પનામ આપવાનું સરસાહેબે બહાર કહ્યું છે તેા પણ હજી એનો પત્તો નથી. વીરપુરના માવળા એનો પત્તો મેળવવા ખૂબ રખડ્યા પણ એની જરામ લાગ એમને

મળી નથી. ઘોડુએ ખાતા ખાતા રહેવા દીધેલું કારેલાનું શાક-
પૃથક્કરણ કરવા મોકલાવ્યું હતું. તેના પરિણામ પરથી જણાય
છે કે એમાં અણીણના મિશ્રણવાળી ભૂકી મેળવવામાં આવી
હતી. એજ શાક ખીબા બે છોકરાઓએ ઘેર ખાધુ હતુ અને
એમને એવી કાંઈ અસર થઈ ન હતી.

‘આ એ કેસની વિગતો છે અને બહુ ખરાબ રીતે તે
મકદ મચેલી છે. હવે પોલિસે શું કયું’ છે તે કહી બહોં.

‘ઇન્સ્પેક્ટર રહે જે આ કેસમાં કામ કરે છે તે એક
હોશિયાર અમલદાર છે પણ એનામાં કદપનાશક્તિની ખામી છે.
એ એક જ શક્તિ એનામાં હોત તો એ ઘણો આગળ વધી ગયો
હોત. એ આવ્યો કે તરતજ એણે પેલા અભણાનો પત્તો મેળવ્યો
અને તેને પકડ્યો. એનું નામ વિકાળ વેંજુ છે અને મુજ સારા
કુટુંબનો છોકરો છે પણ ખરાબ સોળત અને જુમારની લતથી
ભગડી ગયો છે. એ હજી છુકમેકર તરિક કામ કરે છે અને
એની ડાયરી પરથી જણાય છે કે એની પાસે ચંદ્રકલાપર
આશરે પચાશ હબરની બેટિંગ હતી.

‘પકડાતાં વેંતજ એણે પર્વતીના તબેલાની મુલાકાતની
વાત કબૂલ કરી અને ત્યાં જવાનું કારણ ત્યાંના ઘોડાને લગતી
જૂપી હકીકત મેળવવા પુરતુજ હતું એમ એણે જણાવ્યું. એનો
વિચાર ખડકી જઈને ‘ડેસજરો’ નામનો ઘોડો જે ચંદ્રકલા
પછી ખીજે નંબરે ઘોડોની પ્રીતિ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયો
હતો તેની પણ અહમદખાનના કાંઈ નોકર પાસેથી માહિતી
મેળવવાનો હતો. જ્યારે મરનારના હાથમાંથી મળી આવેલો
એનો રમાલ એને જતાવવામાં આવ્યો ત્યારે તે ઘણો ગભરાઈ
થયો અને એનો ખુલાસો કરી શક્યો નહિ. એનાં ભીંજાયેલાં
કપડાં જણાવતાં હતાં કે વરસાદમાં એ રખડ્યો હતો અને
એનો ડુંકો તપાસતાં એમાં સીસું ભરેલું જણાયું હતું એટલે

તેનાથી એણે સમરસેનના કપાળમાં ફટકો લગાવ્યો હોય એ સંભવિત હતું.

‘પણ વિકાળના શરીર પર ધાતું નામેય ન હતું જ્યારે સમરસેનની છરી બતાવતી હતી કે એણે એના ખૂનીને ઓછામાં ઓછો છરીવડે એક ઘા તો કર્યો હોવો જોઈએ. આ જરાક ગુંચ હતી અને એ ઉકેલવાની રેલેનામાં શક્તિ નથી.’

બધી હકીકત મ્હેં ધીરજથી સાંભળી અને મ્હને એમાં રસ પડ્યો એની ના ન કહેવાય. એમાંની ઘણી વિગતો ઉપર ટપકે છાપામાં આવેલી તે મ્હેં વાંચી હતી પણ પરસ્પર સંબંધ બળવીને તેમનું ઠરવામાં આવેલું વર્ણન આટલું રસિક હતું એમ મ્હને ખ્યાલ ન હતો.

‘પણ સમરસેનની બંધમાં થયેલો ઘા તેના પોતાના ચાકુથી થયો હોય એમ બનવું સંભવિત નથી?’ મ્હેં કહ્યું : ‘પેલો ફટકો લાગવાથી એ પડ્યો ત્યારે એનું જ ચાકુ એને વાગ્યું હોય એ મ્હારા મતે બનવા જોગ છે.’

‘એમ થવું સંભવિત છે ખરું’ જ્યારે જણાવ્યું.

‘એ હિસાબે ગુન્હેગારના લાભમાંના એક અગત્યના મુદ્દાનો એની વિરૂદ્ધ નિકાલ થઈ જાય છે.’

‘છતાં કાણ બણે પોલિસનો અભિપ્રાય શોધે હશે!’ મ્હેં કહ્યું.

‘મ્હારા મતે તો’ જ્યારે જણાવ્યું, ‘પોલિસ એમ માનતી હોવી જોઈએ કે આ વિકાળ વેંબ એ પેલા પોરિયાને એમાન કરી, નકલી ચાવીની મદદથી તમેલાનું બારણું ઉઘાડ્યું અને ચંદ્રકલાને સંતાડી દેવાના ઇરાદાથી લેઈ ગયો. એનું પલાણ પણ જડતું નથી એટલે એણે તે એના પર મૂક્યું હતું અને લઈ ગયો હશે. લોકોને લઈ બારણું ખૂલ્લું રાખી એ જતો હતો એવામાં સમરસેનની નજર એના પર પડી હોવાથી

તે તેની પાછળ પડ્યો હશે અને એક વચ્ચે ઝપાઝપી થઇ હશે. પેલા ડંકુકાથી વિકાળએ એને ફટકો લગાવ્યો હશે અને એને કોય ભેગો કર્યો હશે. પડતા પડતા સમરસેનને તેનું પોતાનું ચાકુ જે તેણે વિકાળને મારવા કાઢ્યું હશે તે લાગ્યું હશે અને વિકાળ થોડીને લઇ ચાલ્યો ગયો હશે તથા એને સંતાડી દીધી હશે. પોલિસની કાંઈક આવી માન્યતા હશે પણ હું એને મળતો થઇ શકતો નથી. આપણે એ સ્થાનની મુલાકાત લીધા પછી જ ખટપટ અનુમાન કરી શકીએ.’

સાંજના અમે પૂના પહોંચ્યા. અમને તેડવાને સર સાહેબ તથા ઇન્સ્પેક્ટર રેલે આઠ્યા હતા. સર સાહેબને બેઠને એ જરા તિસ્મારખા હોય એમ મ્હને લાગ્યું. એમનો આવકાર ઠંડો હતો, પણ વખતે એવોજ એમનો સ્વભાવ હોય એ બનવા બોલે હતું.

‘આપના પધારવાથી આનંદ થયો’ સર સાહેબ બોલ્યા. ‘ઇન્સ્પેક્ટર રેલેએ આપને માટે બહામણ કરવાથી આપને બોલાવ્યા છે. ઇન્સ્પેક્ટરે બધી તપાસ કરી છે પણ સમરસેનના ખૂનનો બદલો લેવાને માટે બની શકતા સઘળા થે પ્રયત્ન કરવાનો મ્હારો ઇરાદો છે.’

‘કેમ કાંઈ નવા સમાચાર છે?’ જયંતે પૂછ્યું.

‘દિલ્લીર છું છું કે અમે ઘણી થોડી તપાસ કરી શક્યા છીએ.’ ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું : ‘પણ આપને ગાડીમાં બધી વાત કરીશું.’

સ્ટેશન બહાર નીકળી અમે ગાડીમાં બેઠા અને પર્વતીને રસ્તે જતાં રેલેએ જયંતે જે વાત પોલિસ કહેશે એમ મ્હને કહ્યું હતું, તેજ વાત થોડા ઘણા ફેરફાર સાથે અમને કહી સંભળાવી.

‘વિકાળની આજુબાજુ એવી સરસ રીતે બળ મુંચાવણી

છે,' એણે કહ્યું : 'કે હું બલતો નહોઉં તો એના સિવાય બીજો કોઈ જ નથી; છતાં એટલું ખરું કે એની સામે બહુ મજબૂત પુરાવા નથી.'

'સમરસેનના ચાકુ માટે આપનો શો મત છે?'

'અમને એમ લાગે છે કે એના વડે એને પોતાને જ એણે પડતાં પડતાં બા કર્ચો હશે.'

'મહારા મિત્ર નટવરે પણ ગાડીમાં એવું જ અનુમાન કર્યું હતું. એમ હોય તો એ વિકાળના લાલની વાત છે.'

'જરૂર. એને જરાયે વાગ્યું નથી. પણ એની સામે બીજા પુરાવા છે. એનો ચંદ્રકલાને નસાડવામાં મજબૂત સ્વાર્થ હતો અને પેલા ધોડુના શાકમાં એણે ઘેનની દવા ભેળવી હતી. એ રાતના ચરસાદમાં ભીંજતો બહાર નીકળ્યો હતો. એની પાસે સીસુ પુરાવેલા મજબૂત ડોકા હતા અને એનો જ રેશમી રમાલ મરનારના હાથમાંથી મળી આવ્યો હતો. આટલા પુરાવા એને ગુન્હેગાર ઠરાવવાને પૂરતા છે.'

જ્યારે ડોકા હલાવ્યું. કોઈ ચાલાક એડવોકેટ એના પુરવા ઉરાડી મૂકે. શા માટે એ ચંદ્રકલાને તબેલાની બહાર લઈ જાય? એ એને નુકસાન કરવા માંગતો હોત તો ત્યાં જ કેમ ન કરત? નકલી ચાવી એની પાસેથી મળી આવી છે? અને ક્યા કેમીસ્ટે એને અફીણવાળી લૂકી વેચી? એ ઉપરાંત એના બેનો મુંબાઈમરે-પૂનાના પ્રદેશથી સાવ અબખયો થોડીને ક્યા લઈ જાય? એનો શો ખુલાસો છે?'

'એ તો એમ કહે છે કે એનો ઇરાદો પેરિયા પાસેથી ખતર મેળવવાનો જ હતો. પણ આપની બીજી શકાતું સમાધાન શકે એમ છે. એ અહીં આવીને એ વખત રહ્યો છે અને તે પણ આખી સીઝન. લૂકી થાણખર મુંબાઈમાંથી ખરીદાયલી હતી. કુચીતું કામ થઈ રહ્યું પછી એણે ફેંકી દીધી હશે. થોડી

કોકાદી પંથરની ખાણમાં અથવા ડુંગરમાં આડી અવળી સંતાડી હશે.’

‘શમાલ વિષે શું કહે છે?’

‘કો કોનો છે કો વાતની હા પાડે છે. પણ કહે છે કે દોડતાં દોડતાં તે પડી ગયો હશે પણ કોંક નવો મુઠો હાથ લાગ્યો છે—’

‘શો?’

‘માવલાઓની કોંક ટોળકી તે રાત્રે વીરપુર અને પર્વતીની વચ્ચે પડી હતી અને બીજે દિવસે ચાલી ગઈ હતી. કો લોકોની અને વિકાળની કાંઈ સમજૂતી હોય કો સંભવિત છે, અને માવલાઓના હાથમાં કો થોડી હોય તે પણ જનવા ભેગ છે.’

‘કો કંઈક સંભવિત છે.’

‘કો બાબતની તપાસ હું કરાવું છું. પૂનાના તથા ખડકીના અને આજુબાજુના દસ દસ માઈલ ફરતા પ્રદેશના તળેલા મ્હેં તપાસાવ્યા છે.’

‘આટલામાં શરતના લોડાનો બીજો તળેલો છે ખરો?’

‘હા. કો વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કો લોડાનો ‘ડેસબરો’ લોડો ચંદ્રકલા જેટલો જ પ્રખ્યાત છે. ચંદ્રકલા પહેલે અને કો બીજો નંબર આવે છે. કોટલે ચંદ્રકલાને ગૂંમ કરવામાં કોમનો હાથ હોય કોમ અનુમાન થઈ શકે છે. વળી કોના ટ્રેનર અહમદખાનને અને સમરસેનને સદાય અણુબનાવ રહેતો હતો. અમે કોનો તળેલો તપાસ્યો છે પણ એને આ કામમાં સંડોવી શકાય કોવું કાંઈ જ અમને મળી આવ્યું નથી.’

‘અને કો તળેલાવાળાઓ અને આ વિકાળ વચ્ચે કાંઈ સંબંધ નથી?’

‘જરાયે નહિ.’

જ્યંત વિચારમાં પડી ગયો, અને તે કોટલે સુધી કે

અમારે ઉતરવાનું આવ્યું ત્યારે એને ઉઠાડ્યો એટલે કહ્યું 'મહેને દીવારવપેન આવ્યું હતું.' એના ચહેરાપરથી જણાતું હતું કે એને તપાસ જરાજર ચલાવી શકાય એવાં સુત્રો મળ્યાં હતાં.

'આપનો ખૂનવાળી જગ્યા બેઠ લેવાનો વિચાર હશે ?' રેલેએ પૂછ્યું.

'સહેજ અહીં થોભીને આપણે ત્યાં જઈએ. એક એ સવાલ મ્હારે પૂછવાના છે. સમરસેનનું શબ અહીં લાવવામાં આવ્યું છે ?'

'હાજી. એ હજી ઉપર જ છે. એને આવતી કાલે રબ્બ અપાશે.'

'એ આપની નોકરીમાં કેટલા વરસથી હતો ? સરસાહેબ !

'બાર તેર વર્ષ થયાં. ઘણાજ મહેનતું અને પ્રમાણિક માણસ.'

'એના શરીરપરથી મળેલી ચીજો ક્યાં રાખી છે ?' એણે રેલેને પૂછ્યું.

'લપ આવું.' કહીને રેલેએ એક પેટી લાવીને તેમાંથી દિવાસળીની પેટી, એક નાની મીણુજતી, એક ચાંદીનું ઘડિયાળ, પચીસ રૂપિયાની નોટો, અને પેન્સીલ, કેટલાક કાગળો અને એક બહુ જ તિક્કણુ ધારવાળું બ્લીસ ઍન્ડ કંપનીનું બનાવેલું ચાકુ બહાર કાઢ્યું.

'આ ચાકુ બહુ નવાઈ જેવું છે.' જયતે. એ લપને ખ્યાન દઈને બેતાં જણાવ્યું. 'નટવર, એ તારી લાખનનું લાગે છે. એના જેવા માણસને એનો શો ઉપયોગ હશે ?'

'એને અમે 'કૌર્ટરકટ નાઇફ' કહીએ છીએ.' મ્હેં જવાબ આપ્યો.

'મ્હારું પણ એજ અનુમાન હતું. એની ધાર ઘણી તિક્કણુ છે અને બહુજ નાજુક કામ માટે એનો ઉપયોગ કરવામાં

આવતો હોવો જોઈએ. એ જાંઘ કરામ એવું પણ નથી !’

‘એની ધારપરતું પૂચતું ઢાંકણ એની નજીકજ પડ્યું હતું.’ ઇન્સ્પેક્ટરે જણાવ્યું. ‘એની સ્ત્રીનું કહેવું છે કે દિવસો થયાં તે એના ટેબલપર પડ્યું હતું એટલે બહાર જતી વખતે વખત છે ને કામ પડે એમ ધારીને એણે તેને ખીરસામાં મૂક્યું હશે.’

‘બનવા ભેગ છે, પણ કાગળીઆં શાનાં છે ?’

‘ત્રણ તો થાસના વેપારીની પાવતીઓ છે. એક સર સાહેબે એને લખેલો કાગળ છે. અને આ કાગળ ફાઇનું બીલ લાગે છે. મુંબાઇના મેસર્સ ડી. મેરવાનની કું. તું અહીંસો રૂપિયાનું બીલ છે, ને ફાઇ વિજયસેનના નામનું છે. જે સમર-સેનની સ્ત્રીના કહેવા મુજબ એનો ફાઇ મિત્ર છે અને ફાઇ ફાઇવાર એના નામના કાગળો અહીં આવે છે.’

‘ત્યારે એ વિજયસેનની સ્ત્રી ઘણી ફેશનેબલ લાગે છે ! એની ટેબો પણ ઘણી ખરચાળ છે ! સો રૂપિયા ફક્ત એક પોલકા પાછળ એણે ખર્ચ્યાં છે !’ જયતે કહ્યું, ‘ચાલો, હવે આપણે ખૂનવાળી જગ્યાએ જઈએ.’

અમે જેવા નીચે ઉતર્યા તેવીજ એક બાઇ જે અમારા ઉતરવાની રાહ ભેટી હશે એમ લાગ્યું તે આગળ આવી અને ઇન્સ્પેક્ટરને પૂછ્યું : ‘બાળ મળી ?’

‘ના, વિમળાબાઇ, પણ આ જયંતરામ મુંબાઇથી અમને મદદ કરવા આવ્યા છે. અમે બધા અમારાથી બનતું કરીશું.’

‘કેમ વિમળાબાઇ, મહેને નથી ઓળખતાં ? મલિપુરમાં આપણે મળ્યાં હતાં ને ?’ જયતે પૂછ્યું.

‘આપની ભૂલ થતી હશે.’

‘શી વાત કરો છો ! નીલકંઠરાય દેસાઇને ત્યાં. તમે પેલું

સોનેરી ભરતવાળું મખમલનું પોલકું પહેયું હતું ને ?

‘એવું પોલકુંથે મારી પાસે નથી.’ એણે જવાબ આપ્યો.

‘ત્યારે મહારી ભૂલ થતી હશે !’ જયંત હસીને બોલ્યો. અને અમે મહાર જવા નીકળ્યા. થોડુંક આત્મા પછી પેલું નાળું આવ્યું. તેની નજીકનું એક બાળુ બતાવીને રેલેએ કહ્યું કે ‘અહીંથી એનો ફાટ જડ્યો હતો.’

‘એ રાતે આંઝો પવન પુંકાતો હતો ?’

‘ના. પણ વરસાદ બહુ પડ્યો હતો.’

‘ત્યારે એ ડગલો ઉડીને પડ્યો ન હતો. પણ ધરાદાપૂર્વક કાઢીને ત્યાં મૂકવામાં આવ્યો હતો એમ કહી શકાય.’

‘હાજી. એ એ રીતેજ મૂક્યો હતો.’

‘આપે મઆનું કામ કર્યું લાગે છે ! પણ પેલી જગ્યાએ તો હબરો જણુ આવી ગયા હશે, અને ખૂબ પગલાં પડ્યા હશે.’

‘પણ મુદ્દાની જગ્યા પર મહેં સાદડી ટંકાવી રાખી છે, અને ફાઇને આવવા દીધું નથી.’

‘શાબાશ.’

‘આ કામળીમાં સમરસેનનો એક બૂટ છે અને ચંદ્રકલાનેક જૂનો નાલ છે.’

‘વાહ ! ઠીક તૈયારી રાખી છે !’

જયંતે એ કામળી લીધી અને નાળામાં ઉતર્યો, એણે આજુબાજુનો કાદવ ધ્યાન દેખ બેઠો.

‘ઓહો !’ તે બોલી ઉઠ્યો ‘આ શું છે !’

એ મીણનો નાનો સરખો ગટ્ટો હતો. અરધો બળેલો અને માટીથી એવો તો ખરડાઇ ગયેલો કે ઓળખીજ ન શકાય.

‘એ હું કેમ ન બેઠ શક્યો તે નવાઇ લાગે છે !’ રેલેએ કહ્યું.

‘કારણ કે એની આપે આશા રાખેલી નહિ. અને હું એની આસ તપાસ કરતો હતો.’

‘કૈમ! કૈ મળવાની આપે આશા રાખી હતી!’

‘કાંઈક એવું ખરું.’ કૈમ કહી પેલી કાથળીમાંથી બૂટ કાઢી એણે સમરસેનના પગલામાં મૂકી બેઠો તો બરાબર બંધ થયેલો આવ્યો. પછી કૈ ઉપર આવ્યો અને આજુબાજુનાં ઝાડનાં બેવા મંડ્યો.

‘હું નથી ધારતો કે હવે બીજું કાંઈ જડે!’ રેલેકી કહ્યું.

‘હું બધું ખૂંદી વળ્યો છું.’

‘ભલે.’ જ્યંતે કહ્યું. ‘તો પછી ફરીથી બેવાની મ્હને જરૂર નથી, પણ જરા આજુબાજુ તપાસ કરવાનો મ્હારો ઇરાદો છે કે જેથી કાલે કામ કરતાં ફાવે. આ નાલ મ્હારી પાસે રાખું છું. વખતે કૈ ઉપયોગી થઈ પડે.’

મ્હારા મિત્રની પદ્ધતિસરની તપાસથી સર સાહેબની ધીરજ ખૂટી ગઈ હતી. તેમણે થડિયાળ કાઢીને બેયું અને બોલ્યા :

‘આપ મ્હારી સાથે પાછા ફરશો મી. રેલે! હજી થોડી બાબતમાં મ્હારે આપની સલાહ લેવાની છે. આપણે ચંદ્રકલાનું નામ ‘કપ’ ની ‘કૈન્ટ્રી’ માંથી કઢાવી નાખીશું?’

‘નાહ.’ જ્યંતે જવાબ આપ્યો. ‘કૈ નામ કઢાવી નાખવાની બિલકુલ જરૂર નથી.’

‘કૈ સંબંધે આપનો અભિપ્રાય મળવાથી મ્હને સંતોષ થયો.’ સરસાહેબે હસીને કહ્યું. ‘આપ પાછા ફરો ત્યાં સુધી અમે સમરસેનને ઘેર છીએ. આપણે સાથે પૂના જશું.’

કૈ અને રેલે પાછા ફર્યા અને હું તથા જ્યંત વીરપુર તરફ ચાલ્યા. સર્વ આથમવાને હજી વાર હતી, અને કૈના પ્રકાશમાં જેટલું બેઈ લેવાય તેટલું બેઈ લેવાનો અમારો ઇરાદો હતો. આજુબાજુનો દેખાવ થોડો ખુશનુમા હતો પણ તે બેવાનો અને તેની મજા માણવાનોયે મ્હારા મિત્રને અવકાશ ન હતો.

‘નટવર!’ કૈણે કહ્યું. ‘સમરસેનના પૂનનો સવાલ બાજુ

પર રાખીએ અને ઘોડીનું શું થયું તેની તપાસ કરીએ. ધારે કે એ ભાખી ગપ-ઝપાઝપી વખતે કે તે પછી-તો ભાખીને ગપ ક્યાં ? ઘોડામાં પણ સમજ સક્તિનો અભાવ નથી હોતો. એ કાં તો પાછી પર્વતી બચ અથવા પેલી બાજુ ઘોડીને ખડકી બચ. હુંગરોમાં તે બચ એ સંભવિત નથી. એમ હોત તો આવશ્યકી તે મળી આવી હોત. અને માવલા શા માટે એને છૂપાવે ? એ લોકો તો ઉલટા પોલિસના નામથી ભાગે છે ! ત્યારે એ બાબત સ્પષ્ટ છે.’

‘તો પછી ઘોડી ક્યાં હશે ?’

‘હું કહી ચૂક્યોને કે એ કાં તો પર્વતી ગપ હોય કે પછી ખડકીમાં હોય. એ પર્વતીમાં નથી એટલે ખડકીમાં હોવી બેઠકો. હવે એ અનુમાન મુજબ આપણે તપાસ કરીએ અને પરિણામ શું આવે છે તે બેઠકો. આ બાજુનો પ્રદેશ કંઈ છે. પણ ખડકી તરફનો ભાગ રસાળ છે અને વચ્ચે નાળાં પણ છે એટલે આપણી માન્યતા ખરી હોય તો ઘોડીએ તે વટાવ્યાં હશે અને એનાં પગલાંનાં નિશાનપણ પડ્યાં હશે.’

આમ વાતો કરતાં અમે જતા હતા. એવામાં એક નાણુ આવ્યું. જમંતની સચના મુજબ હું જમણા હાથ તરફ તપાસ કરતો હતો. એવામાં એણે બ્રમ મારી. એને નિશાન જડ્યાં હતાં. ખીરસામાંથી પેલો નાલ કાઢી એણે મૂકી બેઠો અને એ જરાબર બંધબેસતો આવ્યો.

‘બેયું ! રેલેમાં આ એક જ વાતની ખામી છે. શું થયું હશે એનું આપણે અનુમાન કયું ; તે મુજબ વત્યાં અને આપણને ફતેહ મળી. ચાલો હવે આગળ જઈએ.’

અમે એકાદ માઈલ આગળ ચાલ્યા. કોઈ કોઈ વખત પગલાં દેખાતાં હતાં. અને કોઈ કોઈ વખત બંધ થઈ જતાં. એક ખડકીની નજીક એ સારી રીતે દેખાયાં. અને એ બેઠને

જયંતને જરા નવાઈ પણ લાગી. એની બેડે એક માણસના પગલાં પણ પડેલાં હતાં.

‘પહેલાં તો થોડી એકલી હતી.’ મહેં કહ્યું.

‘જરાજર છે, પહેલાં એ એકલીજ હતી પણ આ શું?’

બેડેનાં પગલાં પાછાં પર્વતી તરફ ફરતાં હતાં. એ એની પાછળ મથેા અને હું જરા દૂર બેવા લાગ્યો. એજ પગલાં મહેં પાછાં ખડકી તરફ જતાં બોલ્યાં, અને જયંતને બોલાવીને બતાવ્યાં.

‘તેં ઘણું ગ્રાસ કમી કર્યો છે, નટવર! એમ ગયા હોત તોયે પાછા અહીં તો આવવુંજ પડત. ચાલો આપણે ખડકી-વાળાં પગલાં પાછળ.’

અમારે વધારે ચાલવાનું ન હતું. એ ખડકીવાળા તબેલાની જરા નજીક જઈને અટક્યાં. અમે જેવા થોભ્યા તેવોજ એક થોડાવાળો અંદરથી દોડતો આવ્યો.

‘તમારા જેવા રખડતારાઓની અહીં જરૂર નથી.’ એ બોલ્યો.

‘બાપુ! મ્હારે તો તારા અહમદખાનને મળવાનું હતું. સવારે પાંચ વાગે એ મળી શકશે ખરા?’

‘એમનું કામ હશે તો મળશે કારણ કે એ સૌથી પહેલા ઉઠે છે પણ પેલા અહમદખાન સાહેબ આવે. ના રે ના! એ બે લઉં તો મારું ચામડું ચીરી નાખે.’

જયંતે રૂપિયો ખીરસામાં પાછો મૂકી દીધો તરત જ હાથમાં હન્ટરવાળો એક ભયંકર દેખાવનો મુસલમાન અમારી સામે આવીને ઉભો.

‘શું કરે છે? ગધેડા!’ તેણે પેલા માણસને કહ્યું ‘વાત કરવાની જરૂર નથી. બ. તારે કામ લાગ. અને તમે-તમારે. અહીં શું કામ છે?’

‘દસેક મીનીટ આપની સાથે વાત કરવી છે. મહેરબાન!’
બહુજ મીટી જીએ જ્યંતે જવાબ આપ્યો.

‘જધાની સાથે વાત કરવાની મ્હને પુરસદ નથી. અબ-
પ્યાકોને અમે અહીં આવવા દેતા નથી. તમે તમારે રસ્તે જવ
નહિ તો મ્હારે ફતરા છોડવા પડશે.’

જ્યંત આગળ ગયો અને તેના કાનમાં કાંઈ કહ્યું. વિજ-
હીને આવકો લાગે તેમ અહમદખાન ચમક્યો.

‘હડહડતું જુહુ! સફેદ જુહુ!’ તે ઓકદમ ઝરાડી ઉઠ્યો.

‘બહુ સાર. આ જધાની રૂબરૂમાં એ વિષે વાત કરવી
હોય તો તમે જણો નહિ તો —’

‘અંદર આવો મહેરબાન.’

જ્યંત દરયો. ‘નટવર, થોડી મીનીટ કરતાં વધારે
ઘોઘતું નહિ પડે. હું હમણાં જ આવ્યો. ચાલો સાહેબ, આપણે
અંદર જઈએ.’

વીસેક મીનીટ પછી તે બહાર આવ્યો ત્યારે સાંજ પડી
મધ હતી. એ અને અહમદખાન પાછા ફર્યા તે વખતે અહમદખાન
તદન બદલાઈ ગયો હતો અને મીણુ જેવો નરમ થઈ ગયો હતો.

‘તમારા કહેવા મુજબ કરવામાં આવશે.’ એણે કહ્યું.

‘એ જરાપણ ભૂલ ન થાય.’ જ્યંતે એના સામે જોઈને
કહ્યું. એની આંખ જોઈ ખીજે ડર્યો.

‘ના રે ના! એમ તે ભૂલ થાય સાહેબ! એ ત્યાં આવશે જ.
પેલો ફેરફાર કરી દઉં?’

જ્યંતે જરા વિચાર કરીને જવાબ આપ્યો: ‘ના કાંઈ
કરતા નહિ. એ વિષે હું પછી લખીશ. હવે કાંઈ —’

‘મ્હારો ઓટલો વિશ્વાસ રાખો સાહેબ!’

‘અને ત્યાં સુધી તમારી પોતાની જ હોય એવી માન-
જત કરજો.’

‘જરૂર.’

‘અને કાલે તમને હું ખબર આપીશ.’

તે મ્હારા તરફ ફર્યા અને અમે તરત જ પર્વતી જવા ચાલી નીકળ્યા.

‘આના જેવા બોલવે બહાદુર પણ હીચકારો અને લુચ્ચો કામ ના બેથી!’ અમે જરા આગળ ચાલ્યા એટલે જયતે કહ્યું.

‘એની પાસે ઘોડી છે?’

‘પહેલાં તો એણે મહને જનાવવા પ્રયત્ન કર્યા પણ એણે ભજવેલો ભાગ નહે’ જ્યારે એને જરાબર રીતે કહી સંભળાવ્યો ત્યાર એની ખાત્રી થઈ કે હું એના પર તે વખતે ધ્યાન આપતો હતો. તે પેલા પછીથી ઘોડીની સાથે પહેલાં પહેળા ચાપાવાળાં પગલાં બેસાડે? તે એ ભાષાશહેજનાં જ હતી. એ ઉપરથી એણે સવારના પહોરમાં ઘોડીને કેવી રીતે બેઠ, કેવી રીતે એના મગજમાં એને સંતાડી દેવાનો અને એના પોતાના ઘોડાને આગળ પાડવાનો વિચાર આવ્યો અને કેવી રીતે એ ઘોડીને પકડવા દોડ્યો તેમજ ઘોડી એકદમ પર્વતી તરફ દોડી પણ પછીથી એણે એને કેવી રીતે પકડી પાડી એ સ્થળું મ્હેં અનુમાન કર્યું હતું અને એને સપડાવવા વર્ણન કર્યું હતું. આ બધું જ્યારે એણે સંભળ્યું ત્યારે એ કામમાંથી હાથ ઉઠાવી પોતાનો બચાવ કરવાનો એને વિચાર આવ્યો.’

‘પણ એના તબેલાની જડતી લેવામાં આવી હતી ને!’

‘એના જેવા જમાનાના ખાધેલાની પાસે સેકડો ઠેકાણું એવાં હશે કે જ્યાં ઘોડાના ઘોડા સમાઈ બચ.’

‘પણ ઘોડીને એના હાથમાં રહેવા દેવામાં તને ખાસ્તી નથી લાગતી કે એ એને કાંઈ નુકશાન કરશે?’

‘ઉલટું એ એને જીવની પેટ બળવશે. એના ઉપર તો હવે એનો પોતાનો બચવાનો આધાર છે.’

‘સરસાહેબના દેખાવ પરથી એટલી ઉદારતાથી તેઓ વર્તશે. એમ માનવામાં નથી આવતું.’

‘પણ એ ક્યાં સરસાહેબની મરજીની વાત છે! આ તો આપણી મરજી પર આધાર રાખે છે. કેટલું એમને કહેવું અને કેટલું નહિ તે બાબતમાં કોઈએ આપણે જાંઘાયા છીએ? ખાનગી તપાસ કરવામાં આવે મજા છે. નટવર, સરસાહેબનું વર્તન જરાક દમામભર્યું છે અને એ આપણી સાથે ન શોભે. કોનો બદલો આપણે એમને બનાવીને આપી શકીએ. એમને ખરચે અને બેખર્ચે બંધે આપણે પાછા પૂના આવીને શનિવારની શરત એમની. થોડી વિષે કાંઈ જોવાનો નહિ.’

‘તારી રબ સિવાય એક અક્ષર પણ નહિ.’

‘અને સમરસેનના પૂન સાથે સરખાવતાં આ ઘણી નજીવી બાબત છે.’

‘હવે એ તપાસ કરવાનો છે?’

‘ઉલટા, આપણે રાતની ગાડીએ મુંબાઈ ઉપડી જઈએ છીએ.’

મારા મિત્રના આ શબ્દો સાંભળી હું તો ચંબીજ ગયો. પૂનામાં અમે ફક્ત થોડાક જ કલાક રહ્યા હતા અને જે તપાસમાં અમે આટલી ફતેહ મેળવી હતી તે એકદમ છોડી દેવાનો વિચાર કરવો એ સરિઆમ મૂર્ખતા નહિ તો બીજું શું? એ વિષે એની પાસેથી કાંઈ વધારે નીકળ્યું નહિ. સરસાહેબ ને ઇન્સ્પેક્ટર રેલ્વે અમારી રાહ બેતા હતા.

‘હું અને મારો મિત્ર રાતની ગાડીએ મુંબાઈ પાછા ફરીએ છીએ.’ તેણે કહ્યું ‘અમને પૂનામાં પૂન મજા પડી.’

ઇન્સ્પેક્ટરે આંખો ફાડી અને સર સાહેબે મોં ચડાવ્યું.

‘ત્યારે તમે સમરસેનના પૂનીને પકડવાની બાબતમાં કાંઈ કરી શકો એમ નથી?’

જયંતે ખસા ચઢાવ્યા. ‘એમાં ઘણી મુશ્કેલીઓ છે, પણ

મને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે શનિવારે આપની થોડી શરતમાં ઉતરશે. કૃપા કરી આપનો 'બેકી' તૈયાર રાખજો. મહેને સમ-રસેનનો ફોટો મળી શકશે ?'

ઇન્સ્પેક્ટરે તરત જ પોતાના ખીસ્સામાંથી તે કાઢી આપ્યો.

'ખરેખર! મી. રહે! આપે મ્હારી બધીયે જરૂરીઆતો પુરી પાડી છે! જરા થોભો તો-મ્હારે પેલી બાઇને એક સવાલ પૂછવાની રહી ગયો છે.'

'આપણા મુંબાઇના મહેમાનોએ કાંઈ ન ઉકાળ્યું.' જયં-તની પુઠ ફરી કે સર સાહેબે ટીકા કરી. 'રળીઆ ગઢવી જ્યાંના ત્યાં જ રહ્યા.'

'આપની થોડી દોડશે એની મ્હારા મિત્રે ખાત્રી આપી છે ને.' મ્હેં કહ્યું.

'હા, પણ ખાત્રીને શું ઓઠે કે પાથરે? મહેને તો થોડી બેઘએ છીએ.'

હું કાંઈ મારા મિત્રના બચાવમાં બોલું તે પહેલાં તો તે આવી લાગ્યો.

'હવે સાહેબો!' તેણે કહ્યું: 'આપણે પૂના જઈ શકીશું.'

અમે ગાડીમાં બેઠા તેવાજ એક પોરિયો બારણું દેવા આવ્યો. જયંતને એકાએક કાંઈ વિચાર આવ્યો તે એના ખભા પર હાથ ચૂકી પૂછ્યું:

'અહીં પેલાં ઘેટાં છે એની કાણુ સંભાળ રાખે છે?'

'હું રાખું છું સાહેબ.'

'હમણાં હમણાં એમનામાંના કાંઈને કાંઈ રોગ થયો બેયો છે?'

'ત્રણ ઘેટાં થોડો વખત થયાં કાણુ બણે કેમ લંગડાતાં થઈ ગયાં છે. સાહેબ. !'

એ જવાબથી જયંતને ખૂબ આનંદ થયો હોય એમ લાગ્યું.

‘બણોજ ઉપચોખી મુદો, નટવર!’ પછી મી. રેલે તરફ ફરીને તેણે ઉમેયું ‘આ મુદા તરફ આપનું ખ્યાન બેયું છું.’

અમારી ગાડી ચાલી. સર સાહેબનો અભિપ્રાય હજી કાયમ હતો.

‘કો મુદો એટલો અગત્યનો છે?’ રેલેએ પૂછ્યું.

‘હાસતી.’

‘ખીજ કાંઈ સચના?’

‘રાતના વખતે કૂતરો કેમ ન બસ્યો તે બાબત પણ મારા મનમાં ફરવા જેવી ખરી.’

‘એવું ખરું તો ખરું.’

ત્યાં સુધી અમારી ગાડીમાં શાંતિ પ્રવર્તી. સર સાહેબનો બંગલો આવ્યો એટલે તેઓ અને રેલે ઉતરી પડ્યા અને અમે સ્ટેશન તરફ ઉપડ્યા.

ચાર દિવસ પછી હું ને જયંત રેલ સ્પેશિયલમાં પૂના જવા નીકળ્યા. સર સાહેબને અમે રેલકોર્સની બહાર મળ્યા. એમનો ચહેરો બેવા જેવો થઈ ગયો હતો.

‘મહારી ચંદ્રકલા તો જણાતી નથી!’ એમણે કહ્યું.

‘હું ધારું છું આપ એને બેશો ત્યારે બહુી શકશો.’

સર સાહેબ બહુ ચીઠાઈ ગયા. ‘છેલ્લાં વીસ વર્ષ થયાં તરફ કલમ’નો મઠને અનુભવ છે. ન્હાનું હોકરું પણ ચંદ્રકલાને એના કપાળ પરના સફેદ ચંદ્રથી ઓળખાવી શકે એમ છે.’

‘એટીંગ કેમ છે?’

‘એજ નવાઈ જેવું છે! કાલમાં અને આજમાં બણો ફેર પડી ગયો છે!’

‘એમ!’ જયંતે કહ્યું ‘ત્યારે કોઈ કાંઈક બહુતું લાગે છે ખરું.’

અમે ‘એન્કલોઝર’ પાસે ગયા અને પાટિયાપર નજર

કરી. સરતમાં દોડનારા છોક્રે ઘોડાઓનાં નામ લખેલાં હતાં. અને બેકીની ટોપીના તથા કપડાંના રંગ પણ ઘોડાનાં નામ સાથે લખ્યા હતા.

‘અમે તમારા કલા મુજબ બધી તૈયારી રાખી છે પણ — શું ચંદ્રકલા ?’ સર સાહેબે ચમકીને પૂછ્યું.

તરતજ નાંખરો બોલાયા અને ઘોડાઓ એક પછી એક દાખલ થયા.

‘છોક્રે છ છે ! એમ ! ચંદ્રકલા દોડે છે !’ નવાઇ પામીને સર સાહેબ બોલી ઉઠ્યા ‘પણ એમ કેમ ! ચંદ્રકલા કોળખાતી નથી !’

‘પાંચ મથા આ તો ચંદ્રકલા ન હોય ?’

‘ના રે ના ! એ તો કાંઈ બીજું ઘોડું લાગે છે ! ચંદ્રકલા ક્યાં ? આ બધો શો ગોટાળો છે જયંતરાય !’

‘જરા ધીરજ રાખો.’ જયંતે કહ્યું અને જહાર બેવા માંડ્યું. ‘ફક્કડ ! વાહ !’ એકાએક બોલી ઉઠ્યો.

છોક્રે ઘોડા સાથે ઉપડ્યા અને ખડકીવાળો ડ્રેસખરો જરા આગળ આવ્યો પણ તરત જ સર સાહેબની ઘોડી આગળ થઈ ગઈ અને કોના હરીફ કરતાં છ લંગ્થ આગળ આવી. શરત પૂરી થઈ અને ચંદ્રકલા જીતી.

‘હવે મારી શરતનો વારો આવ્યો.’ સર સાહેબ દોડતા દોડતા બોલ્યા. ‘મને તો આનું મોં કે માથું કાંઈ સમજાયું નહિ ! તમને એમ નથી લાગતું કે તમે મને છેલ્લે સુધી અંધારામાં રાખ્યો છે ? જયંતરાય !’

‘અને હવે આપ સમજી શકશો. સર સાહેબ ! આલો આપણે બીચે જઈને ઘોડા તપાસીએ.’ અમે તરત જ બીચે ગયા. એ સ્થળે ઘોડાના માલિક અને એમના મિત્રો સિવાય બીજા કોઈને દાખલ થવાની પરવાનગી ન હતી. ચંદ્રકલા

પાસે જમને જમતે કહ્યું: 'આપની ચંદ્રકલા સર સાહેબ! આપે એનો કપાળનો ભાગ સ્પીરીટથી જરા ધાવાનો છે અને તરત જ હમણાં વાદળમાં છૂપાઈ ગયેલો ચંદ્રમા એના કપાળ પર પાછો પ્રકાશશે.'

'તમે તો મ્હને બહુ ગભરાવી નાજો છો.'

'મ્હે' એને શોધી કાઢી અને અહીં મોકલી આપી.'

'પણ તમે તો ઘણું નવાઈભર્યું કામ કર્યું છે! લોહીની ઘણી સારી માવજત થઈ લાગે છે. આવી સારી તો કો કહી શે દેખાતી ન હતી. આપની શક્તિ વિશે શંકા લાવવા માટે મારે આપની માફી માગવી એમ છે. મ્હારી લોહી આપીને આપે મ્હારા પર ઘણો મોટો ઉપકાર કર્યો છે અને આશા રાખું છું કે એવી જ રીતે સમરસેનનો ખૂની શોધીને આભારી કરશે.'

'એને મ્હે' શોધી કાઢ્યો છે! હું પેટે જમતે કહ્યું.

અમે બેઠે, સર સાહેબ અને હું એના તરફ અભ્યર્ચનાઓ જોઈ રહ્યા. 'એને પકડ્યો છે? ક્યાં છે તે?'

'અહિંયાં જ.'

'અહિંયાં? કયું જગ્યાએ?'

'મ્હારી સામે જ.'

સર સાહેબનો ગુસ્સો તો માથ નહિ. 'હું આપના ઉપકાર નીચે છું એ વાત ખરી જયંતરાય! પણ હમણાં આપ ભોલ્યા તે પરથી આપે ક્યાં તો મ્હારી મશ્કરી કરી છે અથવા અપમાન કર્યું છે.'

જયંત હસીને ભોલ્યા: 'હું આપને મારી ખાત્રી આપું છું સર સાહેબ! કે મ્હે' આપને કો ગુન્હામાં સંડોવ્યા નથી. પણ ખરો ખૂની તો આ ઉભો!' એમ કહીને તે પાછો ફર્યો અને ચંદ્રકલાને માનડી.

'કોણ ચંદ્રકલા?'

‘હાજી, અને એ કોને પોતાના જગ્યાવ ખાતર કરવું પડ્યું હતું એમ કહું તો કોને માથે આજ નહિ આવે. એ વિષે વિગતવાર વાત કરવાની આ જગ્યા નથી. સર સાહેબ! આપને હવે શરતમાં ભાગ ન લેવો હોય તો આપણે આપને જંગલે જઈએ અને ત્યાં ખુલાસેથી વાત કરીશું.’

પણ સર સાહેબને તે વખતે નવરાશ ન હતી.

સાબના અમે મુંબાઈ પાછા ફરતા હતા અને સર સાહેબ પણ અમારી સાથે હતા.

‘મ્હારે કબૂલ કરવું એમ એ’ જ્યારે કહ્યું : ‘કે જાપાં પરથી મ્હેં અનુમાન બાંધ્યા હતાં તે ઉપર રસ્તે દોરનારાં અને ખોટાં હતાં. ઉપયોગી વિગતો નજીવી બાબતો સાથે ભેળાઈ ગઈ હતી. હું પૂના આવ્યો તે વખતે વિકાજને ગુન્હેગાર ધારતો હતો પણ મ્હારા વિચાર પૂનામાં પગ ચૂક્યા પછી બદલાયા. ગાડીમાં હું વિચારનિમગ્ન થયેલો અને દીવાસ્વપ્ન આવ્યું હતું એવા જવાબ દીધેલો એ તને યાદ હશે નટવર! કારેલાંના શાકનો મ્હને તે વખતે વિચાર આવ્યો હતો. અશીલુની અથવા તેની મેળવણીની ભૂકી સ્વાદ વગરની હોઈ શકે નહિ અને એનો કડવો સ્વાદ કોઈ પણ ચીજમાં પરખાઈ આવ્યા સિવાય ન જ રહે પણ કારેલાંનું શાક એ કડવી ચીજ હોઈ તેમાં એની મેળવણી કરવામાં આવે તો ખાનારને શંકા ન આવે. આમ હોવાથી વિકાજએ તે દિવસે સમરસેનને ત્યાં કારેલાંનું શાક આપ્યું એવી ગોઠવણ કરી એ વાત મ્હારા મગજમાં ન ઉતરી અને કારેલાંનું શાક અકસ્માતથી જ તૈયાર થયું હતું એમ પણ હું માની ન શક્યો. આ ઉપરથી સમરસેનનો એમાં હાથ હશે એ અનુમાન પર હું આવ્યો અને જ્યારે એણે અશીલુનો ઉપયોગ કર્યો ત્યારે એનો હેતુ ખરાબ હોવાની મ્હારી ખાતરી થઈ.

‘એ ઉપરાંત બીજી એક બાબતનો પણ મ્હેં વિચાર કર્યો

હતો. રાતના વખતે ફતરો કેમ શાંત રહ્યો? વિકાળવાળી વાત પુરવાર કરતી હતી કે તમેલામાં ફતરો તો હતો અને તે અમ-
ણ્યને ભસ્મા સિવાય પણ ન રહે. એ ભસે ઊંટલે પેલા એ
ચોરિયા તો બગી ઉઠે પણ એ ન ભસ્મા તે ઉપરથી જણાય
છે કે આવનાર માણસ એવો હોવો ભેધએ કે જેને ફતરો સારી
રીતે ઓળખતો હોય.

‘અને મ્હારી ખાત્રી થઈ ચૂકી હતી કે સમરસેન એ
કાળજકાળી રાત્રીએ તમેલામાં ગયો અને ચંદ્રકલાને બહાર
કાઢી. પણ એનો હેતુ શો હતો? એણે પેલાને બેભાન કરવાનો
પ્રયત્ન રચ્યો હતો એજ પુરવાર કરતો હતો કે એમાં એનો
હેતુ ખરાબ હતો છતાં એ વિષે હું કાંઈ અનુમાન કરી ન
સકયો. એવા પણ બનાવ અત્યાર અગાઉ બન્યા છે કે જેમાં
ઘોડાના ટ્રેનરે તેની ઉપર કે વિરૂધ્ધ પુબ્કળ પૈસા ખર્ચ્યા હોય
અને લુચ્ચાઈથી ઘોડાને દોડતો રોક્યો હોય. કેટલીક વખત
એકીને હાથમાં લઈને ધાયોં હેતુ બર લાવવામાં આવે છે
અને કાંઈકાંઈવાર એથી વધારે સારા અને ખાત્રીલાયક ઉપા-
યોનો આશરો લેવામાં આવે છે. અહિંયાં શું હતું? મ્હેં ધાયું’
કે એના ખીરસામાંથી મળેલી ચીજો એ શોધી કાઢવામાં મદદ
રૂપ થશે.

‘અને એમજ થયું. મરનારના હાથમાંથી જડેલુ ચપ્પુ તો
આપણે ભેયું છે. કાંઈપણ ડાહ્યો માણસ એનો જવાવના હથિ-
વાર તરિકે ઉપયોગ કરવાનું લાગ્યે પસંદ કરે. ડૉ. નટવરે
જણાવ્યું હતું કે આ ભતનાં ચાકુ થણા નાજુક કામ માટે-જહુ
નાજુક ઑપરેશન માટે વાપરવામાં આવે છે. અને એનો ઉપ-
યોગ પણ તે રાત્રે નાજુક ઑપરેશન કરવામાં કરવાનો હતો.
આપના ટર્કના લાંબા અનુભવ પરથી આપ જણતા હશે સર
સાહેબ! કે ઘોડાની જાંબના મૂળમાં કરવામાં આવેલો નાનો

સરસો છેઃ મિલકુલ જણાયા સિવાય થોડાને જરાક ખોડંગતો કરી શકે છે, અને કાષ્ટને કી વિધેનો જેમ સરસો આવતો નથી પણ વાને લીધે થોડો લંગડાય છે એમ માને છે.’

‘બદમાશ! હરામખોર!’ સરસાહેબ યોલ્લી ઉઠ્યા.

‘સમરસેન થોડીને કીકાન્ત ભાગમાં સાથી લઈ ગયા તે આ ઉપરથી સમજાય એમ છે. આવી ભતવાન થોડી કી ભે તમેલામાંજ કીવું કાંઈ કરવા પ્રયત્ન કરે તો તોફાન તોફાન કરી પૂકે અને ગમે તેવા ઊંધણુશીની ઊંધ પણ ઉરાડી પૂકે. કીટલે કીને બહાર લઈ ગયા સિવાય છૂટકો ન હતો.’

‘હું કેવો આધળો!’ સરસાહેબ યોલ્લા ‘અને કીને માટેજ કીલે મીલુળતી ને દિવાસળીની પેટી સાથે રાખ્યાં હતાં!’

‘હાજી. તે ઉપરાંત કીની બીજી બીજેમાંથી કી ગુન્હો સાથી ગયા તેનું કારણ પણ મ્હને જડી આવ્યું. દુનિયાદારીના માણસ તરિકે આપણે કીટલું તો બહુકી છીએ કે કાંઈ પારકા બીલ ખીસ્સામાં રાખીને ન કરે. આપણાં જ બીલ પતાવતાં નાકે દમ આવે છે ત્યાં બીબનાં બીલની તે શી વાત કરવી! મ્હને વહેમ ગયો કે સમરસેન થણા ઉંડા પાણીમાં હશે. બીલ પરથી જણાતું હતું કે કીની બીજેની ખરીદી કાંઈ સી માટે કરવામાં આવી હતી. આપના નોકરો સાથે આપનું વર્તન ગમે તેટલું ઉદાર અને છૂટા હાથનું હોય છતાં સમરસેન જેવો માણસ કીની સી માટે મખમલનું સોનેરી ભરતનું સો રૂપિયાની કિંમતનું પોલકું કરાવે કી અસંભવિત હતું. કી પોલકું પહેરવાની વાત આડી રીતે મ્હેં કીની સીને પૂછી અને મ્હારી ખાત્રી થઈ કે કી કીને મળ્યું ન હતું અને કીલે ભેયું પણ ન હતું. મ્હેં જી. મેરવાનની કુનું સરનામું ધ્યાનમાં રાખ્યું અને જતાં જતાં કી વાતનો બહાલી નિકાલ લાવવા માટે સમરસેનનો ફોટો માખી લીધો.

‘અને કી પછી બધું દીવા જેવું હતું. સમરસેન થોડીને

નાળા તરફ લઇ ગયા. વિકાળનો રૂમાલ દોડતા દોડતા પડી ગયેલા તે કોને જડ્યો અને રેશમી હોવાથી તે લેવાનું કોને મન થયું ને લીધા. નાળા આગળ જઇને પોતાનો ફાટ નાળાપર મૂકી તેણે મીલુનતી સળગાવી. કોકાએક પ્રકાશ બોધને અથવા આવતો ભય બહુી લેવાની પ્રાણીઓની શક્તિને લીધે ચંદ્રકલા બડકી અને સમરસેનના લમણામાં ફટીને કોણે તતડાવીને લાત મારી. કોણે ઑપરેશન માટે ચાકુ તૈયાર કર્યું હતું તે હજી કોના હાથમાંજ હતું. કોકાએક લાત વાગતાંજ તે તમ્મર ખાઇને પડ્યો અને પડતા પડતા ચાકુ કોની બંધમાં પેસી ગયું. પછી કોણે તરફીયા ખાખા અને તરફડાટમાં ચાકુ હાથની સાથે બહાર બીકળ્યું. હજી કાંઈ ખુલાસો કરવાનો રહે છે ?

‘જહુ જ નવાઇ જેવું!’ સર સાહેબ બોલ્યા. ‘બણે તમે ત્યાં હાજર હો કી રીતે જહુ બહુી શક્યા હો!’

‘અને મ્હારો હેલ્થો નિચાર થણો લાંબો હતો. મ્હને કોમ લાગ્યું કે સમરસેન જેવો પક્ષો અને ખંધો માણસ આવું કામ અનુભવ મેળવ્યા વગર હાથ ન ધરે. શાનાપર કી પોતાનો અખતરો કરે? મ્હારી નજર થેટાં પર પડી અને પેલા પોરિયાને મ્હેં પૂછ્યું તે તો આપે સાંભળ્યું છે. કોનો જવાબ મ્હારા અનુમાનને ટેકા આપતો હતો.’

‘આપે બધી વિગતો સ્પષ્ટ કરી છે!’ સર સાહેબ આનંદ પામી બોલી ઉઠ્યા.

‘મ્હેં મુંજઇ જઇને હી. મેરવાનને ત્યાં સમરસેનનો ફેટો જતાવી તપાસ કરી તો કોણે તરત જવાબ આપ્યો કે ‘કી ગૃહસ્થ તો અમારા ઘરાક છે. કોમનું નામ વિજયસેન છે અને કોમના પત્ની ફેશનેબલ બાઇ છે. થણા કિંમતી ‘કોડરો’ કોમના તરફી અમને મળે છે.’ મ્હારી ખાતરી છે કે આ બાઇ સાહેબે જ સમરસેનને દેશમાં ઉતાર્યા હોવો બોધકો અને કોને પરિણામે જ

આ કામ કરવાનું કોને સુઝ્યું હશે !’

‘હજી કોઈ વિમત બાકી રહી જયંતરાય !’ સર સાહેબને
ચાહ આવવાથી થોડા ‘ અને તે ચંદ્રકલા કથા રહી હતી અને
કોની સુંદર માનજત કાણે કરી હતી.’

‘કોટલું મ્હારી પાસે જમે ખાતે રહેવા લો તો મહેરબાની-
દેશો આપણે તો મરજીદનું રેશન હમણાં વટાવ્યું. હવે મોરી-
બંદર આવશે.’

બાપના નામ માટે

જુહુને દરિયા કિનારેથી અમે જન્મે પાછા ફરતા હતા. અમે જન્મે એટલે હું અને મ્હારો પ્રિય મિત્ર જયંત. જયંત ગુન્હાશોધનમાં નિષ્ણાત છે અને એણે યોગ્ય પ્રતિષ્ઠા સંપાદન કરી છે.

‘નટવર! ભેતો ખરો, પેલુ શું છે?’ એક નાળીએરીના આડ પાસે રસ્તાથી થોડે દૂર બેઠી જેવી કાંઈ વસ્તુ અંધારામાં—એ વખતે રાત પડી ચૂકી હતી અને નાળીએરીનાં આંડો નીચે અંધારું મધ મથું હતું—નજરે પડી એટલે જયંતે પૂછ્યું.

બિલાડીના ફેટલાક ગુણો જયંતે કેળવ્યા છે અને એ ગુણોમાં અંધારામાં ભેવાનો—ભેધ શકવાનો સમાવેશ મધ બધ છે.

મ્હેં બેઠું ભેધ, પાસે જઇને ઉપાડી લીધી અને કહ્યું: ‘એ કાઠની બેઠું છે.’

જયંતે એ ભેધ અને ઉપાડી. એની અંદર નાનાં નાનાં

પુતળા બરેલાં હતાં. એ પુતળાને દોરીથી લેબલ જામ્યાં હતાં. અંધારામાં લેબલ વંચાવાં મુશ્કેલ હતાં.

અમે બેંગ લઇને આગળ ચાલ્યા. વિજળીના પ્રકાશમાં અમે એ લેબલો વાંચવા લાગ્યા. એના પર નીચેનું નામ લખેલું હતું.

શ્રી: પ્રેમલીલા પારેખ

‘ચાલો આના પરથી એના માલિકને પત્તો મળી ગયો. ૧૫ ગામદેવી, મુંબાઇ.’ મહેં કહ્યું.

‘અને જતાં જતાં આપણે આ બેંગ એના માલિકને પહોંચાડી પણ દઇશું.’ જયતે સ્વચના કરી.

એ પુતળાઓ કાંઈ પ્રદર્શનમાં મુકાયલાં લાગતાં હતાં અને દરેક નંગની પાછળ તેનો ઇતિહાસ હતો એટલે એ અમુક વર્ગને જ ઉપયોગી અને એ વર્ગને માટે જ કિંમતી હતાં.

અમે આન્ટરોડ ઉતરીને ગામદેવી તરફ ચાલ્યા. નં. ૧૫ ના મકાન આગળ ઉભા રહીને બારણું ખખડાવ્યું.

એ ઉઘાડીને એક વૃદ્ધ માણસે અમને પૂછ્યું: ‘કેનું કામ છે?’

‘શ્રી. પ્રેમલીલા પારેખ ઘેર છે?’ જયતે પૂછ્યું.

‘શું કામ હતું?’

‘એમને આ બેંગ આપવી હતી.’

એની નજર બેંગ પર પડતાં જ એ ચમક્યો. એ એણે લીધી, બેઠ અને ઓલ્યા: ‘ત્યારે તો કેં જ બોવાયું નથી! પ્રેમલીલા મહેન પધારા વશ છે એટલે એમને તરફી આપવાની જરૂર નથી. તમે તમારું નામ અથવા કાડ આપશો તો મહેન બાબતી થશે.’

‘એની કેં જરૂર નથી.’

‘ના રે ના! એ તો બેઠએ જ. વખતે લીલામહેનને કેં પૂછવું કરવું હોય તો ઠીક થાય.’

‘ભલે.’ કહીને જયતે પોતાના નામનું કાડ આપ્યું.

‘આ ક્યાંથી જડી?’ એણે પૂછ્યું.

‘જુહુના દરિયા કિનારે—નાળીઝેરીના એક આડ આગળથી.’

અને અમે, રબ લીધી.

થોડેક આગળ મમા, ત્યાં એક મોટર અમારી પાસેથી પસાર થઈ અને એમાં બેસીને જનાર પર અમારી નજર પડી.

‘તે’ કોણખ્યા?’ જયંતે પૂછ્યું.

‘હાસ્તો, કનૈયાલાલ.’ મહેં કહ્યું.

‘ઐબ.’ અને અમે એ ક્યાં જતા હતા તે બોલ્યું. એ પણ પ્રેમલીલાવાળા મકાનમાં જ જતા હતા.

કનૈયાલાલ મુંબઈમાં આગેવાન સોલિસીટર છે. મેડાઝ સ્ટ્રીટમાં એમની કોફીસ છે. એમની સાથે અમારે સારો સંબંધ છે.

મહારા મગજમાં એક પછી એક સાંકળની કડીઓ બેડાતી હતી. જુહુથી અમને બેંગલુ જડવું. બેંગની ચોરી, એમાંનાં પુતળાં જરાબર પાછા હાથ લાગવાં, શ્રી. પ્રેમલીલાનું એકાએક પથારી વશ થવું અને કનૈયાલાલ સોલિસીટરનું એને ત્યાં જવું એ બધી કડીઓ બેડાઈને એક સાંકળ થતી મહેને લાગી.

‘અને કનૈયાલાલ આવ્યા વિના નહિ રહે.’ જયંતે અમે જણમાં બેસીને મિન્સેસ સ્ટ્રીટના અમારા રહેઠાણ તરફ જવા નીકળ્યા ત્યારે કહ્યું ‘એ કાડ’ બેશે એટલે આવશે જ.’

‘તો પછી એ બેગને લગતી નિગતવાર હકીકત મળશે જ.’ મહેં કહ્યું.

‘જરૂર.’

અને એમજ બન્યું. અમે સુવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યાં કનૈયાલાલે અમારું બારણું ખખડાવ્યું.

‘નટવર!’ મહેં બારણું ઉઘાડ્યું એટલે એમણે મહેને કહ્યું ‘આવતી કાલે એક અસીલનું કામ છે તે સવારે આઠ વાગે—’

‘આપના અસીલનું નામ પ્રેમલીલા પારેખ—’

‘નટવર! નટવર! તમને પણ જ્યંતની પાકી અસર થઈ! મહારા કહેતા પહેલાં એ તમે શી રીતે બણ્યું?’ કનૈયાલાલે અભયજી થતાં પૂછ્યું.

‘એજ તો ખુબી છે ને! અમે અમારી પદ્ધતિથી આજુબાજુ શું થાય છે તે જાણીએ છીએ.’

‘ઠીક ઠીક.’

‘પણ એમનું કામ હોય તો કાલને બદલે હમણાંજ અંદર આવોને. આપણે વાત કરીએ. જ્યંત પણ બધી વિગત બાલુવા આતુર છે.’

અને એ અંદર આવ્યા.

‘શી હકીકત છે?’ જ્યંતે પૂછ્યું.

‘અલબત્ત, તમારી મદદ લેવા જેવો પ્રસંગ તો આજે સાંજે જ ઉપસ્થિત થયો છે.’ કનૈયાલાલ ભોલ્યા. ‘પણ તમને એ રીતે અધવચ્ચથી વાત કરું તે પસંદ નહિ પડે.’

‘જરાજર છે.’

‘એટલે એ વાત પહેલેથી કહી લઉં.’

અને એમણે વાત કહેવા માંડી.

‘તમે પારેખ એન્ડ કંપની સોલીસીટર્સનું નામ તો સાંભળ્યું હશે?’

જ્યંતે હા પાડી.

‘એક દહાડો મી. પરમાણુંદાસપારેખ પાસે એક અસીલ આવ્યો. એ પોતે જહારગામ જતો હતો, એટલે એની પાસે મોતીનો હાર હતો તે એણે પારેખને મૂકવા આપ્યો. મોતી જહુ જ કિંમતી હતી તે છુટા કરીને એક પડીકામાં બાંધ્યાં હતાં ને પડીકું ચામડાના પાકીટમાં મૂકી તેના પર ફીંત વીટાડીને સીલ કયું હતું. પારેખે એ મોતીનું સીલબંધ પાકીટ લઈને અસીલના દેખતાં જ તિબેરીમાં મૂક્યું અને એને રીત-

સરની રસીદ લખી આપી.

‘ત્યારે અમારે ત્યાં પ્રબળ કામ હોય છે, ત્યારે મોટે ભાગે અમે સંજે ઘણું કામ પતાવીએ છીએ અને કેટલાકને ઑફિસના માણસો ગયા પછી મોડે સુધી કામ કરવાની ટેવ હોય છે. પારેખને પણ એવી ટેવ હતી. એ પણ તે દિવસે મોડે સુધી કામ કરતા બેઠા.

‘તે દિવસે રાત્રે પોણા નવ વાગે એ સી. આર્મ. ડી. ઇન્સ્પેક્ટર લટાર મારતા મેડોઝ સ્ટ્રીટમાં થઇને આવતા હતા તેમની નજર પારેખ કંપનીવાળા મકાનમાંથી ત્રણ માણસો બહાર નીકળ્યા તેમના પર પડી. એ ત્રણમાંના એકને એમણે ઓળખ્યો. એનું નામ ઉજમસિંહ. એ બહુતો જદમાશ હતો અને પોલિસનો એના ઉપર ડોળો હતો. એટલે ઇન્સ્પેક્ટરમાંનો એક જમનજી એની પાછળ ગયો અને હિંમતલાલ પારેખ કંપનીવાળા મકાનમાં તપાસ કરવા ગયો.

‘પોતાની પાછળ પોલિસનો માણસ પડ્યો છે એ ઉજમસિંહને સમજતાં વાર ન લાગી. એ જમરો ઉસ્તાદ હતો. એ ટેમરીન્ડ લેનમાં થઇને ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ તરફ ગયો, અને એકઠમ નાનાલાલ લેનમાં થઇને નાસી ગયો, જમનજી એની પાછળ પડ્યો પણ ભેતભેતામાં ઉજમસિંહ એને ચાપ આપી. એ કંટાળીને પાછો ફર્યો અને હિંમતલાલને મળ્યો.

‘હિંમતલાલ એની રાહ ભેતો બેઠો હતો. એણે પોતાનો અનુભવ કહ્યો. પારેખ કંપનીની ઑફીસ ખુલી હતી અને મી. પરમાણુંદાસ પારેખનું કોષ્ટકી ખૂન કર્યું. હતું. એમના શરીર પરની માલમત્તા જેમની તેમ હતી. તિબેરીની ચાવી પણ અનામત હતી.

‘એઉ જણે તરત જ લટલી ગોઠવણ કરી અને ઉજમસિંહને પકડવાને લગતી સચના દરેક પોલિસ ચોક્કી પર આપી દીધી.

ઉજમસિંહ પોતાના રહેઠાણ તરફ પાછો ફર્યો નહિ અને કોણ અણે ક્યાંનો ક્યાં જોમ થઇ ગયો.

‘આ તરફ પારેખનું ખૂન શાથી થયું તે સ્વમન્યું નહિ, એની આંશીસમાંથી કે ચોરાયું હોય અથવા કે ઓછું થતું હોય એમ લાગતું ન હતું.’

‘પણ વીસેક દિવસ પછી પેલો અસિલ આવ્યો અને પોતાનું પાકીટ પાછું માગ્યું ત્યારે ખજર પડી કે એ એક જ ચીજ ગુમ થઇ હતી અને એને ખાતર પારેખનો જાન ગયો હતો. કમનસીબે એના એનેજાંગ કલાર્કને પણ પાકીટ બાબત કે ખજર ન હતી. પારેખે ધાયું હશે કે ખીજે દિવસે એ સેક ડીપોઝીટમાં મૂકી આવશે પણ તેજ રાતે એને ખાતર એનું ખૂન થયું. ખૂનીએ એની પાસેથી તિબેરીની ચાવી લઇ પાકીટ ઉપાડી લીધું હતું અને એની ચાવી એના ખીરસામાંજ મૂકી લીધી હતી.

‘અને કમનસીબે મહેને પારેખે પોતાની મીલકતનો ટ્રસ્ટ્રી નીમ્યો હતો એટલે મ્હારી પાસે આ વાત આવી. મ્હેં મોતીના હાર બાજતની એની ભેખમદારી કબૂલ ન કરી. એને એ રાખવા માટે કે પણ શી માગી અથવા લીધી ન હતી, અને એ જાળવતાં જાન ગુમાવ્યો હતો એટલે એ કોઇ પણ રીતે ભેખમદાર હોય એમ હું માનતો ન હતો તેથી મ્હેં અસિલને એવો જવાબ આપ્યો. પણ મારો એ જવાબ પારેખની દીકરી પ્રેમલીલા જે એની એકલી વારસ છે તેને ફર્યો નહિ. એનું કહેવું એવું હતું કે કાયદેસર એ ભેખમદારી નહિ હોય પણ નૈતિક દષ્ટિએ તો ભેખમદારી રહે છે જ અને એટલા ખાતર પણ એણે પેલો અસિલ મોતીની જે કિંમત કહે તે આપવા વૃત્તિ બતાવી. અલબત્ત એ કરતાં અધીં રકમે પણ અસિલે તો પતાવટ કરી હોત પણ એણે એ રકમ ચુકતે આપવાનું કહ્યું. ખરેખર! બાપના

નામ માટે એણે એ જગરું પગલું ભરવાનું બેખમ ઉઠાવ્યું હતું. જાપના નામ માટે એ પિતાનું સર્વસ્વ આપીને બિચારી થવાનું સ્વીકારતી હતી. મ્હારા આ કથનમાં લેશ માત્ર પણ વધારે પડતું નથી. એ મોતીના હારની કિંમત પચાસ હજાર રૂપિયા હતી, અને પ્રેમલીલાની મિલકત એ કરતાં વધારે રકમની ન હતી. એણે એ રકમ પેલા અસિલને ભરી આપી એટલે એ ગરીબ હાલતમાં આવી પડી. એની એ સ્થિતિ બેઠને મ્હને દયા આવી છતાં એ બધુંયે એણે જાપના નામ માટે કર્યું.

‘પેલાં મોતીનો પત્તો ન લાગ્યો. હીરા કરતાં મોતીની ચોરી પકડવામાં કંઈક વધુ સરળતા છે. હીરા ભાંખીને વેચી શકાય જ્યારે મોતી ભાંખીને વેચી શકાતાં નથી. વળી આ આ હારનાં મોતી સામટાં વેચાય તોજ એની કિંમત હતી. છુટક વેચતાં એના અર્ધા પૈસાય ન ઉપજે.

‘હવે ઉજમસિંહનું શું થયું એ બોધકો. એ શ્રીનગર ખાતે ચોરી અને ખૂનના આરોપ માટે પકડાયો અને તેને જન્મકેદ મળી.

‘એ કુશળ કારીગર હતો એટલે એણે જેલમાં પણ પોતાની કારીગરી જતાવી. એણે બીજી ચીજોમાં એક કાંસાનું પુતળું તૈયાર કર્યું, અને એ માંદો પડ્યો ત્યારે પોતાના ભાઈને આપવા માટે જેલરને આપ્યું. એ ન્યુમોનીયાનો ભોગ થઈને મરી ગયો. જેલરે તપાસ કરી તો એનો ભાઈ પણ મરી ગયો હતો. એટલે એ પુતળું એની પાસે રહ્યું.

‘ગઈ સાલ પ્રેમલીલા કાશ્મીર ગઈ હતી તે વખતે એ ઉજમસિંહની ખબર કાઢવા ગઈ. એના મનમાં એમ હતું કે વખતે એ મોતીના હારને લઈતી કંઈ ખબર આપે તો પૂછી. બેવામ પણ તે પહેલાં તો એ મરણ પામ્યો હતો એટલે જેલરે એને પેલું પુતળું ઘાઘિરિ દાખલ આપ્યું. એની સાથે તે વખતે લાહોરના ટીબ્બન પત્રનો પ્રતિનિધિ પણ હતો એણે આ સમા-

આર પોતાના પત્રમાં પ્રકટ કરવા મોકલી આપ્યા, અને પ્રેમ-લીલાનાં પુષ્કળ વખાણ કર્યાં.

‘એ હકીકત પ્રકટ થયા પછી ઉબમસિંહના અનેક વાંસેદા પુત્રી નીકળ્યા અને એમણે જોલરને અરજ કરી કે પેલું પુતળું પ્રેમલીલા પાસેથી પાછું લઇને એમને આપવામાં આવે. કારણ કે તેઓ ઉબમસિંહના કાયદેસર હકદાર વારસ હતા; પણ એવું કંઈ થયું નહિ.

‘તે પછી આદત શરૂ થઇ. પ્રેમલીલા ઉતરી હતી તે ઠેકાણે ચોરી થઇ. એનો સામાન ફેંદી નાખવામાં આવ્યો પણ એણે પેલું પુતળું ઠેકાણે રાખ્યું હતું એટલે અનામત રહ્યું. એ પછી દિલ્હીથી કલકત્તા ગઇ, એની પાછળ પંખળીઓ ભમતા હોય એમ એને લાગ્યું. કલકત્તામાં પણ એનો સામાન ફેંદાયો. એને લાગ્યું કે પૂતળા માટે આ હેરાનગતિ ઉભી થાય છે.

‘એ મુંઝાઇ આવી. મ્હને વાત કરી પેલું પૂતળું આપ્યું. તે મ્હેં મ્હારી તિબેરીમાં રાખ્યું. ત્યાર બાદ એના ઘરમાં ચોરી થઇ અને બધી ચીજો ખેદાન ખેદાન કરી નાખવામાં આવી પણ ચોરનો પત્તો ન લાગ્યો.

‘પંદરેક દિવસ પર પેલું પ્રદર્શન ભરાયું. મ્હેં ના કહ્યા છતાં પ્રેમલીલાએ બીજાં પૂતળાં સાથે આ પૂતળું પણ મોકલવાનું નક્કી કર્યું. હું એની સાથે ગયો અને અમે એ ત્યાં આવી આવ્યાં.

‘પ્રદર્શનમાં એ રહ્યાં ત્યાં સુધી કંઈ થયું નહિ. ત્યાં પાકો બંદોબસ્ત હતો.

‘આજે એ પાછું મળવાનું હતું એટલે અમે જન્મે ગયાં. બીજાં પૂતળાં પથ્થર તથા માટી વગેરેનાં હતાં તે પહેલાં મળ્યાં. એ લઇને પ્રેમલીલા ગઇ અને હું પેલા પૂતળા માટે શોધ્યો. એને મળતાં વાર લાગી. એ લઇને હું સાત વાગે ઘેર પહોંચ્યો.

‘આઠ વાગે મ્હને પોલિસનો ટેલીફોન મળ્યો કે પ્રેમલીલા

એલાન થઈને રસ્તામાં પડી હતી એટલે તેઓ એને પોતાને ઘેર
પહોંચાડતા હતા અને એણે મ્હને જલદી બોલાવ્યો હતો એટલે
એમણે મ્હને ટેલીફોન કર્યો હતો.

‘હું તરત જ ત્યાં ગયો ત્યારે મ્હને તમારા ત્યાં આવે
જવાની ખબર મળી.

‘પ્રેમલીલા થણી નખાઈ ગઈ હતી. એણે કહ્યું કે પ્રદર્શન-
માંથી બહાર નીકળ્યા પછી થોડી વારે એના પર કોઈએ એકાએક
હુમલો કર્યો અને બીજો માણસ બેગ લઈને નાઠો. એ યુગબાઈને
પડી ગઈ, પછી શું થયું તે એને યાદ નથી.

‘વાત એ છે કે એના પર પેલા પૂતળા માટે જ હુમલો
થયો છે, અને એને લગતી તપાસ અમારે કરવાની છે, અલગત,
એ પૂતળાની કિંમત કંઈ જ નથી છતાં અવારનવાર એને ખાત-
ર જ આટલું બધું થાય છે એ નવાઈની વાત છે !

‘કાલે પ્રેમલીલાને ક્યારે લઈ આવું ?’

‘ચંદા પીવાનું અહીં જ રાખજોને.’ જયંતે કહ્યું.

‘એટલે આઠ વાગે—’

‘સાડા સાતથી આઠ.’

‘બલે.’

કનૈયાલાલ ગયા.

બીજે દિવસે તેઓ પ્રેમલીલાને લઈને આવ્યા.

પ્રેમલીલાએ પોતાના પર હુમલો કરનારને બોધા ન હતા
એટલે એને કંઈ વધુ કહેવાનું ન હતું.

કનૈયાલાલ પેલું પૂતળું લઈ આવ્યા હતા તે એમણે
જયંતને આપ્યું.

જયંતે એમને સાંજે પાંચ વાગે ફરીથી મળવા બોલાવ્યા.
એમના મથા પછીથી એણે પેલું પૂતળું તપાસ્યું, અને એ બહાર
જઈ આવ્યો.

જાને કનેચાલાલ અને પ્રેમલીલા આવ્યાં.

‘કેમ પ્રતળાંકો કંઈ વાત કરી?’ કનેચાલાલે પૂછ્યું.

‘પ્રતળાં બોલતાં હોય તો બેઠકો શું!’ જ્યંતે કહ્યું.

કે અમને ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટમાં લઇ ગયો અને સ્ટેશન તરફ જતાં ડાબા હાથે આવેલા કોઈ મોટા પ્રતળાં આગળ એ ઉભો રહ્યો.

પ્રતળાંની બાજુએ કોઈ ઉપસાવેલી તકતી હતી અને તેમાં ઉપસાવેલું નકશો કામ હતું કે તકતીનો કોઈ સ્કુ એણે ઢીલો કર્યો અને પાછળની બાજુ શું હતું તે પ્રેમલીલાને બેવા કહ્યું.

પ્રેમલીલાએ પાછળ બેયું તો એની નજર કાષ્ટ સીલબંધ સીજ પર પડી. એણે એ બહાર કાઢી.

કે સીલબંધ પાકીટ હતું, અને તે બોલતાંજ પેલો માતીનો હારઅમારી નજરે પડ્યો.

અમારી નવાઇનો પાર ન રહ્યો.

પણ એવામાં સ્હામેથી ત્રણ પંબળીઓ દોડતા આવતા દેખાયા.

જ્યંતે ટટાર થઇ ગયો.

બીજી બાજુથી પોલિસની સીસોટી સાંભળાઇ. પેલા પંબળી સચેત થયા. સામી બાજુથી પણ પોલિસની સીસોટી સાંભળાઇ. કોટલે તેઓ પૂરે જડપથી દોડવા લાગ્યા. પોલિસે એમનો પીછો લીધો.

‘કે લોકો અહીં આવવાના હતા અને આપણને ધક્કો મારીને આ પાકીટ ઝુંટવી જવાનો એમનો વિચાર હતો.’ જ્યંતે કહ્યું.

‘તમે શી રીતે બચ્યું?’

‘એ પછી કહીશ, પોલિસને પણ વખતસર ચેતવણી આપી હતી કોટલે તે હાજર રહી હતી.’

અમે તરતજ અમારા રહેઠાણ પર આવી લાગ્યા. પ્રેમ-લીલા અને કનેયાલાલની ખુશાલીનો પાર ન હતો.

‘હવે તમને આ બધું શી રીતે સમજાયું તે કહો.’ કને-યાલાલે કહ્યું.

‘એ મને તમારી પૂતળીએ કહ્યું.’ જમતે જણાવ્યું.

‘પૂતળીએ?’

‘હા. એણે જ કહ્યું. એની બનાવટ એવી છે કે અભણને કંઈજ સમજાય નહિ. એ કાંસાનું બનેલું છે. એને ગરમ કરીને ચાણીમાં ઘોળીને નરમ બનાવી તેના પર ટાંકણાથી પોતાને ભેષતા અક્ષરો પાડ્યા પછી એ જગ્યા પૂરી હપને તેના પર ચીતરામણ કોરી કાઢવામાં આવ્યું હતું. અક્ષરોવાળી જગ્યા ટાંકણું ઠોકવાથી સખત થઈ હતી એટલે નરમ ધાતુમાં સખત અક્ષરો ન દેખાય એવી રીતે પાડવામાં આવ્યા હતા અને પાછળનો ભાગ ઘસીને ચકચકીત કર્યો હતો. એટલે બધા ચકચકીત કે એમાં મોઢું ભેઈ શકાય. આ જાતના વિભાગપર પ્રકાશનાં તેજ કિરણ નાખવામાં આવે તો એનું પરાવર્તન થાય અને એ પરાવર્તનમાં ધાતુ નરમ તથા કઠણ હોવાને લીધે પેલા છૂપા અક્ષરો દેખાઈ આવે.

‘ઉજમસિંહને ધાતુઓનો સારો અનુભવ હતો. એણે મરતા પહેલાં આ પૂતળું બનાવી તેમાં મોતીનો હાર કર્યો રાખ્યો હતો, તેને લગતો ભેદ કાતર્યો હતો અને તે પોતાના જામને આપવાનો હતો કે જેથી તે વાંચે અને મોતીનો હાર કમળે કરે.

‘જે સ્થળેથી એ આપણને મળ્યો તે સ્થળનું એણે એમાં સ્પષ્ટ નામ આપ્યું હતું એટલે તેના પરથી એ શોધી કાઢતાં નાર લાગે એમ ન હતું.

‘હવે પેલા પંખળીઓ માનત. એ લોકોને મ્હેં તમારી

પાછળ ચોક્કી કરતા બેસા હતા. એ ઢોઢાને ખબર પડી કે તમે અમારે ત્યાં આવ્યા હતા અને આ કેસ અમને આપ્યો હતો. આપણી હીલચાલ એ તપાસતા હતા અને આપણે અને આવ્યા તે પછી એમણે પૂઠ લીધી હતી અને એકાએક હુમલો કરી એમનો વિચાર મોતીના હારવાળું પેકેટ કુંટવી લેવાનો હતો એટલે મહે' એ બાબતની પહેલેથી પોલિસને ખબર આપી હતી. 'ઉજમસિંહે નાસતા નાસતા મોતીના હારનું પાકીટ ત્યાં સંતાડેલું' એ તો સમજી શકાય એમ છે.'

'ખરેખર! તમારી ત્વરિત કામ કરવાની તથા બનતી અડપે ભેદ ઉકેલવાની શક્તિ અજબ છે।' કનૈયાલાલ બોલ્યા.

'એ માટે પ્રમાણપત્રની જરૂર નથી. તમે બહુ ખુશ થયા હો તો આ પત્રાળું મહેને આપી દેજો.' જમતે કહ્યું. 'કાલે સવારે એક ઉઘડે ત્યારે આ હારનો જે તે નિકાલ કરજો. ત્યાં સુધી એને અમે સાચવી રાખીશું.'

અને બીજે દિવસે કનૈયાલાલે એ ઠોકાણે રાખ્યો અને વખત જતાં એ સારી કિંમતે કાઢી રાખને પધરાવ્યો.

પ્રેમલીલા પાછી તવંગર થઇ.

એ આ વર્ષે બી. એ. ની પરીક્ષામાં બેઠી છે. તેમાં પાસ થાય તો એનો વિચાર કનૈયાલાલને ત્યાં આટીકલ સાધન કરવાનો છે.

અને પેલું ઉજમસિંહનું પત્રાળું અમારા ટેબલ પર પડ્યું છે. એનો બહુ જતો રહ્યો છે તેમજ એની મોહક શક્તિ એકસરી ગઇ છે. સાપના મોમાંથી ઝેરી દાંત પાડી નાખ્યા પછી એની મારક શક્તિ પણ કમી થઇ બચ છે.

બાલવિનોદનાં ૧૮૦ પુસ્તકો
મૈથી આપની પાસે કેટલાં છે!

☆

☆

બા બા સેંટ, બાલ વિનોદ
અંથાવલિ, બાલવિનોદમાળા,
અશોક બાલપુસ્તકમાળા,
મંજેદાર કહાણીમાળા
અને સાહસ કથાવલિનાં

☆

પુસ્તકો સિવાય
કોઈપણ પુસ્તકાલય,
બાનગી કે બહેર
અથવા રૂં છે.

☆

આજેજ વિગતવાર સુચિપત્ર મંગાવો
અને આભો સેંટ વસાવો. બાલ, કિશોર
ને કુમારસાહિત્યમાં શ્રી મોખરે છે.

☆

બાલવિનોદ કાર્યાલય : ૧૪૯, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબઈ ૨
